

ORTAÖĞRETİM

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ

12. SINIF DERS KİTABI

YAZAR
Zekai TAŞIN

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 04.01.2023 tarihli ve 02 sayılı (ekli listenin 8. sırasında) kurul kararıyla 2023 - 2024 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

ERKAD YAYINCILIK MATBAACILIK EĞİTİM TURİZM GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Örnek Mahallesi Örnek Caddesi No.: 75/A Altındağ/ANKARA

tel.: (0 312) 341 23 85 • belgeç: 341 23 84

www.erkadyayincilik.com.tr • bilgi@erkadyayincilik.com.tr

Bu kitabın her türlü yayın hakkı ERKAD YAYINCILIK MATBAACILIK EĞİTİM TURİZM GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ'ye aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayınlayan firmanın izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

Editör

Hadi GÜNDÜR

Dil Uzmanı

Pınar DEMİRERİDEN ÇALIŞ

Görsel Tasarım Uzmanı

Burcu GÜRCAN

Program Geliştirme Uzmanı

Nadire DEMİR

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı

Burcu ÖZBEK

Rehberlik / Çocuk Gelişim Uzmanı

Raşide YILMAZ

Baskı

Özgün Matbaacılık San. Tic. AŞ - Ankara, 2023

ISBN

978-625-99162-4-8

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va' dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fişkırarak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlahî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

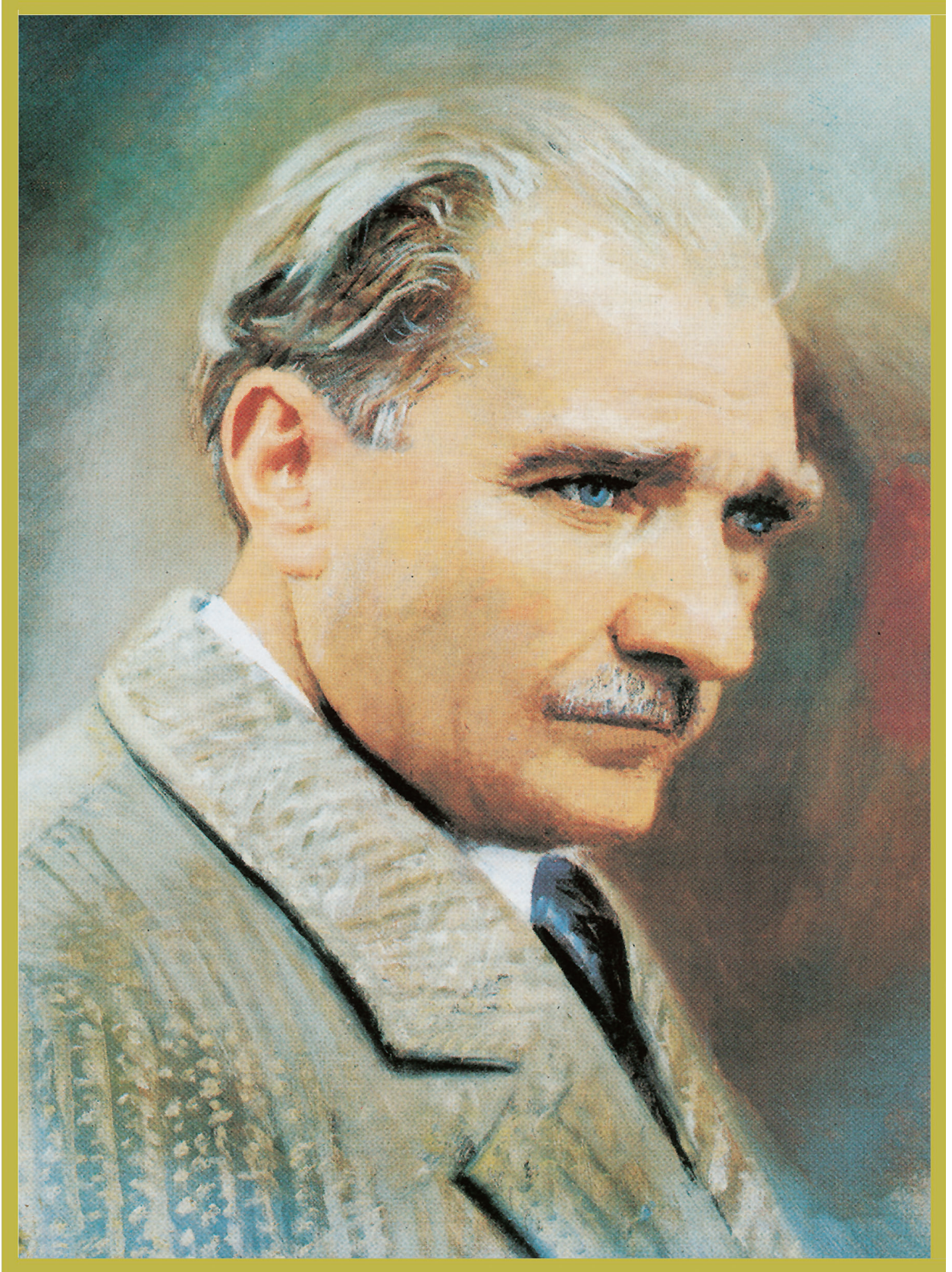
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsaît bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

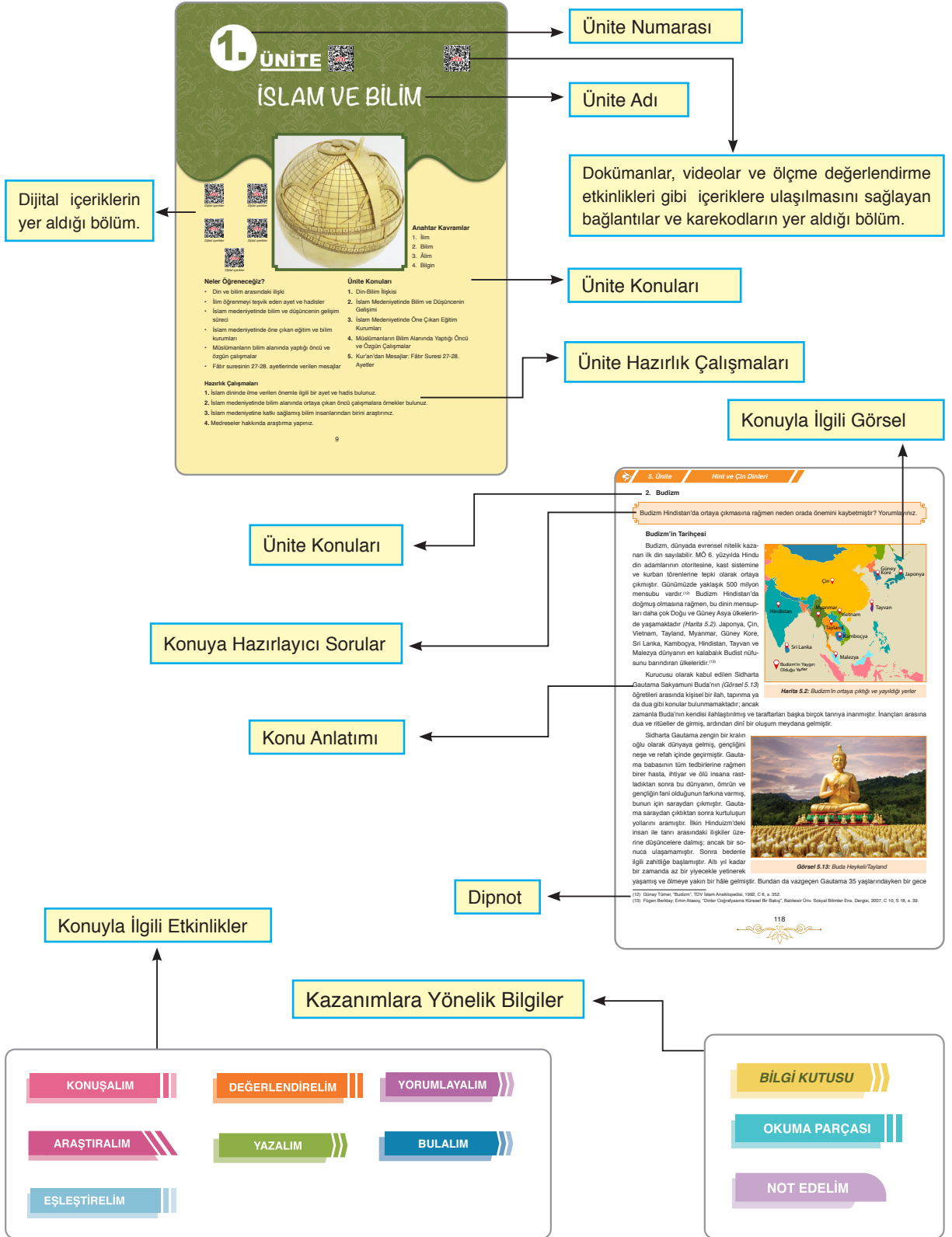

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

TANITIM ŞEMASI	8
1. ÜNİTE: İSLAM VE BİLİM	9
1. Din-Bilim İlişkisi	10
2. İslam Medeniyetinde Bilim ve Düşüncenin Gelişimi	13
3. İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları.....	17
4. Müslümanların Bilim Alanında Yaptığı Öncü ve Özgün Çalışmalar.....	26
5. Kur'an'dan Mesajlar: Fâtır Suresi 27-28. Ayetler.....	37
ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM	39
2. ÜNİTE: ANADOLU'DA İSLAM	41
1. Türklerin Müslüman Olmaları	42
2. Milletimizin İslam Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler	46
3. Kur'an'dan Mesajlar: Nisâ Suresi 69. Ayet	59
ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM	61
3. ÜNİTE: İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR.....	63
1. Tasavvufi Düşüncenin Oluşumu	64
2. Tasavvufi Düşüncenin Ahlaki Boyutu.....	66
3. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufi Yorumlar	68
4. Kur'an'dan Mesajlar: Hucurât Suresi 10. Ayet.....	83
ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM	85
4. ÜNİTE: GÜNCEL DİNİ MESELELER	87
1. Dinî Meselelerin Çözümünde Temel İlke ve Yöntemler	88
2. İktisadi Hayatla İlgili Meseleler	91
3. Gıda Maddeleri ve Bağımlılıkla İlgili Meseleler.....	96
4. Sağlık ve Tıpla İlgili Meseleler	102
5. Kur'an'dan Mesajlar: En'âm Suresi 151-152. Ayetler	105
ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM	108
5. ÜNİTE: HİNT VE ÇİN DİNLERİ.....	111
1. Hinduizm	112
2. Budizm	118
3. Konfüçyanizm.....	127
4. Taoizm	132
ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM	137
CEVAP ANAHTARI	139
SÖZLÜK.....	140
KAYNAKÇA	147

TANITIM ŞEMASI

1.

ÜNİTE

İSLAM VE BİLİM

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Anahtar Kavramlar

1. İlim
2. Bilim
3. Âlim
4. Bilgin

Neler Öğreneceğiz?

- Din ve bilim arasındaki ilişki
- İlim öğrenmeyi teşvik eden ayet ve hadisler
- İslam medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişim süreci
- İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim ve bilim kurumları
- Müslümanların bilim alanında yaptığı öncü ve özgün çalışmalar
- Fâtır suresinin 27-28. ayetlerinde verilen mesajlar

Ünite Konuları

1. Din-Bilim İlişkisi
2. İslam Medeniyetinde Bilim ve Düşüncenin Gelişimi
3. İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları
4. Müslümanların Bilim Alanında Yaptığı Öncü ve Özgün Çalışmalar
5. Kur'an'dan Mesajlar: Fâtır Suresi 27-28. Ayetler

Hazırlık Çalışmaları

1. İslam dininde ilme verilen önemle ilgili bir ayet ve hadis bulunuz.
2. İslam medeniyetinde bilim alanında ortaya çıkan öncü çalışmalara örnekler bulunuz.
3. İslam medeniyetine katkı sağlamış bilim insanlarından birini araştırınız.
4. Medreseler hakkında araştırma yapınız.

1. Din-Bilim İlişkisi

Din ile bilim birbirlerini nasıl etkiler? Açıklayınız.

Din, akıl sahiplerini kendi istek ve hür iradeleri ile hayırlı olan şeylere sevk eden ilahî emirler bütünüdür.⁽¹⁾ Din hem var olduğuna inanılan ama duyu organları ile algılanamayan bir âlem hakkında bilgi verir hem de gerek bu âlemden gerekse ahirette mutluluğa erişmeleri için insanların neler yapmaları gerektiğini bildirir. Dinin temelinde, âlemleri yaratan Allah'a (c.c.)* inanmak esası yatar.

Sonsuz ilmi ve kudretiyle evreni yaratan Allah (c.c.), burada mükemmel bir sistem kurmuştur. Bu sistem, değişmez yasalar çerçevesinde varlığını sürdürür. Yüce Allah'ın canlı cansız tüm varlıklar ile ilgili koyduğu bu yasalara "sünnetullah" denir. Kur'an'da "**Allah'ın, öteden beri süregelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.**"⁽²⁾ buyrulurken bu gerçeğe dikkat çekilmiştir.

Bilim; evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim anlamında kullanılan bir sözcüktür.⁽³⁾ Bilim, düzenli metodolojik yöntemlerle elde edilen bilgilerden meydana gelmektedir. Bu bilgiler, sünnetullah olarak ifade edilen mükemmel sistem hakkında elde edilen bilgilerdir. Evreni yaratan ve evrendeki değişmez yasaları koyan Yüce Allah olduğu için bilimsel bilgiler bu sistemle uyum içerisindedir.

Bilim sürekli olarak gelişmektedir. Bugün elde edilen bilgiler ileride yeni buluşların ortaya çıkmasına vesile olabilir. Gelecekte ortaya çıkacak yeni koşullar bugün elde edilemeyen çözümlere ulaşmayı sağlayabilir.

Düşünme ve öğrenme yeteneğine sahip insan, aklını kullanarak kendini, içinde yaşadığı âlemi ve Allah'ı (c.c.) tanımak istemiştir. İslam âlimleri, bu düşünce doğrultusunda yaşadıkları âlemi anlamaya yönelmiştir. İslam âlimlerinin astronomi, mantık, felsefe, matematik, fizik, kimya, coğrafya ve tarih gibi bilimlerle ilgilenmelerinin temelinde bu amaç vardır.

ARAŞTIRILIM

İslam âlimlerinin bilimlerle ilgilenmelerinin temelinde yaşadıkları âlemi ve Allah'ı (c.c.) tanıma arzuları yatar. Bu amaç sonucu özgül ağırlığın sayısal olarak belirlenmesini sağlayan alet, imbikli fırın, İbn-i Sina'nın tesviye aracı, zodyak ve halkalı küre gibi icatlar ortaya çıkmıştır.

Görsel 1.1: İslam âlimlerinin yaptıkları icatlardan bazıları

Siz de İslam âlimlerinin yapmış olduğu icatlara örnekler bulunuz.

(1) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., 2009.

(2) Fetih suresi, 23. ayet.

(3) <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 18.03.2018.

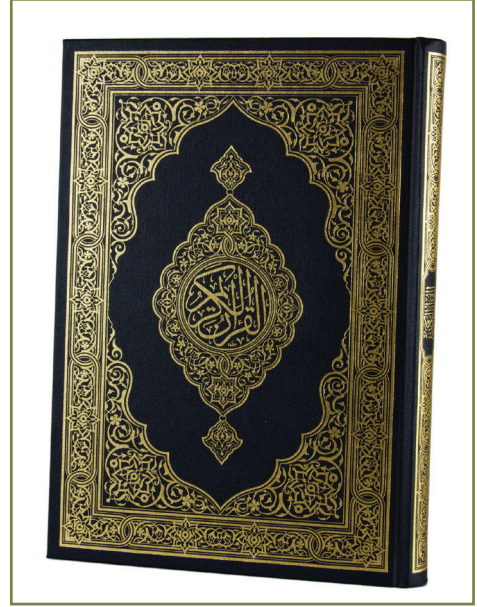
*c.c. "Celle Celâlühû" ifadesinin kısaltılmış şeklidir. "Şanı yüce olan" anlamına gelir.

İslam dini, ilme çok önem vermiştir. Kur'an; bilginin peşinden koşmayı, onu öğrenip öğretmeyi, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bireysel ve toplumsal olarak insanı yükümlü kılar. Araştırmayı, incelemeyi ve düşünmeyi ibadet sayar.⁽⁴⁾ Bilgi, insan için bir erdemdir ve daima değişmeye, gelişmeye müsaittir. Kur'an-ı Kerim'de “... Her bilenin üstünde daha çok bilen biri vardır.”⁽⁵⁾ buyrulmaktadır. Bu sebeple toplumun bütün bireylerinin bilginin üretilmesinde ve faydalı bir şekilde kullanılmasında etkin rol almaları istenmektedir. Kur'an-ı Kerim'in hemen hemen 1/8'ini oluşturan 750 kadar ayet; inananları tabiatı araştırmaya, aklı en iyi şekilde kullanmaya, olayların sebeplerini düşünmeye davet ve teşvik etmektedir.⁽⁶⁾ (Görsel 1.2) Konuyla ilgili ayetlerden birkaçı şöyledir:

- “ O sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan, sonra “alaka”dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlanmanız için sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.”⁽⁷⁾
- “...Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁽⁸⁾
- “...De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl izan sahipleri bunu anlar.”⁽⁹⁾
- “Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü hâldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işle-ten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”⁽¹⁰⁾
- “Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.”⁽¹¹⁾
- “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”⁽¹²⁾
- “...Allah'a karşı ancak; kulları içinde âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”⁽¹³⁾

Görsel 1.2: Kur'an-ı Kerim, ilim öğrenmeyi teşvik eder.

(4) Sönmez Kutlu, İslam Bilimlerinde Yöntem, (ed. Halis Albayrak), (3. Baskı), Akuzem Yay., s. 41.

(5) Yûsuf suresi, 76. ayet.

(6) Ahmet Yüksel Özemre, “İlim ve Din”, Felsefe Dünyası, s. 17.

(7) Mü'min suresi, 67. ayet.

(8) Bakara suresi, 44. ayet.

(9) Zümer suresi, 9. ayet.

(10) Bakara suresi, 164. ayet.

(11) Ra'd suresi, 4. ayet.

(12) Rûm suresi, 22. ayet.

(13) Fâtır suresi, 28. ayet.

İslam düşüncesinde, Kur'an'ın insanları ilme teşviki insanlar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)* de buna uygun olarak ashabını pek çok konuda bilgi sahibi olmaları için teşvik etmiştir. Örneğin sahabeden Zeyd bin Sabit'e (r.a.)* dil öğrenmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca Müslümanları ziraat, tıp, astronomi gibi alanlarda bilgilenmeleri için de yönlendirmiştir. İlimi öğretmeyi, öğrenmeyi, bilgi aramak için seyahat etmeyi, ilim öğrenmek isteyen öğrencileri ve bu yolda çekecekleri sıkıntıları öven, her yaştaki insanı ilme teşvik eden sözler söylemiştir.⁽¹⁴⁾ Bu hadislerden birkaçı şöyledir:

- *“Bir ilim öğreten kimseye, -onların sevabında bir eksilme olmaksızın- öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevap kadar sevap verilir.”*⁽¹⁵⁾
- *“Öğrenen, öğreten, dinleyen ya da ilmi seven ol, beşincisi olma, helâk olursun!”*⁽¹⁶⁾
- *“İlim tahsili için yola çıkan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır.”*⁽¹⁷⁾
- *“Allah, ilim tahsili için yola çıkana cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler de yaptığından hoşlandıkları için talebeye kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklara varıncaya kadar hepsi âlim için Allah'tan başışlanma dilerler. Bir âlimin âbide (ibadet edene) üstünlüğü, Ay'ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, miras olarak ne altın ne de gümüş bırakırlar. Onlar, ancak ilmi miras bırakırlar. İşte o mirası alan, sonsuz bir haz ve pay almış demektir.”*⁽¹⁸⁾
- *“Ancak iki kişiye gıpta edilir: Onlardan biri, Allah'ın kendisine mal verdiği ve Hak yolunda o mali harcamasına imkân tanınan kişi, diğeri de Allah'ın kendisine hikmet verdiği ve onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kişidir.”*⁽¹⁹⁾

İslam dininde ilmin kaynağı ve asıl sahibi, ilmi ezeli ve ebedî olup her şeyi kuşatan Allah'tır (c.c.). İşte bundan dolayı İslam'da din ile ilim arasında asla bir çelişki olmamıştır. Müslümanlar ilim ile ilgili ayet ve hadislerle uydukları dönemlerde büyük ve parlak medeniyetler kurmuşlardır.⁽²⁰⁾

YORUMLAYALIM

Aşağıda verilen bilgiyi İslam dininin bilimle ilişkisi yönünden yorumlayınız.

İspanya'da Müslümanlara ait medreselerin kapılarında şu levha yer almıştır: “Dünya yalnızca dört sütun üzerinde durur: Âlimlerin ilmi, büyüklerin adaleti, doğruların duası ve yiğitlerin kahramanlığı.”

[Chikh Bouamrane, “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 279.]
(Düzenlenerek alınmıştır.)

*s.a.v. “Sallallahu aleyhi ve sellem” ifadesinin kısaltılmış şeklidir. “Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi onun üzerine olsun.” anlamındadır.

*r.a. “Radiyallahu anh” ifadesinin kısaltmasıdır. “Allah ondan razı olsun” anlamındadır.

(14) Sönmez Kutlu, İslam Bilimlerinde Yöntem, s. 42-43.

(15) İbn Mace, Sünen-i İbn Mace, Dâru's-Selam, 2000, Sünnnet, 20.

(16) Darimi, Sünen-i Darimi, Dâru's-Selam, 2000, Mukaddime, 26.

(17) Tirmizi, Sünen-i Tirmizi, Dâru's-Selam, 2000, İlim, 2.

(18) Ebu Davud, Sünen-i Ebu Davud, Dâru's-Selam, 2000, İlim, 1; Tirmizi, İlim, 19.

(19) Buhari, Sahih-i Buhari, Dâru's-Selâm, 2000, İlim, 15.

(20) Ahmet Yüksel Özemre, “İlim ve Din”, Felsefe Dünyası, s. 18.

2. İslam Medeniyetinde Bilim ve Düşüncenin Gelişimi

İslam medeniyetinin bilim ve düşüncenin gelişimine katkıları nelerdir? Açıklayınız.

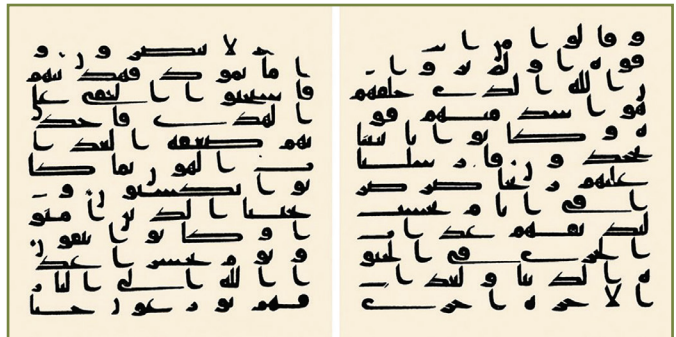
Görsel 1.3: "Rabb'inin adıyla oku." anlamına gelen bir hat yazısı

İslam medeniyeti bütün özgün yapısıyla ilkelerini İslam vahyinden almaktadır. Bu itibarla temeli Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından atılmış ve Dört Halife Dönemi'nde olgunlaşmaya başlamıştır. İslam medeniyeti Emeviler, Abbasiler, Endürüs Emevileri, Selçuklular, Memlûklülük ve Osmanlılar Dönemi'nde en parlak zamanı yaşamışlardır.

Hız. Peygamber Dönemi, 610 yılında başlar ve 632'ye kadar sürer. Hız. Muhammed'e (s.a.v.) inen ilk vahiy "Oku!.." (21) (Görsel 1.3) emriyle başlamıştır. Hız. Peygamber (s.a.v.), eğitim öğretim faaliyetlerini ilk olarak Mekke'de Erkam (r.a.) isimli sahabinin evinde başlatmıştır. Dârülerkam olarak adlandırılan bu yerde Kur'an ayetleri okunup yazılmış, dinî bilgiler öğretilmiş ve bu bilgilerin uygulaması yapılmıştır. Böylece İslam medeniyetinin temelleri Kur'an ve hadis öğretileriyle atılmıştır. Hız. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret edince burada Mescid-i Nebi'yi yaptırmıştır. Mescidin bitişiğine suffe denilen özel bir yer yapılmıştır. Burada sahabiler Kur'an-ı Kerim ve din öğrenimi görmüştür. Burada yetişen öğrenciler Arap Yarımadası'nın değişik bölgelerine Hız. Muhammed (s.a.v.) tarafından öğretmen olarak görevlendirilmiştir. (22)

Hız. Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Nebi'den sonra başka mescitler de yaptırmıştır. Arap Yarımadası'nın hemen her yerine İslam'ı yayan Hız. Muhammed (s.a.v.), mescitleri çok amaçlı olarak hizmete sokmuştur. Bu mescitler eğitim öğretimin yanı sıra yönetim, devletler arası münasebetler ve sosyal dayanışmada kullanılmıştır. (23)

Dört halifenin ilki Hız. Ebubekir'dir (r.a.). Bu dönemin (632-634) en önemli olayı parçalar hâlinde yazılı bulunan Kur'an-ı Kerim'in bir araya toplanarak "Mushaf" hâline getirilmesidir (Görsel 1.4). Hız. Ömer Dönemi'nde (634-644) İslam tarihindeki ilk tercüme faaliyetleri başlamıştır. Hız. Osman Dönemi'nde (644-656) ise Kur'an-ı Kerim çoğaltılarak ülkenin önemli merkezlerine gönderilmiştir. (24)

Görsel 1.4: Taşkent'te bulunan ve Hız. Osman'a (r.a.) izafe edilen Mushaf'tan iki sayfa

(21) Alak suresi, 1. ayet.

(22) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 24, 234.

(23) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., 2010, (3. Baskı), s. 56.

(24) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 57.

Müslümanlar, İslam'ın ilk yirmi yılında, önce Romalıların sonra Bizanslıların elinde bulunan Suriye ve Mısır'daki kültür merkezlerini fethetmişlerdir. Böylece Müslümanlara Yunan bilimlerinin ilk kapıları açılmıştır. İlk yirmi yılın ardından Müslümanların denizlerde hâkimiyet sağlanması sonucu Kıbrıs ve Rodos Adaları ele geçirilip Sicilya Adası sahillerine ulaşılmıştır.⁽²⁵⁾ Bu gelişmeler, tercüme faaliyetleriyle İslam medeniyetinde önemli bir temelin atılmasını sağlamıştır. Müslümanlar diğer medeniyetlerden aldıklarını açıklamış, yorumlamış, analiz etmiş daha da önemlisi bunlara yeni bilgiler ekleyerek geliştirmiştir. Tarihte iki Emevi Devleti vardır: Bunlardan biri Şam'da kurulan Emevi Devleti (661-750), diğeri de Endülüs Emevi Devleti'dir (756-1031). Her iki devletin de İslam medeniyetinde önemli yeri vardır. Şam'da kurulan Emeviler Devleti'nde iç karışıklıklar yaşanmasına rağmen Emeviler İslam medeniyetinde önemli bir yere sahiptir. Emeviler Dönemi'nde tercüme faaliyetleri devam etmiştir. Tıp ve kimya alanlarında tercüme yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Arap grameri, fıkıh, hadis gibi alanlarda âlimler yetişmiştir. Emeviler, Endülüs'e geldiklerinde burada cehalet hüküm sürmekteydi. Bir taraftan, Doğu'da gelişen medeniyeti buraya taşıırken diğer taraftan da Müslüman olan Hıristiyanlarla birlikte Grek-Roma kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Böylece Endülüs'te İslam medeniyeti oluşmuştur. Bu medeniyet; tarih, felsefe, fıkıh, edebiyat, astronomi, coğrafya, haritacılık, matematik, zooloji, botanik, kimya, tıp, mimari ve musikide önemli gelişmelere imza atmıştır. Bu gelişmelerle İslam medeniyeti hem Doğu'da hem de Avrupa'da iz bırakmıştır. 3. Abdurrahman'ın (ö. 350/961) geliştirdiği ve 400.000'e yakın kitabın bulunduğu Kurtuba Kütüphanesi (*Görsel 1.5*) ve ayrıca önemli koleksiyonlar içeren mahallî kütüphaneler, Endülüs medeniyetinin ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Endülüs'teki Tuleytula (Toledo) şehri, bir tercüme merkezi olmuştur. Bu şehir, 1085'te Hıristiyanların eline geçtikten sonra burada bir tercüme okulu açılmış ve İslam kültürü tercümeyle Avrupa'ya taşınmıştır.⁽²⁶⁾

Görsel 1.5: Kurtuba Kütüphanesi, günümüzde katedrale dönüştürülen Kurtuba Camii içerisinde yer almaktadır.

(25) Fuat Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Semih Ofset, 2004, s. 23-24.

(26) Thomas B. Irving, "Kurtuba", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., 2002, C 26, s. 453; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 59-62.

Abbasiler Dönemi (758-1258), İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinden biridir. Emeviler, fetihler ve genişleme çalışmalarıyla Arap-İslam devletini çok geniş sınırlara ulaştırmıştır. Abbasiler iktidara geldiklerinde geniş bir coğrafyaya sahip olmuştur. Bu nedenle, bu yeni devlet fetihten çok kültür ve medeniyetin öne çıkmasında faaliyet göstermiştir. Hadis kitapları ve önceleri tek tek konularla sınırlı yazılan hukuka dair eserler konulara göre düzenlenen geniş külliyatlar hâlini almıştır. Ayrıca hadis biliminde yöntem gelişmeye başlamıştır. Tarih bilimi de içerik bakımından gelişmiştir. Fetihler tarihine dair yazılan kitaplar o ülkelerin coğrafi açıdan tanıtımına da yer vermiştir. Arkasından Emevilerde başlatılan tercüme faaliyetleri hızlanmıştır. İlk tercüme çalışmaları Emeviler Dönemi'nde başlamıştır. Sanskritçe, Yunanca ve Süryaniceden eserler Arapçaya tercüme edilmiştir. Abbasi halifesi Me'mun, kütüphanesi olan, tercüme ve akademik faaliyetler yapılan "Beytü'l-Hikme" adında bir müessese kurdu muştur. Bu gelişmelerin ardından tercümelemlerle İslam dünyasına giren yeni fikirlere karşı Kur'an ve sünnet ışığında aklı da kullanan kelim ilmi ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler, İslam dünyasında mezheplerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. İnsanlar problemlerini, önde gelen İslam âlimlerine sormuşlardır. Onların yorumları ve verdikleri cevaplar zamanla mezhep ekollerini oluşturmuştur. Böylece Abbasiler Dönemi, çok kültürlülüğün getirdiği farklı düşüncelere sahne olmuştur. İslam ilimlerinin temelleri de bu devirde atılmıştır.⁽²⁷⁾

Manevi terbiye ve nefsi tezkiye olarak bilinen tasavvuf, Emeviler Devri'nde ortaya çıkmışsa da asıl gelişmesini Abbasiler Dönemi'nde göstermiştir.⁽²⁸⁾ Bilimlerin gelişim süreci hızlanmıştır. Yunanca eserler Bizans ve fethedilen diğer kültür merkezlerinden Bağdat'a getirilmiştir. Henüz çevrilmemiş eserler Arapçaya çevirilmiş, birçok eski çeviri de yenilenmiştir. Bu devirde şekillenen çeşitli müessese ve ilimler zamanla gelişerek Avrupa medeniyetinin doğmasında etkili olmuştur.⁽²⁹⁾

Türklerin İslam'a girişi ferdi olarak Hz. Peygamber Devri'nde, kitleler hâlinde 8. yüzyılda, devletler hâlinde ise 10. yüzyılda gerçekleşmiştir. Şüphesiz, Türklerin İslam'a girişi dünyanın en büyük olaylarından biridir. Binlerce yıllık bir tarihi ve irili ufaklı pek çok devletin sahibi olan ayrıca Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarına kadar dünyanın her tarafına yayılan büyük bir milletin İslam'a girişi, pek çok önemli gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Türkler arasında ilk olarak Semerkant, Buhara, Taşkent ve Gazne gibi Orta Asya'nın önemli şehirlerinde (*Harita 1.1*) yayılan İslam medeniyeti, bu milletin eliyle Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar yayılmıştır.

Harita 1.1: İslam medeniyeti Türkler arasında ilk olarak Orta Asya'nın Semerkant, Buhara ve Taşkent gibi önemli şehirlerinde yayılmaya başlamıştır.

(27) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 62-63.

(28) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 63.

(29) Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2015, C 1, s. 10; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", TDV İslam Ansiklopedisi, 1988, C 1, s. 31-48.

Çeşitli iç ve dış sebeplerle zayıflayan Abbasi Devleti, İslam medeniyetine yeterli hizmeti yapamaz hâle geldiğinde İslam medeniyeti Türklerle yeni bir dinamizm yakalamıştır. 1055'te Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) Bağdat'a girmesiyle İslam dünyasının hâkimiyeti Türklerin eline geçmiştir. Selçuklular (1040-1308), Türk-İslam tarihinin en büyük devletlerinden birini kurmuşlardır. İslam medeniyetinde ilim, sanat ve teşkilatlarıyla yeni bir zirve oluşturmuşlardır. Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi, başta olmak üzere Selçuklular; Konya, Sivas, Kayseri, Tokat gibi birçok şehri medreselerle donatmışlardır. Daru'ş-şifalar, kütüphaneler ve rasathaneler de Selçuklu Dönemi'nde önemli yere sahiptir. Ayrıca bu dönemde ilim insanlarına önem verilmiş ve bunlar sultanlar tarafından himaye edilmiştir.⁽³⁰⁾

Büyük Türk devletlerinden biri de Memlûk Devleti'dir (1250-1517). Doğu İslam dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilasına uğradığı bir sırada kurulan Memlûk Devleti ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer olmuştur. Böylece Memlûk ülkesi birçok âlime ev sahipliği yapmıştır. Memlûk sultanları da gelen âlimlere kucak açmıştır. Onlar için camiler, zaviyeler ve medreseler kurmuştur. O dönemde Şam'da 160 medrese ve 75 zaviyenin olduğu kaydedilmiştir. Memlûkler Dönemi, İslam tarihinde en çok âlimin bir araya geldiği, yeni âlimin yetiştirdiği dönemdir. Bu âlimler bir taraftan İslam medeniyetinin daha önceki dönemlere ait bilgilerini toplayarak hemen her sahada ansiklopedik eserler meydana getirmişler, diğer taraftan daha önce yazılan eserlere açıklamalar yazıp o eserleri düzelterek daha iyi duruma getirmişlerdir.⁽³¹⁾

İslam tarihinin en uzun ömürlü ve en geniş sınırlı devleti şüphesiz Osmanlı Devleti'dir (1299-1922). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda âlimler önemli rol oynamıştır. Osmanlı sınırları dışından gelerek devletin kuruluşunda yer alan âlimler; cami, tekke, medrese ve kütüphanelerde hizmet etmişlerdir.

Osmanlı Devleti hem vahyî ilimlerde (tefsir, hadis, fıkıh, kelam vb.) hem de tabii ilimlerde (astro-nomi, fizik, kimya, tarih vb.) sayısız âlim yetiştirmiştir. Bu âlimler hem İslam öncesi Türkler tarafından kurulmuş medeniyetlerden hem de Müslümanlar tarafından kurulan medeniyetlerden istifade etmiştir. Osmanlı âlimleri bu tarihî mirasa yeni değerler kazandırmışlardır.⁽³²⁾

BİLGİ KUTUSU

Bazı âlimler, kendi dönemlerinde var olan bütün ilimleri bir araya getirmek ve bu sayede tefekkür ile ilim arasında bir bağlantı kurmak istemiştir. Hem bu nedenle hem de insanın neyi bildiğini veya bilebileceğini görmek arzusuyla, o devrin bütün ilimlerini içine alan kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlere ansiklopedik eserler denmiştir.

(Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", TDV İslam Ansiklopedisi, C 3, s. 217.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(30) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 65-70.

(31) İsmail Yiğit, "Memlûkler", TDV İslam Ansiklopedisi, 2004, C 29, s. 90-97; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 72-73.

(32) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 74-76.

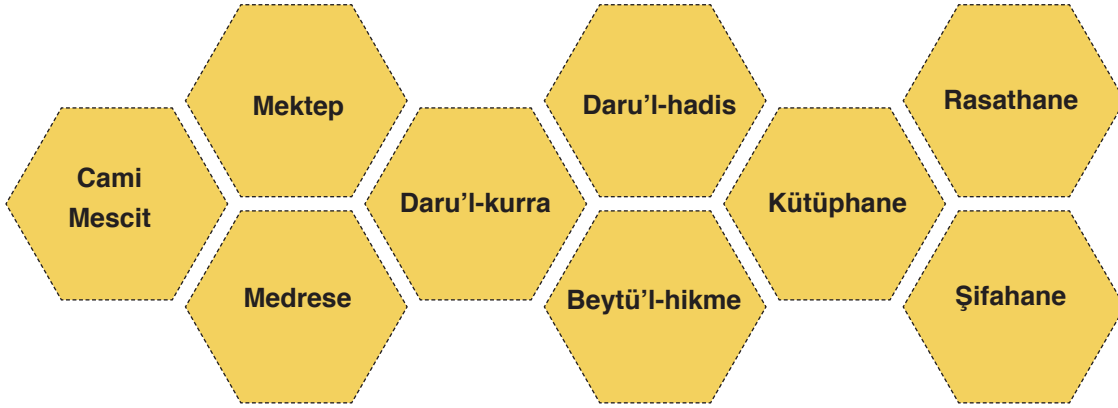

3. İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları

İslam medeniyetinde eğitim faaliyetleri hangi kurumlarda yapılmıştır? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Bilindiği gibi İslam'ın ilk emri “**Oku!**...”⁽³³⁾ dur. Bundan başka birçok ayet ve hadiste ilimle ilgili emir, tavsiye ve açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca İslam âlimleri ve düşünürlerinin ilim hakkındaki görüşleri, ilim tarifleri ve tasnifleri (bölümlenme) bulunmaktadır. Hatta tercih edilen imanın bilgiye dayanan “tahkikî iman” olduğu bilinen bir gerçektir.⁽³⁴⁾ İslam dininde ilme verilen önemin neticesi olarak tarih boyunca pek çok eğitim ve öğretim kurumu ortaya çıkmıştır. Eğitim öğretim faaliyetleri ilk olarak Medine’de Mescidi-i Nebi’de başlamıştır. Medreselerin ortaya çıkmasından sonra da hem medreseler hem de medrese dışı eğitim ve öğretim kurumları çeşitlenmeye devam etmiştir. Cami, mescit, mektep, medrese, daru’l-kurra, daru’l-hadis, beytü’l-hikme, kütüphane, rasathane ve şifahane bu eğitim ve bilim kurumlarından bazılarıdır.

Şekil 1.1: İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları

Cami-Mescit

Cami ve mescitler, İslam medeniyetindeki önemli kurumlardır. Tarih içinde bu kurumlar; mabet, medrese, tekke, devlet yönetim merkezi, mahkeme, hastane, arşiv gibi amaçlar için bir merkez olmuştur. Mescitlerde oluşturulan ders halkalarıyla hem suffe benzeri eğitim geleneği devam ettirilmiş hem de buralarda verilen halka yönelik eğitici ve öğretici vaazlarla da yaygın eğitim hizmeti sürdürülmüştür.

Cami için ilk örnek, şüphesiz Medine’deki Mescid-i Nebi’dir. Bu mescidin bitişiğine eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü suffe kurulmuştur. Suffede başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere sahabenin ileri gelenleri ders vermiştir. Burada kendini İslam dinini öğrenmeye adanmış, ilim öğrenen ve öğreten talebeler yetişmiştir. Medreseler ortaya çıkmadan önce İslam ilimleri ve tabii ilimler camilerde öğrenilmiştir.

(33) Alak suresi, 1. ayet.

(34) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 117.

İslam dünyasında ilim tahsil edebilmek için kullanılan bazı önemli camiler şunlardır:

Ümeyye Camii: Şam'daki Ümeyye Camii'nde Şafii ve Hanefilerin ders halkaları kurulmuştur.

Ezher Camii: Mısır'da 988 tarihinden itibaren eğitim ve öğretime tahsis edilen Ezher Camii'nde günümüzde de bu gelenek devam etmektedir (*Görsel 1.6*).

Amr Camii: Mısır'ın bir diğer camisi olan Amr Camii'nde de çeşitli ilimlerin tahsil edildiği sekiz za-
viye (köşe) vardır.

Mansur Camii: Bağdat'ta inşa edilmiş olan bu camide çeşitli dersler verilmiştir. Ayrıca Kurtuba Camii ve Mısır'daki Tolunoğlu Camii'nde de eğitim faaliyetleri yapılmıştır.

Görsel 1.6: Ezher Camii/Mısır

Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481) İstanbul'u fethettikten sonra eğitim öğretim faaliyetlerini başlatmıştır. Fatih Sultan Mehmet, meşhur astronom ve matematikçi Ali Kuşçu'yu (ö. 879/1474) İstanbul'a davet etmiştir. Ali Kuşçu, Ayasofya Camii'nin papaz odaları denen bölümünde matematik ve astronomi dersleri vermiştir.⁽³⁵⁾

Mektep

Okul anlamına gelen Mektep, ilk tahsil verilen yerler için kullanılmıştır. 5-6 yaşlarındaki çocuklar mekteplerde okuma-yazma, bazı dinî bilgiler ve matematik öğrenmişlerdir. Bu mektepler, tarih içinde çeşitli isimlerle anılmıştır. Henüz çocuk yaştaki öğrencilere yönelik açılan mektepler İslam medeniyetinin ilme verdiği önemi göstermektedir.

Abbasiler Dönemi'nde küttap ismiyle anılan mekteplerin Karahanlılar ve Selçuklular Devri'nden itibaren **sıbyan mektebi** adını aldığı görülmektedir. Osmanlılarda da ilk dönemlerde aynı isimle anılan mektep tabirinin Osmanlı'nın son dönemlerinde geniş manada bugünkü okul karşılığında kullanıldığı görülmektedir.⁽³⁶⁾ Osmanlılar, ıslahat ve yenilenme döneminde klasik dönemin eğitim ve öğretim kurumlarını yenilemiş, bunun yanında yeni eğitim kurumları açmıştır. Yeniden şekil verilen bu eğitim ve öğretim kurumlarından biri **iptidai mektepler**dir. Buralar ilk seviyede eğitim veren kurumlar olmuştur. Sıbyan mekteplerinin pek çoğu iptidai mekteplere dönüştürülmüş ve buralarda yeni usulde eğitim ve buralarda öğretime başlanmıştır. Ancak sıbyan mektepleri tamamen ortadan kalkmamıştır. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurken diğer taraftan da iptidaiye programları geliştirilmiştir.

Osmanlılarda orta seviyede eğitim veren mektepler **rüştiyeler** ve **idadiler**dir. Rüştiyeler, sıbyan mekteplerinin programlarının takviyesiyle meydana gelen orta seviyedeki okullardır. İdadiler ise orta öğretimin ikinci kademesi olarak açılan okulların benzeridir. Bir diğer mektep olan **sultaniler** de rüştiye ile yüksek öğrenim arasında bir okul görevi üstlenmiştir.

(35) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 117-120.

(36) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 168-169.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde yüksek seviyedeki eğitim ve öğretim müesseseleri Hendese-i Mülkiye Mektebi ve Daru'l-Fünun'dan oluşmaktadır. Bunlardan Hendese-i Mülkiye Mektebi mühendis yetiştirmek için açılan mekteptir. Daru'l-Fünun ise Osmanlı eğitim ve öğretimine şekil vermek üzere ilk, orta ve yüksek olarak bütün ilim ve fenleri öğretmek ve Osmanlı Devleti'ne kaliteli memur yetiştirmek amacıyla İstanbul'da açılmıştır.⁽³⁷⁾

Medrese

İslam tarihinde dinî ilimler ile sosyal bilimler ve fen bilimlerinin öğretildiği yükseköğretim seviyesindeki eğitim öğretim kurumuna medrese denmektedir (*Görsel 1.7*).⁽³⁸⁾ Bu kurumlar günümüzdeki üniversitelerin karşılığı konumundadır. Medreselerdeki öğrencilerin eğitim süresiyle ilgili genel bir kural bulunmamaktadır. Medrese eğitimini başarıyla tamamlayanlara icazet (diploma) verilmiş, belli bir süreden sonra kendisinde kabiliyet görülmeyen öğrenci medreseden uzaklaştırılmıştır. Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür. Medreseler ve büyük camiler daima iyi donatılmış, öğrenci barınma yerleriyle takviye edilmiştir. Burada kalan öğrencilere para yardımı yapılmış ve kendilerine beslenme konusunda da bazı kolaylıklar sağlanmıştır.⁽³⁹⁾

Görsel 1.7: Sultan Hasan Medresesi/Kahire

Medrese kelimesinin ilk olarak 9. asırda kullanılmaya başlandığı bilinmekle beraber medreselerin resmî bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması, 10. asırda Karahanlılar (840-1212) zamanında olmuştur.⁽⁴⁰⁾ İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Medrese denince daha çok, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın ve ardından hükümdar olan oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizamülmülk (ö. 485/1092) tarafından Nişabur ve Bağdat'ta açılan Nizamiye medreseleri akla gelmektedir.⁽⁴¹⁾ Büyük Selçuklulardan sonra medrese tesisi, bütün İslam dünyasında bir gelenek hâline gelmiştir. Teşkilat ve işleyiş bakımından Nizamiyeler örnek alınarak köylere varıncaya kadar her yerde medreseler açılmıştır.⁽⁴²⁾

Zamanla hemen hemen bütün İslam ülkelerinde medreseler kurulmuştur. Bu medreseler ya belli dallarda ihtisasa yönelmiş ya da bir fıkhi ekole tahsis edilmişlerdir. Örneğin Bağdat'ta Mustansiriyye Medresesi tıp için ayrılmıştır. Şam'da Emir Nurettin tarafından yaptırılan Büyük Nuriye Medresesi, Hanefi fıkında eğitim vermiştir.⁽⁴³⁾

(37) Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 197-203.

(38) Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV *İslam Ansiklopedisi*, 2003, C 28, s. 326.

(39) Chikh Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim - Öğretim Kurumları", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), 1988, C 25, S 3, s. 282-283.

(40) Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 152.

(41) Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV *İslam Ansiklopedisi*, C 28, s. 324.

(42) Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 156.

(43) Chikh Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim - Öğretim Kurumları", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 283.

Görsel 1.8: Gök Medrese/Sivas

Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Selçuklular Dönemi ile Beylikler Devri'nde Anadolu'da yaptırılan ve önemli bir kısmı hâlen ayakta duran 139 medreseden bahsedilmektedir⁽⁴⁴⁾ (Görsel 1.8).

Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese olarak Orhan Gazi'nin (ö. 763/1362) kurduğu, İznik Orhaniyesi adını da taşıyan İznik Medresesi gösterilir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle başlayan yeni dönem, Osmanlı ilim hayatı ve medrese teşkilatı için önemli adımların atıldığı devreyi oluşturur. Önce Fatih zamanında açılan Sahn-ı Seman bundan bir asır sonra Kanuni tarafından yaptırılan Süleymaniye Medreseleriyle Osmanlı medrese sistemi; derece, ders, gelir kaynağı ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ayrıca Osmanlılarda yeni fethedilen yerlere medrese inşa etmek yaygın bir âdet olmuştur. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese, eğitim amacının yanında İslam dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesi-ne de yardımcı olmuştur.⁽⁴⁵⁾

BİLGİ KUTUSU

Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Bu medreselerden bazıları şunlardır: Çukur Medrese (Tokat), Sincanlı (Afyon), Ertokuş (Isparta, Atabey), Karatay, İnce Minare, Sırçalı, Şemseddin Altunaba veya İplikçi (Konya), Taş Medrese (Akşehir), Yusuf bin Yakub (Çay), Karahisar, Hüseyin Gazi (Çorum, Alaca), Çifte Medrese, Avgunu, Huand Hatun, Sirâceddin, Hacı Kılıç, Sâhibiye (Kayseri), Ümmühan Hatun (Eskişehir, Seyitgazi), Karatay, Ulucami, Atabey (Antalya), Süleyman Pervâne (Sinop), Burûciye, Gökmedrese (Sivas), Yakutiye ve Ahmediye (Erzurum), Caca Bey (Kırşehir).

(Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi, C 28, s. 325.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(44) Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi, C 28, s. 325.

(45) Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi, C 28, s. 327-328.

Daru'l-Kurra

Mekân, ev gibi anlamlara gelen “dar” ile okuyanlar anlamındaki “kurra” kelimelerinden meydana gelen “daru'l-kurra”, Kur'an-ı Kerim'in ve kıraatlerin öğretildiği, Kur'an'ın bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği mektepler için kullanılmıştır. Bu müesseselere daru'l-Kur'an ve daru'l-huffaz adı da verilmiştir ⁽⁴⁶⁾ (Görsel 1.9).

Hicretten önce Mekke'de Kur'an öğretimi daha çok Daru'l Erkam'da olmuştur. Akabe biatlarından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Medinelilere Kur'an muallimi olarak Mus'ab bin Umeyr'i (r.a.) göndermiştir. Mekke'nin fethinden sonra vilayetlere tayin ettiği bir kısım valiler aynı zamanda Kur'an muallimliydi. Mescid-i Nebi'de bu görevi Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendisi yapmakla birlikte Ubade bin Samit'i (r.a.) de suffe ashabına Kur'an-ı Kerim öğretmekle görevlendirmiş, mescitlerde Kur'an-ı Kerim derslerini teşvik etmiştir. Ashabın kıraatte mahir olanları dokuz mescitte eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'nin dışında fethedilen ve yeni kurulan yerleşim merkezlerinde de Kur'an-ı Kerim dersleri vermişlerdir. ⁽⁴⁷⁾

İlk dört asırda, yüksek seviyede Kur'an-ı Kerim dersleri sadece camilerde verilmiştir. Mescitlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara küttap adı verilen bölümlerde Kur'an-ı Kerim öğretilmiştir. Camiler dışında yüksek seviyede Kur'an-ı Kerim öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler daru'l-kurralar olmuştur. ⁽⁴⁸⁾

Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle “daru'l-huffaz” şeklinde adlandırmıştır. Osmanlılar Kur'an ihtisas medreselerine daru'l-kurra demişlerdir. Osmanlılar topraklarının her tarafında çok sayıda daru'l-kurra medreseleri açmıştır ancak bu medreselerin büyük bir kısmı bugün mevcut değildir. ⁽⁴⁹⁾

Görsel 1.9: Daru'l-kurra/Bursa

ARAŞTIRILIM

Yaşadığınız şehirde Müslümanlar tarafından yapılmış tarihî eserleri araştırınız. Varsa daru'l-kurra medresesi hakkında bilgi notu hazırlayınız.

(46) Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1993, C 8, s. 543.

(47) Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 543.

(48) Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 543-544.

(49) Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 544.

Daru'l-Hadis

Dar ile hadis kelimesinden oluşan daru'l-hadis "hadis okutulduğu yer" demektir. Bu kurumlara daru's-sünne adı da verilmiştir (Görsel 1.10). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke Dönemi'nde ilk dersleri verdiği Erkam'ın (r.a.) evi sonraki yıllarda da öğretim için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bazı hadis âlimleri evlerinde oluşturdukları meclislerde hadis öğretimini sürdürmüşlerdir.

Öğrenci sayısı artınca dersler camilerde verilmeye başlanmıştır. Camiler de ihtiyacı karşılayamayacak seviyeye gelince

daru'l-hadis diye anılan medreseler doğmuştur.⁽⁵⁰⁾ Daru'l-hadis adıyla ilk müstakil öğretim müessesesi Şam'da kurulmuştur. İslam dünyasında hızla yayılan daru'l-hadis medreseleri Anadolu'da ilk defa Çankırı'da inşa edilmiştir. Anadolu Selçukluları devrine ait ikinci daru'l-hadis Sivas'taki Gök Medrese'dir. Osmanlı Dönemi'nde ise ilk daru'l-hadis İznik'te kurulmuş, ardından daru'l-hadis yapımına pek çok şehirde devam edilmiştir.⁽⁵¹⁾

Daru's-Şifa

19. yüzyıldan itibaren modern sağlık kuruluşlarının tesisleriyle hastane olarak adlandırılan kurumlar için Orta Asya Müslümanları daru'l-merza, Selçuklular daru'l-âfiye ve daru's-şifa, Osmanlılar daru's-şifa, daru's-sıhha, şifahane, bimarhane ve tımarhane kelimelerini kullanmışlardır.⁽⁵²⁾

İlk hastane Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından, Hendek Gazvesi sırasında yaralanan Sa'd bin Muaz (r.a.) ve diğer yaralıları için seyyar savaş hastanesi olarak kurulmuştur. Seyyar olmayan ilk hastaneyi Emevi Halifesi Velid bin Abdülmelik (ö. 96/715) kurmuş ve buraya hekimler tayin ederek onlara maaş bağlamıştır. Diğer taraftan Halife, cüzzamlı hastaların ortalıkta gezinmelerini önlemek için bunların karantinaya alınmasını emretmiş, cüzzamlılara ve görme engellilere erzak tayin ettirmiştir. Emeviler Dönemi'nde kurulmaya başlanan hastanelerin ilk parlak devri Abbasi halifeleri zamanına rastlamıştır. 10. yüzyılda İslam tıbbı parlak bir devir yaşamıştır. Bu dönemde her türlü hastalığın tedavi edildiği hastanelerin yanında sadece akıl hastaları ile meşgul olan tekke niteliğinde hastaneler de kurulmuştur.⁽⁵³⁾

Görsel 1.10: İnce Minareli Medrese (Daru'l-Hadis)/Konya

(50) Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", TDV İslam Ansiklopedisi, 1993, C 8, s. 527-529.

(51) Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 527-529.

(52) Arslan Terzioğlu, "Bîmârîstan", TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, C 6, s. 163.

(53) Arslan Terzioğlu, "Bîmârîstan", TDV İslam Ansiklopedisi, C 6, s. 163.

Selçuklular Dönemi'nde ilk hastane ve tıp medresesi Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur'da kurulmuştur. Selçuklu hastaneleri, günümüze ulaşan en eski hastaneler oldukları için dünya hastane tarihi açısından büyük öneme sahiptir⁽⁵⁴⁾ (*Görsel 1.11*).

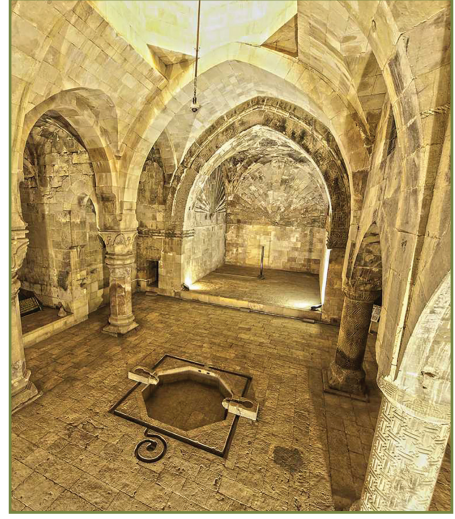
Bugüne ulaşabilen hastanelerin çoğu Osmanlılara ait olanlardır. İmparatorluğun en parlak devrinde Mimar Sinan tarafından İstanbul'da inşa edilen ve bugüne ulaşan Haseki Hastanesi, Süleymaniye Külliyesi'ndeki şifahane ile tıp medresesi ve Atik Valide Hastanesi çeşitli hastalıkların yanı sıra akıl hastalarının da tedavi edildiği ünlü Osmanlı hastaneleridir. Osmanlı hastanelerinin en bariz mimari özelliği cami, medrese, imaret, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme ve benzer yapılardan oluşan külliyelerin bir parçası olarak planlanmalarıdır. Bu külliyeler şehir içinde birer sosyal merkez gibi halkın hem sağlık hem de her türlü sosyokültürel ihtiyacını karşılamıştır.⁽⁵⁵⁾

Beytü'l-Hikme

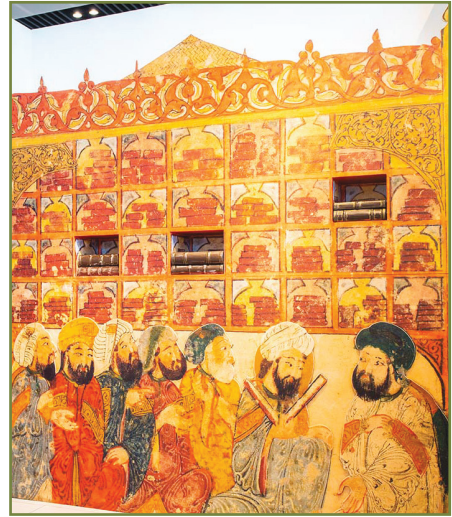
İslam dünyasında medreselerden önce ortaya çıkan müesseselerin başında gelen Beytül-Hikme bilgelik evi anlamına gelmektedir. İslam dünyasının çok önemli bir kurumu olan Beytü'l-Hikme kütüphane, tercüme, rasathane, çoğaltma ve ciltleme bölümlerinden meydana gelmiştir. Bu kurumlar din ve milliyetleri farklı ilim insanlarının bir araya gelerek akademik araştırma ve tartışmalar yaptığı yer olarak bilinmektedir⁽⁵⁶⁾ (*Görsel 1.12*).

Bunların en eskisi Bağdat'ta Halife Me'mun tarafından kurulmuş olan Beytü'l-Hikmedir. Bir tercüme ve araştırma kurumu olan Beytü'l-Hikme, çok sayıda bilgin ve seçkin araştırmacıyı bir araya getirmiştir. Tercüme ekipleri özellikle Yunan, Süryani, İran, Hint yazmaları üzerinde çalışmış ve onları Arapçaya çevirmişlerdir. Fatimiler de (909-1171) 1005 yılına doğru Kahire'de daru'l-hikme adıyla benzer bir kurum tesis etmişlerdir.⁽⁵⁷⁾

İlk dönemlerde bir tercüme merkezi ve kütüphane olarak kurulan Beytü'l-Hikme giderek fiziki ve fonksiyonel açıdan gelişip genişlemiş, özellikle pozitif ilimlerin araştırıldığı bir ilim merkezi ve eğitim kurumu hâline gelmiştir. İslam ilim dünyasına 500 yıldan fazla bir zaman aralığında kaynak teşkil eden bu merkez 1258'de Hülagu (ö. 663/1265) tarafından yakılıp yıkılmıştır.⁽⁵⁸⁾

Görsel 1.11: Divriği Ulu Camii şifahane kısmı/Sivas

Görsel 1.12: Beytü'l-Hikme (minyatür)

(54) Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", TDV İslam Ansiklopedisi, C 6, s. 167.

(55) Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", TDV İslam Ansiklopedisi, C 6, s. 173-174.

(56) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 121.

(57) Chikh Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim - Öğretim Kurumları," Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 283-284.

(58) Mahmut Kaya, "Beytülhikme", TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, C 6, s. 89.

Kütüphaneler

Arapça, kitabın çoğulu olan “kütüb” ile Farsça “ev” anlamına gelen “hane” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen kütüphane; kitapların bulunduğu ev, salon, bina demektir.⁽⁵⁹⁾ İslam tarihi boyunca kütüphaneler kitap buldurmanın yanında çeşitli ilimlerin tahsil edildiği, araştırmaların yapıldığı, bazen de tarikat adap ve erkânının icra edildiği yerler olmuştur. İslam öncesi dönemde İskenderiye Kütüphanesi, Abbasiler Dönemi’nde Beytü’l-Hikme bunun en tipik örnekleridir.⁽⁶⁰⁾

İslam dünyasında ilk kütüphaneler; hükümdarlar, önemli kişiler, âlimler ve tarikatlar tarafından kurulmuştur. Ayrıca hemen bütün önemli medreselerin ve büyük camilerin de kütüphaneleri olmuştur.⁽⁶¹⁾ İlk umumi kütüphanenin Emeviler Dönemi’nde Muaviye zamanında Şam’da Beytü’l-Hikmede kurulduğu kabul edilmektedir. Selçuklular Dönemi’nde de kütüphanelerde sayı ve kalite yönünden büyük gelişmeler olmuştur. Sadece kütüphane olarak kurulan ilk kütüphane, Osmanlı Dönemi’nde 1089/1678’de İstanbul’da kurulan Köprülü Kütüphanesi’dir (Görsel 1.13). Bu kütüphaneden sonra hem İstanbul’da hem de İstanbul dışındaki birçok şehirde müstakil kütüphaneler kurulmuştur. Müstakil kütüphanelerin ortaya çıkmasından sonra bazı kütüphanelerin medrese hizmeti gördükleri bilinmektedir.⁽⁶²⁾

Görsel 1.13: Köprülü Kütüphanesi/İstanbul

Rasathaneler

Astronomi gözlemleri yapılan kuruluşa rasathane denir. Rasathaneler sadece gözlem yapılan yerler olarak kalmamış, aynı zamanda teorik ve pratik olarak astronomi eğitimi yapılan yerler de olmuştur. Namaz, oruç ve hac ibadetlerinin eda edilebilmesi için vaktin belirlenmesi gerekir. Bu nedenle astronomi çalışmaları İslam medeniyetinde önem kazanmıştır. Böylece erken dönemde rasathaneler kurulmuştur. Rasathaneler, İslam medeniyetinin meydana getirdiği ve insanlığa hediye ettiği kurumlardır. Hastaneler ve genel medreselerden sonra tarihî olarak en eski akademik kurumlardır.⁽⁶³⁾ İslam dünyasında kurulmuş başlıca rasathaneler şunlardır:

Şemmâsiye Rasathanesi: İlk kurulan rasathanedir. 9. asrın ilk yarısında Abbasi Halifesi Me’mun tarafından Bağdat’ta kurulmuştur.

Kâsiyyûn Rasathanesi: Abbasiler Dönemi’nde Halife Me’mun tarafından Şam’da kurulmuştur.

Bağdat Rasathanesi: 10. asırda Büveyhi hükümdarı Şerefüd-devle (ö. 379/989) tarafından Bağdat’ta kurulmuştur.

İsfahan Rasathanesi: 11. asrın üçüncü çeyreğinde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (ö. 485/1092) tarafından İsfahan’da kurulmuştur.

(59) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 316.

(60) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 126.

(61) İsmail E. Erünsal, “Kütüphane”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 27, s. 11-32.

(62) İsmail E. Erünsal, “Köprülü Kütüphanesi”, C 26, s.257-258; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 316-318.

(63) Mehmet Bayraktar, İslam’da Bilim ve Teknoloji Tarihi, TDV Yay., 2020, (13. Baskı), s. 43.

Görsel 1.14: Semerkant Rasathanesi (Uluğ Bey Rasathanesi)/ Semerkant

Meraga Rasathanesi: 13. asırda İlhanlılar zamanında Hülagu Han tarafından Meraga'da kurulmuştur. Nasiruddin Tûsî (ö. 672/1274) tarafından yönetilmiştir. Rasathanenin, sayısı dört yüz bini aşan kitaplarıyla meşhur bir kütüphanesi ve birçok astronomik aletin de yapıldığı bir atölyesi vardı. Bu rasathane astronomi biliminin yanında başka bilim dallarında da eğitim verilen bir üniversite idi.

Semerkant Rasathanesi: 15. asırda Timurlu hükümdarı Uluğ Bey (ö. 853/1449) tarafından Semerkant'ta kurulmuştur (Görsel 1.14).

Cihangir Rasathanesi: Osmanlı Sultanı 3. Murat tarafından İstanbul Cihangir'de kurulmuştur.⁽⁶⁴⁾

BULALIM

Aşağıdaki soruların cevabını tabloda bularak numarasını noktalı yerlere yazınız. (Cevap bir ya da birden fazla kutucukta bulunabilir.)

1. Hangisi İslam medeniyetinde ortaya çıkan eğitim kurumudur?
2. Hangisi İslam eğitim ve öğretim tarihinde mesleki medreselerdir?
3. Hangisi astronomi ile ilgilenen kurumdur?
4. Hangisi medreselerin ortaya çıkışına kadar her seviyedeki İslam ilimlerinin ve İslam dünyasına dışarıdan giren ilimlerin öğrenildiği yerdir?

1	Cami	2	Mescit	3	Mektep
4	Medrese	5	Daru'l-kurra	6	Daru'l-hadis
7	Beytü'l-Hikme	8	Kütüphane	9	Rasathane
10	Beytü'l-mal	11	Şifahane	12	Misafirhane

(64) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 320-322; Mehmet Bayraktar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 43-44.

4. Müslümanların Bilim Alanında Yaptığı Öncü ve Özgün Çalışmalar

Müslümanların bilim alanında yapmış olduğu ilmi katkılara örnekler veriniz.

İslam dininde ilme verilen önem sayesinde Müslümanlar ilk yıllardan itibaren çeşitli alanlarda çalışmalar yapmış ve eserler meydana getirmiştir. Böylece İslam kültür ve medeniyeti oluşmaya başlamıştır. İslam medeniyetinde gelişen bilim ve bilim anlayışı, İslam dünyasıyla birlikte bütün insanlığı aydınlatmıştır. İslam fetihleri, Haçlı Seferleri, Akdeniz ticaretinin gelişmesi, İspanya’da kurulan medreseler ve tercüme faaliyetleriyle İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerden etkilenen Avrupa’da, 9 ve 10. yüzyıllardan itibaren bilim alanında gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 11. yüzyılda Arapçadan Latinceye çeviri faaliyetleri hızlanmış, birçok Müslüman bilim insanının eserleri tercüme edilmiştir. Matematik, astronomi, tıp, fizik, kimya, coğrafya gibi bilim dallarında Müslüman bilim insanları öncü ve özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu gelişmeler Avrupa’da, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinin Batı’ya etkisi 18. yüzyıla kadar devam etmiştir.

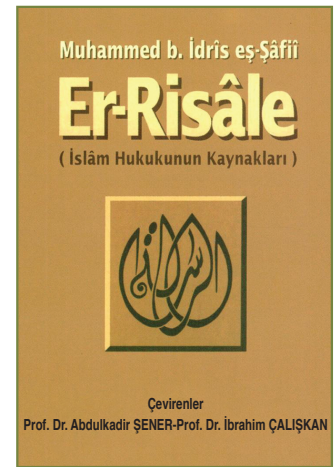
Dil

Tarihte İslam medeniyetinin üç dili olmuştur. Bunlar Arapça, Farsça ve Türkçedir. İslam medeniyetinin bu üç dili, dünyanın en eski ve en gelişmiş dillerindendir. İslam medeniyetinin temeli olan Arap dili ve edebiyatı, İslam öncesine uzanan zengin bir birikime sahiptir. Arapça, Kur’an-ı Kerim ve hadis dili olduğu gibi genelde İslam âlimlerinin eserlerini yazdığı dil de olmuştur. Sibeveyh (ö. 180/796) ilk hacimli sistematik gramer kitabını yazmıştır.⁽⁶⁵⁾ İslam medeniyetinde dil bilgisi (filoloji) İbn Câbir’in (ö. 780/1378) yaşadığı yüzyılda, çok üst bir düzeye ulaşmıştır.

Dünyanın en eski dillerinden olan Farsça, Hint-Avrupa dil ailesindedir. İslamiyet’in İran’da yayılmasıyla Farsça, Arapçadan etkilenmiştir. İslam medeniyetinin bir diğer önemli dili de Türkçedir. Türk edebiyatı doğuda Çin, Hint, Arap, Fars; batıda Yunan ve Latin edebiyatının sahip olduğu tarihî değere sahiptir.⁽⁶⁶⁾

Fıkıh

Fıkıh; ibadet, ceza ve muamelatla ilgili dinî hükümleri Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinden çıkarılan ayrıntılı delillerle bilmedir.⁽⁶⁷⁾ Fıkıh içerisinde hukuk, hukuk usulü, iktisat, siyaset ve idari bilimler yer alır. Konulara göre sistematik ilk fıkıh kitapları Emeviler Dönemi’nde 7. yüzyılın sonu ile 8. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Abbasiler Devri fıkıhın olgunluk çağıdır.⁽⁶⁸⁾ 8. yüzyıldan itibaren fıkhi mezheplerin oluşmasıyla mezheplere göre kitaplar yazılmıştır. Ebu Hanîfe (ö. 150/767), fıkhi meseleleri talebeleriyle tartıştıktan sonra ortaya çıkan sonucu onlara yazdırmıştır. Böylece “el-Fikhü’l-Ekber” isimli eser ortaya çıkmıştır. Maliki mezhebinin kurucusu İmam Malik’in (ö. 179/795) “El-Muvatta” isimli eseri bu mezhebin en eski fıkıh kitabıdır. Şafii mezhebinin fıkhi görüşlerini oluşturan eserler, İmam Şafii’nin (ö. 204/820) kendi yazdığı “Er-Risâle” (Görsel 1.15) ve “El-Umm”dur. Hanbeli mezhebinin kurucusu Ahmed bin Hanbel (ö. 241/855), fıkha dair bir eser yazmadığı gibi talebelerine de yazdırmamıştır. Kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar bazı talebelerince “Mesâil” adıyla bir araya getirilmiştir.⁽⁶⁹⁾

Görsel 1.15: Er-Risâle: İmam Şafii’nin eseri

(65) Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, s. 26.

(66) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 422-425.

(67) Dini Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 95.

(68) Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, C 13, s. 6.

(69) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 398-399.

Kelam

Allah'ın (c.c.) zatından, sıfatlarından, isimlerinden, fiillerinden, başlangıç ve sonuç itibarıyla tüm yaratılmışların durumlarından İslam dininin kurallarına göre bahseden ilme kelam denir. Bu bilim, İslam dininin inanç esaslarını konu edinen ilimdir.⁽⁷⁰⁾ Kelam ilmi ile İslam'ın inançlarına içeriden ve dışarıdan yapılacak itirazlara cevap verilmiştir. Böylece gerçek İslam inancını sarsacak akım, hurafe ve batıl inançlar tespit edilerek bunlara karşı konmuştur. Kelam ilmi, başka dinlerin yıkıcı saldırılarına karşı İslam dininin inanç esaslarını savunmuştur. Kelam ilminin doğuşu ve gelişmesinde Müslümanların yabancı fikirler ve kültürlerle karşılaşması, Kur'an'daki muhkem ve müteşabih ayetlerin yorumlanması gibi hususlar da etkili olmuştur.

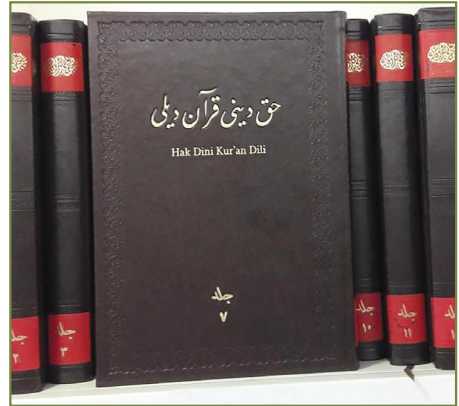
Kelam ilminde yapılan tartışmaların başlangıcı, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki dönemde Hz. Ali (r.a.) ve muhalifleri arasında yaşanan Cemel ve Siffin olaylarına kadar uzanmaktadır. Bu olayların sonuçlarıyla ortaya çıkan inanç ve siyasi liderlikle ilgili problemler, Emevi Dönemi'nin fazla tartışılan konuları olmuştur. Bu tartışmalarla ilgili ortaya konan görüşler etrafında Hariciler, Mürcie, Şia, Mutezile veya Kaderiye adıyla birtakım ekoller ortaya çıkmış ve bu görüşleri savunan eserler kaleme alınmıştır. Dolayısıyla kelam ilminin temelleri, Müslüman âlimlerin yaptıkları tartışmalar sonucu atılmıştır.

Kelam ilminin oluşmasında en önemli zaman dilimi ilimlerin tedvin edilmeye (derlenmeye) başlandığı 8. asırdır. Çünkü bu asırda Müslümanlar arasındaki görüş ayrılıkları artmış, özellikle siyasi ve itikadi nitelikli hareketler tarih sahnesine çıkmaya ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak daha sistemli, derinlikli ve daha kapsamlı tartışmalar yaşanmıştır. Mutezile ekolünün oluşması ve yabancı kültürlerden yapılan tercümelemlerle başka fikir ve düşünceler de İslam âleminde yayılmaya başlamış ve yeni bir tartışma ortamı doğmuştur.

Kelam ilmi, ehl-i sünnet çevrelerinde, bağımsız bir ilim olarak gerçek kimliğine 9. asrın sonları, 10. asrın başlarında Eş'ari (ö. 324/935) ve Maturidi'nin (ö. 333/944) çabalarıyla kavuşmuştur. Ebu Hanîfe'nin "el-Fıkhü'l-Ekber", Eş'ari'nin "Mâkâlâtü'l-İslâmiyyîn" ile "el-Lüm'a" ve Maturidi'nin "Kitâbu't- Tevhid" ile "Te'vilâtü'l-Kur'ân" isimli eserleri ilk dönem eserlerindedir. İslam toplumuna özgü bir bilim dalı olan kelam ilmi gelişerek varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.⁽⁷¹⁾

Tefsir

Kur'an-ı Kerim, Müslümanların kutsal kitabıdır ve İslam medeniyetinde çok önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılabilmesi için Müslümanlar onu tefsir etmişlerdir. Tefsir, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlamlarını açıklamaya, hükümlerini ve bu hükümlerin dayandığı gerekçeleri açığa çıkarmaya ve ayetleri belirli bir yöntem çerçevesinde yorumlamaya yarayan ilim dalıdır.⁽⁷²⁾ İslam medeniyetinde baştan sona bir bütün olarak bilinen ilk tefsir Mukatil bin Süleyman (ö. 150/767) tarafından yazılmıştır.⁽⁷³⁾ Taberi'nin (ö. 310/923) Camiu'l-Beyan, Zemaşşeri'nin (ö. 535/1144) Keşşaf, Fahreddin Razi'nin (ö. 606/1210) Mefatihul-Gayb, Beyzavi'nin (ö. 685/1286) Envarut-Tenzil ve İbn Kesir'in (ö. 774/1373) Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm adlı tefsirleri önemli tefsirlerden birkaçıdır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiri de Türkçe yazılmış ilk tefsirdir (Görsel 1.16).

Görsel 1.16: Hak Dini Kur'an Dili: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın eseri

(70) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 200.

(71) Sönmez Kutlu, İslam Bilimlerinde Yöntem, s. 57-58.

(72) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 356.

(73) Muhsin Demirci, Tefsir Tarihi, Marmara Ün. İlahiyat Vakfı Yay., 2003, s. 109.

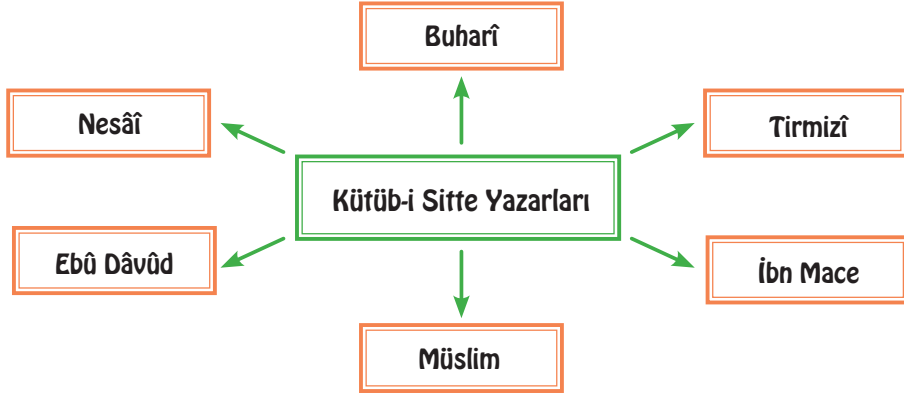

Hadis

Müslümanlar için Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli kaynak hadislerdir. Hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve takrirleri; sahabilerin söz ve davranışlarını onamasıdır.⁽⁷⁴⁾ Hadis ilmi başlıca üç evre geçirmiştir. Birinci evre hadislerin yazılmasıdır. İkinci evre yazılan hadis sayfalarının bir araya getirildiği tedvin aşamasıdır. Üçüncü evre ise hadislerin tasnif edilmesi yani konulara veya ravilere göre düzenlenmesidir. İslam medeniyetinde hadis ilmine çok önem verilmiştir. Çünkü sünnet Kur'an-ı Kerim'den sonra dinin ikinci temel kaynağıdır. İslam dünyasında pek çok hadis eseri yazılmıştır. En çok bilinen hadis kitapları şunlardır: Sahih-i Buhari (Görsel 1.17), Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebû Dâvûd, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i İbn Mace. Bu altı hadis kitabına "Kütüb-i Sitte" denir. Bunların dışında Ahmed bin Hanbel'in Müsned, İmam Malik'in Muvatta ve Dârimî'nin Sünen adlı eserleri de İslam medeniyetindeki önemli hadis eserlerindedir. Ehl-i Beyt'e ait hadis eserleri ise "Kütüb-i Erbaa" adı altında toplanmıştır. Bunlar; Kâfi, Fakih, Tezhib, İstibsar'dır.

Görsel 1.17: Sahih-i Buhari Tercümesi ve Şerhi

Şekil 1.2: Kütüb-i Sitte Yazarları

Tarih

Tarih, zaman ve yer göstererek sosyal olayları inceleyen ilimdir. İslam tarihinde bu ilim, Arapların eyyâmu'l-Arap geleneği, Kur'an-ı Kerim'deki meseller ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını inceleyen siyer ilminin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Emevilerin son dönemlerinde hadisçilerin yöntemlerini benimseyerek ortaya çıkan siyer yazıcılığı Abbasiler Dönemi'ndeki tarihçilerde biçimsel tarihçilik şeklini almıştır. Tarih ilmi Taberi ve Mesudi (ö. 345/956) ile büyük gelişme göstermiştir.⁽⁷⁵⁾ Bunların yanında İbn İshak (ö. 151/768), Vakıdî (ö. 207/823), İbn Hişam (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845), Belâzuri (ö. 279/892-93), İbn Haldun (ö. 808/1406) ve Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895) İslam dünyasında yetişmiş önemli tarihçilerdir. İbn İshak'ın "Kitâbü'l-Megâzî", İbn Hişam'ın "es-Sîretü'n-Nebeviyye" ve İbn Sa'd'ın "Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr" isimli eserleri ilk İslam tarihi eserlerinden sayılır.

(74) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 113.

(75) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 400.

Felsefe

İslam dünyasındaki felsefe, çok geniş bir coğrafyayı, zaman zaman fikrî yönelişleri değişse de bugüne kadar kesintisiz devam eden bir geleneği, yüzlerce düşünür ve filozofun katkılarını içine alır. Birçok felsefi faaliyette olduğu gibi İslam felsefesi de daha önceki felsefelerden etkilenmiş, onlardan tercüme yapılarak zenginleşmiştir. Bunun yanında başta Avrupa düşüncesi olmak üzere başka kültürlerde ortaya çıkan felsefe ve düşünce ekolleri üzerinde derin etki bırakmıştır.

İslam felsefesini önceki felsefi geleneklerden farklı kılan yönü, felsefi problemlere yeni bir bakış açısı getirmiş olmasıdır. Böylece tercüme yoluyla İslam dünyasına giren felsefe, Müslüman filozoflarla hikmete dönüşerek özgün bir hâl almıştır.

Görsel 1.18: Farabi (temsili resmi).

İslam medeniyetinde felsefe alanında yetişmiş çok sayıda filozof bulunmaktadır. Kindî (ö. 252/866), Ebu Bekir Râzî (ö. 313/925), Farabi (ö. 339/950) (*Görsel 1.18*), İbn Miskevayh (ö. 421/1030), İbn Sina (ö. 428/1037), İbn Tufeyl (ö. 581/1185) ve İbn Rüşd (ö. 595/1198) Müslüman filozofların önde gelenleridir.⁽⁷⁶⁾

Coğrafya

Yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşerî ve siyasal yönlerden inceleyen bilim dalı olan coğrafya alanına Müslüman bilginler önemli katkılarda bulunmuştur. 8. yüzyılda Abbasiler Dönemi'nde Yunan, İran ve Hint coğrafya çalışmalarının İslam dünyasına intikali ile bir ilim dalı hâline gelmiştir. İslam âlimleri ilk olarak Halife Me'mun zamanında Batlamyus'un (ö.168) eserini kullanarak dünya haritası hazırlamıştır.⁽⁷⁷⁾ Pîrî Reis (ö. 960/1553) yazdığı *Kitab-ı Bahriye* ve çizdiği iki dünya haritası ile coğrafya ilmine önemli katkıda bulunmuştur⁽⁷⁸⁾ (*Görsel 1.19*).

Görsel 1.19: Pîrî Reis haritası (temsili)

Küresel trigonometride 10. yüzyılda kazanılan başarı 11. yüzyılın başlarında matematik, coğrafyaya etkili bir temel sağlamıştır. Biruni (ö. 453/1061) bunu bağımsız bir bilim dalı olarak kurmakla kalmamış, onu dünya haritasını düzeltmek yolunda uygulayan ilk bilgin olmuştur.⁽⁷⁹⁾

Seyahatnameler coğrafya ilmine katkı sunan eserlerdir. Bu alandaki en önemli eserlerden biri Evliya Çelebi'nin (ö.1095/1684) "*Seyahatname*"sidir. Bu eserinde Evliya Çelebi, kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer bazı ülkeleri dolaşarak elde ettiği gözlemleri kaleme almıştır.⁽⁸⁰⁾

(76) Harun Anay, "Felsefe", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, C 12, s. 319.

(77) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 417; Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, C 1, s. 11-13.

(78) İdris Bostan, "Pîrî Reis", TDV İslam Ansiklopedisi, 2007, C 34, s. 285.

(79) Fuat Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, s. 31.

(80) Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, C 11, s. 529.

Tıp

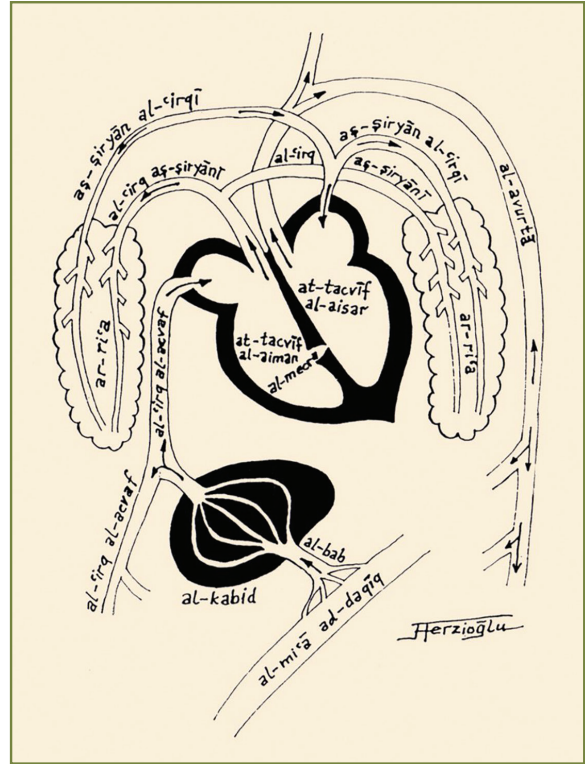
İslam medeniyetinde en çok itibar gören ve en erken gelişen ilimlerden biri de tıptır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tıpla ilgili hadislerinden oluşan Tıbb-ı Nebevi hadisleri başta olmak üzere İslam tarihinde tıpla ilgili pek çok kitap yazılmış ve binlerce tıp âlimi yetişmiştir.

İslam tıp tarihinde Abbasiler Dönemi'ndeki tercüme ve gelişmeler dünya tıbbına büyük katkıda bulunmuştur. 10. yüzyılda Ebu Bekir Râzî, Doğu ve Batı'da büyük ün kazanmış önemli bir hekimdir. Orta Çağ Avrupası'nın Rhazes dediği Râzî, özellikle de klinik hekimi olarak dikkatleri üzerinde toplamıştır. Râzî, el-Havi adlı tıp ansiklopedisinde, her hastalığı ayrı ayrı ele alarak bu hastalıkların belirtileri, sebepleri ve tedavi yolları üzerinde durmuştur.⁽⁸¹⁾

Endülüs'te de 10-11. yüzyıllarda birçok tanınmış tabip vardır. Bunlardan biri Kitabu't-Tasrif adlı eseriyle şöhrete ulaşmış olan büyük cerrah ez-Zehravi'dir (ö. 404/1013). Ez-Zehravi'nin eserinde 30 büyük başlık altında tıp, cerrahi ve ilaç yapımı işlenir. Ayrıca eserde, önemli bir yenilik olmak üzere, müellif tarafından yapılmış veya kullanılmış olan cerrahi alet ve cihazların tasvir ve resimleri bulunur. İbn Cülcül (ö. 384/994) de tabip ve filozofların biyografilerinden oluşan bir sözlük meydana getirmiştir.⁽⁸²⁾

11. yüzyılın en büyük hekimi hiç şüphesiz, en büyük üstat olarak adlandırılan İbn Sina'dır. İyi bir eğitim gören İbn Sina genç yaşta doktorluğa başlamıştır. Birçok emire doktor olarak hizmet etmiş ve bir süre de vezirlik yapmıştır. Tıp, felsefe ve zamanının diğer ilimlerini içeren önemli eserler bırakmıştır. Onun tıp sahasındaki en önemli eseri el-Kanun fi't-Tıp'tır (Görsel 1.20). Bu eser, tıp tahsili için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Asırlarca Doğu ve Batı'da başyapıt olma özelliğini koruyan bu kitap, birçok dile tercüme edilmiş ve defalarca basılmıştır.⁽⁸³⁾

Yunan hekim Calinus'tan (Kalinus) İbn Sina'ya kadar birçok hekim kalpteki kanın sağ karıncıktan sol karıncığa bir kanaldan geçtiğini kabul ediyordu. İbn Nefis (ö. 687/1288), iki karıncık arasında herhangi bir kanal bulunmadığını ortaya koymuştur ve küçük kan dolaşımını keşfetmiştir.⁽⁸⁴⁾ Tarihte ilk anestezi 9. asırda Sabit bin Kurre (ö. 288/901) tarafından uygulanmıştır. Ayrıca tıp tarihinde ilk olarak kızıl ve kızamık hastalıklarını keşfeden tabip de odur.⁽⁸⁵⁾

Görsel 1.20: İbn Sina'ya göre kan dolaşımını gösteren çizim (A. Terzioğlu'ndan)

(81) Mehmet Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 281; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 412; Chikh Bouamrane, "İslam'da Müspet İlimler ve Gelişmeleri", Diyanet Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), 1989, C 25, s 3, s. 23.

(82) Chikh Bouamrane, "İslam'da Müspet İlimler ve Gelişmeleri", Diyanet Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 24.

(83) Chikh Bouamrane, "İslam'da Müspet İlimler ve Gelişmeleri", Diyanet Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 24-25.

(84) Mehmet Bayrakdar, "İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 286; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 430-431.

(85) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 431.

Astronomi

Müslümanların ilm-i felek, ilm-i hey'e, felekiyyât ve ilm-i nücûm⁽⁸⁶⁾ adını verdikleri astronomi; gök cisimlerinin konumlarını, hareketlerini, birbirine olan uzaklıklarının ölçülmesini, bunların fizik ve kimya bakımından yapılarını inceleyen bilimdir.⁽⁸⁷⁾ İslam öncesi dönemde astronomi ile ilgili çalışmalar olsa da bunu bir kurum olarak ortaya koyan Müslümanlardır. İslam'ın temellerinden olan namaz ve oruç vakitli ibadetlerdir. Bunlar, zamanında yerine getirilmelidir. Günde beş defa kılınan namaz için vakit çok önemlidir. Çünkü namazın geçerli olmasının şartlarından biri namazı vaktinde kılmaktır. Senede bir ay tutulan ramazan orucu için de orucun başlama günü, iftar ve sahurun başlangıç ve bitiş zamanları çok önemlidir. İmkânı olanların ömründe bir defa yapması gereken hac ibadeti için de zaman önemlidir. Ayrıca Kur'an'da insanın Ay, Güneş ve yıldızların hareketleri ile evrendeki çeşitli fiziki olaylar hakkında bilgi edinmesi teşvik edilmiştir.⁽⁸⁸⁾ Bu sebeplerden dolayı astronomi ilmi, İslam'da ilk gelişen ilimlerden biri olmuştur.⁽⁸⁹⁾

Astronomi ve astroloji ile ilgili çalışmalar Emeviler zamanında başlamışsa da bu ilimlerdeki asıl gelişme Abbasiler Dönemi'nde Halife Me'mun zamanında olmuştur. Halife Me'mun'un astronomiye ve bu dalın ilerlemesine yönelik yoğun ilgisi, onu ilk olarak Bağdat'ta ve daha sonra Şam'ın yakınlarında birer gözlemevi kurmaya sevk etmiştir. Halifenin astronomlarıyla yürüttüğü çalışmalardan biri de kiblenin olabildiğince kesin belirlenmesi için Bağdat'la Mekke arasındaki boylam farkının tespit edilmesidir.⁽⁹⁰⁾

Batlamyus'un Dünya merkezli astronomik modeline karşı yeni ve daha doğru bir model geliştirmek amacıyla İbn Heysem (ö. 432/1040) bilim tarihinde ilk araştırma programını başlatmıştır. Bu araştırma programı Zerkalî (ö. 493/1100), Tûsî (6/12.yy.) ve İbn Şâtîr (ö. 777/1375) gibi Müslüman astronomlar tarafından sürdürülerek sonunda Güneş merkezli modele eş değer bir model geliştirilmiştir.⁽⁹¹⁾

Eski dönemlerde teknik anlamıyla küresel astronomi problemlerini çözmek, gök cisimlerinin yükseltisini ölçmek, gündüz ve gece saatlerini belirlemek, şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünü tespit etmek gibi teorik ve pratik birçok amaçla kullanılan astronomi aleti usturlabı⁽⁹²⁾ İslam dünyasında yapanların ilkinin Fezârî (ö. 190/806) olduğu söylenmektedir.⁽⁹³⁾ Tamamen Müslüman bilginlerin buluşu olduğu anlaşılan bir usturlap türü, küresel usturlaptır (*Görsel 1.21*). Câbir bin Sinan el-Harrânî (ö. 317/929) tarafından icat edildiği kabul edilir. Bir diğer özgün usturlap türü, matematik tarihinde önemli bir yeri olan Tûsî'nin tanımladığı çizgisel usturlaptır. "Tûsî çubuğu" diye anılan bu usturlabın matematik tarihinde herhangi bir dereceden sayısal denklemlerin çözümü konusunda çığır açtığı kabul edilmektedir.⁽⁹⁴⁾

Görsel 1.21: en-Neyrizi'nin Küresel Usturlabı (10.yy)

(86) Tefvîk Fehd, "İlm-i felek", TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, C 22, s. 126.

(87) <https://sozluk.gov.tr/E.T.14.11.2020>.

(88) bk. Kâf suresi, 6. ayet; Enbiyâ suresi, 33. ayet; Yûnus suresi, 5. ayet.

(89) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 320.

(90) Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, C 1, s. 11.

(91) Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", Divan, s. 74.

(92) Mustafa Kaçar, Atilla Bir, "Usturlap", TDV İslam Ansiklopedisi, 2012, C 42, s. 195.

(93) Mehmet Bayraktar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 143; Cevat İzgi, "Fezârî, Muhammed b. İbrâhîm", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, C 12, s. 540.

(94) Mustafa Kaçar, Atilla Bir, "Usturlap", TDV İslam Ansiklopedisi, C 42, s. 197.

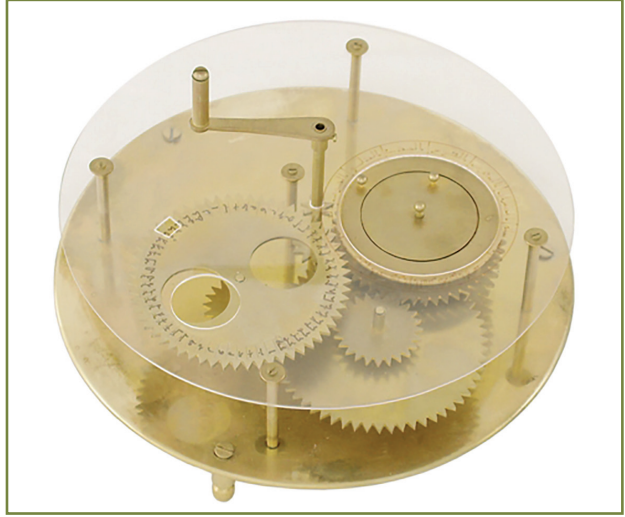

İsmi Batı'da Albetanius olarak anılan Bettânî (ö. 317/929), Güneş yılını 365 gün, 5 saat, 46 dakika ve 24 saniye olarak hesaplamıştır ki bu değer de 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniye olan gerçek değere çok yakındır. Bettânî'nin Kitâbü'z-Zîc adlı eseri Yahudi ve Bizanslı yazarlar üzerinde büyük etki bırakmıştır. Bu etki, kaynak göstererek veya göstermeden ondan faydalanan pek çok Orta Çağ Yahudi ve Hıristiyan bilgininin varlığından anlaşılmaktadır. Bettânî'nin etkisi 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Copernic'in (Kopernik) Bettânî'ye ne kadar çok şey borçlu olduğu, Tycho Brahe'nin (Tiko Bırahe) çeşitli eserlerinde ve Riccioli'nin (Rikoli) Yeni Almagest adlı kitabında Kitâbü'z-Zîc'den ne kadar çok alıntı yaptıkları, Kepler ve Galileo'nun da Bettânî'nin gözlemleriyle yakından ilgilendikleri bilinmektedir.⁽⁹⁵⁾

Batı dillerinde adı Alberuni olarak geçen Biruni, Copernic'le başlayan çağdaş astronominin temellerini atmıştır (Görsel 1.22). Ekliptik eğimi 23 27' ölçerek günümüz ölçülerine en yakın değeri (23 26'.7) bulmuştur.⁽⁹⁶⁾

Batı'da Alfraganus olarak bilinen Fergani (ö. 247/861) 9. yüzyılda yetişmiş en ünlü astronomlardan biridir. Ay'daki Alfraganus kraterinin ismi, ona ithaf edilerek verilmiştir. Fergani, Güneş'in de kendine göre hareketli olduğunu ilim tarihinde ilk keşfeden âlimdir. Kendi devrine kadar gök cisimlerinin hareketi biliniyordu ancak Güneş'in de bir yörüngesinin bulunduğunu, kendi etrafında batıdan doğuya doğru döndüğünü keşfeden âlim Fergani'dir.⁽⁹⁷⁾

Görsel 1.22: Biruni'nin mekanik astronomik takvim modeli

BİLGİ KUTUSU

Biruni, günümüzde en fazla tanınan İslam bilginlerinden biridir. Çeşitli ülkelerde Biruni'yi anmak için sempozyumlar, kongreler düzenlendi; pullar bastırıldı. Türk Tarih Kurumu 68. sayısını "Biruni'ye Armağan" adıyla Biruni'ye tahsis etti. 1973 yılında Türkiye'de basılan pullar arasında Biruni'ye de yer verildi. UNESCO'nun 25 dilde çıkardığı Conrier dergisi 1974 Haziran sayısını Biruni'ye ayırdı. Kapak fotoğrafının altına, "1000 yıl önce Orta Asya'da yaşayan evrensel dâhi Biruni; astronom, tarihçi, botanikçi, eczacılık uzmanı, jeolog, şair, mütefekkir, matematikçi, coğrafyacı ve hümanist" diye yazıldı. Ayrıca Biruni'ye ait bir minyatür, İstanbul'daki Topkapı Müzesi'nde sergilenmeye devam etmektedir.

(Hacı Mahmut Hatun, *Müslüman Bilim Adamları*, s. 123-124.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(95) Ferruh Müftüoğlu, "Bettânî", TDV İslam Ansiklopedisi, 2004, C 6, s. 9-10; Hacı Mahmut Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*, Yeşil Elma Yay., 2012, s. 49-51.

(96) Hacı Mahmut Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*, s. 119.

(97) Hacı Mahmut Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*, s. 154-155.

Matematik

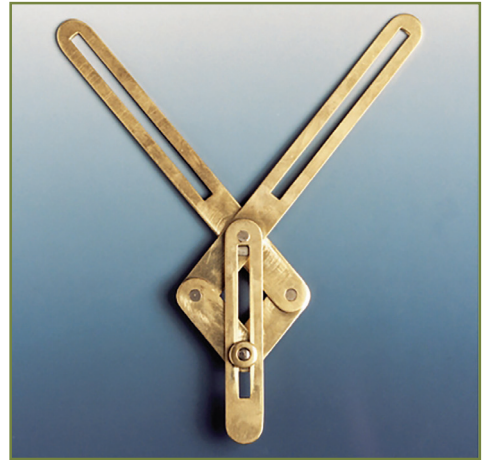
İslam tarihinde ortaya çıkan ilk ilimler aritmetik, cebir ve geometridir. Matematik ilimlerinin temeli olan aritmetik sayılar ilmidir. Sayıların özellikleri, çeşitleri ve dört işlem bu ilmin konusudur. İslam aritmetik sistemi, eski Arap ve Roma rakam sistemlerinden farklıdır. Ondalık sistem denen bu sistem Müslümanlarca icat edilmiştir. Matematik için çok önem arz eden “sıfır” Müslüman âlim Hârizmî (ö. 232/847) tarafından bulunmuştur. Toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeden meydana gelen dört işlemde Yunan ve Hintlilerden etkilenmişlerse de bu işlemleri bugünkü kullandığımız hâle getirenler de yine Müslümanlar olmuştur.⁽⁹⁸⁾

Cebirin babası Hârizmî'nin, el-Cebr ve'l-Mukâbele adlı eseri bu ilmin temelini oluşturur.⁽⁹⁹⁾ Cebirden başka trigonometri ve analitik geometriyi de Müslümanların geliştirdiği bilinmektedir. Cebir ve analitik geometri olmadan yüksek matematik ile klasik mekaniğin gelişmesi ve dolayısıyla bu ilimlerin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirilmesi mümkün olamazdı.⁽¹⁰⁰⁾

Kerecî (Kerhî) (ö. 410/1019) zamanında cebre dair en mükemmel inceleme olan el-Fahrî adlı kitabında ilk defa cebirsel üsleri, sistemli biçimde incelemiş, aritmetik işlemlerini cebir terim ve ifadelerine uygulamış ve ilk defa polinomlara ulaşmıştır.⁽¹⁰¹⁾ Belirsiz cebir ve analiz hakkında bir tartışma başlatmış ve ihtimaller üçgenini icat etmiştir. Bu üçgen daha sonra Tûsî ve Kâşî (ö. 832/1429) tarafından geliştirilmiştir. Tûsî, küresel trigonometri ile düzlem trigonometrisini astronominin bir kolu olmaktan kurtararak yeni bir bilim dalı olarak kurmuştur.⁽¹⁰²⁾ Kâşî, cebirsel ondalık kesirleri ve Pi (π) sayısının bugün kullandığımız en doğru değerini bulmuştur.⁽¹⁰³⁾

11. yüzyılın ilk yarısında İbn Heysem, bir optik problemi dördüncü dereceden bir denklemlerle çözmüştür. Küçük bir yanlışlıkla Latinceye çevrilen problem, Problema Alhazeni adı altında 13. yüzyıldan itibaren Avrupalı bilginleri altı yüzyıl kadar uğraştırmıştır. İbn Heysem'in çözümü (Görsel 1.23) ancak 19. yüzyılda kavranabilmiştir.⁽¹⁰⁴⁾

Hendese (geometri); doğru parçası, yüzey ve cisim gibi sürekli nicelikleri konu alan bilim dalıdır. Tarihî olarak geometrinin ilk defa Mısır'da ekim yapılacak alanları tespit etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Müslümanlar geometriye fiziki ölçünün ötesinde metafizik bir boyut kazandırmışlardır.⁽¹⁰⁵⁾ İntegral teoremi, Müslümanlar tarafından keşfedilmiştir. Hucendî (ö. 390/1000), “iki küp sayılar toplamı bir başka küp sayı olamaz.” diyerek bu teoremi ortaya koymuştur.⁽¹⁰⁶⁾

Görsel 1.23: İbn Heysem'e ait problemin (Problema Alhazeni) modeli

(98) Mehmet Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 74-85; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 407.

(99) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 408.

(100) Şakir Kocabaş, “İslam ve Bilim”, Divan, 1996, s. 74.

(101) Melek Dosay Gökdoğan, “Kerecî”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2002, C 25, s. 277.

(102) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 430.

(103) Mehmet Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 108.

(104) Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, s. 28, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu.

(105) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 408-409.

(106) Mehmet Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 88; Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 429.

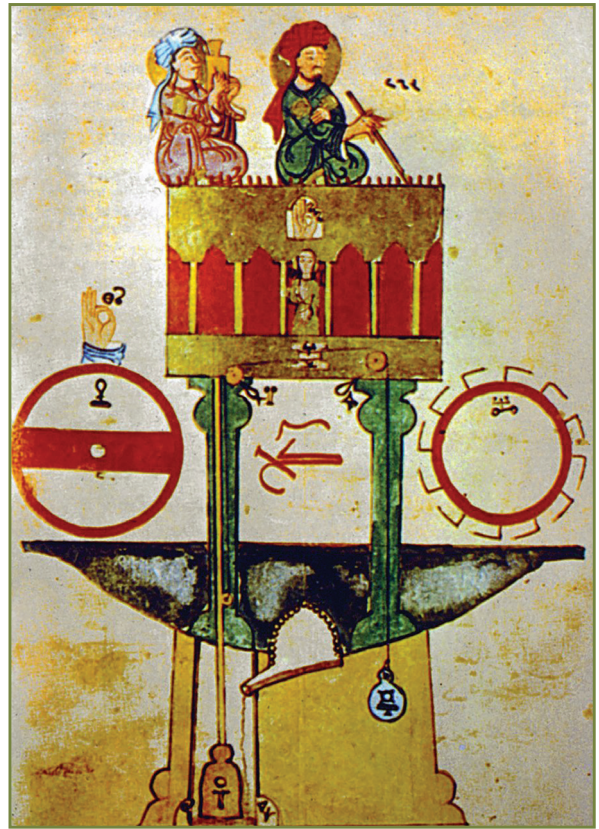
Fizik

İslam âlimleri fiziği; tabiattaki cisimlerin görülmesi, ışık ışınlarının sapması, yansımaları ve kırılması, taşınabilir cisimlerin ağırlık merkezi, az bir kuvvetle çok ağır cisimleri atma, yüksek yerlere su çıkarma, boşluğun imkânsızlığı prensibine göre işleyen aletler, su saatleri, mekanik saatler, hidrostatik basınç, cisimlerin özgül ağırlıkları gibi konulardan bahseden ilim olarak tanımlar. Günümüzde bu konuların her biri ayrı bir ilim dalı şeklinde gelişmiştir.⁽¹⁰⁷⁾

İzafiyet teorisi, Einstein (Aynştayn) teorisi olarak bilinir oysa bu teori ilk defa İslam filozofu Kindî tarafından ortaya konmuştur.⁽¹⁰⁸⁾

İbni Heysem'in parabolik ve küresel aynalar, mercekler ve ışığın kırılması konusundaki araştırmaları daha sonraları fizikte optiğin temellerini oluşturmuştur. İbni Heysem, ışığın kırılma kanununu bulan kişidir.⁽¹⁰⁹⁾

Hiyel; makine bilgisi, mekanik teknolojisi anlamında kullanılmıştır. Benî Mûsâ olarak tanınan Muhammed, Ahmed ve Hasan adlı üç kardeş İslam dünyasında makineler hakkında bilinen en eski eser olan Kitabül-Hiyel'i yazmıştır. Bu eserde 100 kadar mekanik aracın tasviri yapılmıştır. 10. yüzyıl mühendisliği hakkında bilgi veren tek kaynak Hârizmî'ye aittir. İslam klasik çağının mekanik teknolojisi alanında yazılmış en önemli eser ise Cezerî (12-13. yy.) tarafından kaleme alınmıştır.⁽¹¹⁰⁾ Dünyada teknoloji alanında icat edilen ilk otomatlar Cezerî'ye aittir (*Görsel 1.24*). Su basıncıyla çalışan saatler yerine ağırlıkla çalışan saatler ve kum saatleri ilk defa Müslümanlar tarafından icat edilmiştir.⁽¹¹¹⁾ Cisimlerin yoğunluğu ve özgül ağırlıklarını ölçmek için kimya ve fizik laboratuvarlarında kullanılan hassas teraziler de Müslümanların icadıdır. İlk uçuş denemeleri Endülüslü bilim insanı İbn Firnas (ö. 274/887) ile 9. yüzyılda başlamıştır. Onu Cevheri (9. yy.) ve Hezarfen Ahmet Çelebi (17. yy.) takip etmiştir.⁽¹¹²⁾

Görsel 1.24: Cezerî'nin eserinden minyatürlü bir sayfa (Toplanan kan miktarının öğrenildiği hesap makinesi)

(107) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 413-414.

(108) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 430.

(109) Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", Divan, s. 73.

(110) Cevat İzgi, "Hiyel", TDV İslam Ansiklopedisi, 1994, C 12, s. 178-179.

(111) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s.431-432.

(112) Mehmet Bayraktar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s. 188, 200, 202.

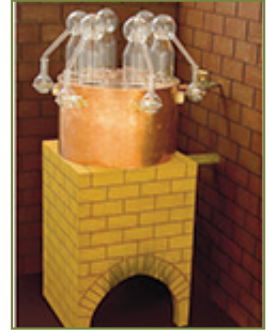
Kimya

Kimya, cisimlerin atom düzenlerini ve yapı bakımından değişik cisimlere dönüşmesini inceleyen bir ilimdir. Câbir bin Hayyân (ö. 200/815) ve Ebu Bekir Râzî, bu ilmin kurucuları olarak tanınmaktadır.⁽¹¹³⁾

Kimya ilminin gelişmesine Müslümanların katkısı birkaç bakımdan önemlidir. Birincisi, ilk defa Câbir bin Hayyân'ın eserlerinde görüldüğü gibi Müslümanlar kimyasal cisimlerin, bir dizi temel özelliğin belli oranlarda birleşiminden meydana geldiğini düşünmüşlerdir. Bu temel özelliklerin ayrıştırılarak belli oranlarda tekrar birleştirilebileceğini ve böylelikle yeni cisimler meydana getirilebileceğini ileri sürmüşlerdir. İkincisi, cisimlerde bu özelliklerin belli bir denge içerisinde bulunduğunu öne sürmüş olmalarıdır. Üçüncüsü, yaptıkları deneylerin anlatımlarında modern bir kimya deneyinin bütün unsurlarını kullanmalarıdır. Bunun kimya biliminin gelişmesinde çok önemli bir aşama olduğunu kabul etmek gerekir.⁽¹¹⁴⁾

Kimyaya Müslüman bilginlerin katkılarından bazıları şunlardır: Râzî; maddeleri madenî, nebati ve hayvani olarak üç gruba ayıran ilk âlimdir.⁽¹¹⁵⁾ Yoğunluk ölçme aletini Biruni icat etmiştir.⁽¹¹⁶⁾ Alkol, nitrik asit, sülfürik asit gibi çok sayıda yeni element keşfedilmiştir. Günümüz ilim terminolojisinde kullanılan Alambik (imbik) (*Görsel 1.25*), alkali, eliksir (iksir) gibi birçok terimi Müslüman bilginler ortaya koymuştur.⁽¹¹⁷⁾

Prof. Dr. Aziz Sancar, (d. 1946) hücrelerin hasar gören DNA'ları nasıl onardığını ve genetik bilgisini koruduğunu haritalandıran araştırmaları sayesinde, 2015 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.⁽¹¹⁸⁾

Görsel 1.25:
Ez-Zehravi'nin gül suyu damıtma düzeneği (11.yy)

ARAŞTIRILIM

İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi, Müslüman bilim insanlarının yüzyıllar boyu insanlığa armağan ettiği icat ve keşiflerini, bilim tarihinin değişik disiplinlerdeki evrimini kapsamlı bir şekilde sunmakta olup kendi sahasında dünyada bir yenilik arz etmektedir. Astronomi, coğrafya, gemicilik, zaman ölçümü, geometri, optik, tıp, kimya, mineraloji, fizik, mimari, teknik ve harp tekniği sahalarında sistematik bir düzenle sergilenen eserler, İslam bilimlerinin büyük keşif ve muazzam buluşlarını göstermektedir. Bununla birlikte bu keşif ve buluşların değişik yollardan Avrupa'ya geçip orada kabul bulunduğunu ve Avrupalılarca alınarak özümsemişliğini nefis bir görsellikle ziyaretçilerine sunmaktadır. Böylece bilimler tarihinin de bir bütün olduğunu, gerçeğe uygun, hislerden ve ön yargılardan uzak, tam bir objektiflikle ispatlamaktadır.

Siz de İstanbul'da Gülhane Parkı içerisinde bulunan ve yaklaşık 600 eser bulunduran müzeyi <http://www.ibtav.org/sanaltur> adresini ziyaret ederek gezebilir <http://www.ibtav.org/animasyonlar> adresinden müzedeki eserler hakkında animasyonlar izleyebilirsiniz.

(<http://www.ibtav.org/sayfa/6/hakkinda> E.T.13.11.2020.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(113) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 415.

(114) Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", Divan, s. 73; Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, C 3, s. 99-103.

(115) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 415.

(116) Mehmet Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji, s. 213.

(117) Chikh Bouamrane, "İslam'da Müspet İlimler ve Gelişmeleri", Diyanet Dergisi, (çev. Nesimi Yazıcı), s. 33-35.

(118) <https://www.ytb.gov.tr/takvim/nobel-kimya-odulu-kazanan-aziz-sancar-odulunu-aldi/E.T.28.08.2022>

YAZALIM

Aşağıda belirtilen ilim dallarında Müslümanların yaptığı öncü ve özgün çalışmalara birer örnek veriniz.

Dil	Sibeveyh sistematik bir gramer kitabı yazmıştır.
Fıkıh	
Kelam	
Tefsir	
Hadis	
Tarih	
Felsefe	
Coğrafya	
Tıp	
Astronomi	
Matematik	
Fizik	
Kimya	

5. Kur'an'dan Mesajlar: Fâtır Suresi 27-28. Ayetler

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا
 وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ
 وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَأَلْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ
 إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

27- Görmüyor musun ki Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.

28- İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.

BİLGİ KUTUSU

Fâtır Suresi Hakkında

Mushaf'taki sıralamada 35. suredir. Mekke'de inmiştir. 45 ayettir. İlk ayetinde "yaratan" anlamına gelen "fâtır" kelimesi geçtiği için bu adı almıştır. Bu sure, aynı ayette "melekler" manasına gelen kelimenin yer alması sebebiyle "*Melâike suresi*" olarak da isimlendirilmiştir. Surede başlıca, Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine işaret eden kâinat olayları, öldükten sonra dirilme, Allah'ın (c.c.) nimetleri ve müminle kâfir arasındaki fark konu edilmektedir.

(<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/35-fatir-suresi> E. T. 26.04.2018.)
 (Düzenlenerek alınmıştır.)

27. ayet: Dikkatlerimizi bir yandan tabiatın ihtişamına diğer yandan da bu muhteşem görünümü meydana getiren farklılıkların tek kaynaktan var olduğuna ve bunu sağlayan yüce kudrete çeken bu ayette renk ve tür faktörüne ağırlık verildiği görülmektedir. Çıplak gözle gözlemleyebildiğimiz âlemde ilk bakışta farklılıkları ayırt etme hususunda renklerin etkisi son derece açık olduğundan bu özellik ön plana çıkarılmıştır. Fakat bunlar üzerinde inceleme yapmaya ve düşünmeye başlayanlar, bu türleri ayırt ettiren tek ölçütün renkler olmadığını hemen görecektir. İnsanlar, dağlar, bitkiler ve hayvanlar renk renk olduğu gibi daha pek çok özellik ve yetenekleriyle de birbirlerinden ayırt edilirler. İster ilk bakışta göze çarpan ister daha dikkatli bir incelemeyle tespit edilen bu farklılıkların hepsi sonuç olarak biçimseldir. Özü itibarıyla bunların tamamı, bu çeşitliliği sağlayan irade ve güce işaret etmektedir. Bunu anlamamızı kolaylaştırmak üzere türlü renk taşıyan bitkilerin varlığını bir kaynağa yani suya borçlu bulunduğu, onu da indirenin Allah (c.c.) olduğu belirtilmiştir.

28. ayet: Muhataplarını doğadaki muhteşem görünümlerden hareketle akıllara durgunluk verecek incelikleri keşfetmeye yönlendiren Kur'an, bu bağlamda bilmenin değerine vurgu yapmaktadır. Ancak bu ayette bilgiye sahip olanlar sadece meslek olarak faaliyet icra edenler veya birtakım bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirmiş olanlar değil, aynı zamanda zihni çabalarını Allah'ın (c.c.) evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişilerdir.⁽¹¹⁹⁾ İşte bu kişiler, elde ettikleri bilginin sonucunda Allah'ın (c.c.) büyüklüğünü kavrayarak bu durum karşısında kayıtsız kalamayıp saygı duyarlar.

Ayetin sonunda Allah'ın (c.c.) güç sahibi ve bağışlayıcı olduğuna yer verilmiştir. Allah (c.c.)'ın bu iki özelliğine aynı anda vurgu yapılmıştır. Böylece O'nun sadece bağışlayıcı olduğu ön planda tutulup insanların korkusuzca günah işleyip O'nun bağışlayıcılığına ümit bağlamaması belirtilmiştir. Allah (c.c.) hem bağışlayan hem de güçlü olanıdır. O ne kadar iyi bilinirse O'na duyulan saygı ve ümit de o oranda çok olacaktır.⁽¹²⁰⁾

YAZALIM

1. Fâtır suresi 27-28. ayetlerle ilgili aşağıdaki soruları cevaplayınız.

➤ **Ayetlerin konusu nedir?**

.....
.....
.....

➤ **Ayetlerde geçen temel kavramlar nelerdir?**

.....
.....
.....

➤ **Yüce Allah ayetlerde muhataplarından ne istemektedir?**

.....
.....
.....

2. Kur'an-ı Kerim mealinden aşağıdaki ayetleri bulunuz. Bu ayetlerin ortak yönlerini belirleyerek yazınız.

Rûm suresi, 22. ayet; Ra'd suresi, 4. ayet; Ankebut suresi, 43. ayet; A'râf suresi, 52. ayet; Nahl suresi, 11. ayet; Yûsuf suresi, 76. ayet; En'âm suresi, 105. ayet.

.....
.....
.....
.....
.....

(119) <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/F%C3%A2t%C4%B1r-suresi/3687/27-28-ayet-tefsiri>. E.T. 26.04.2018.

(120) Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yay., Tarihsiz, C 6, s. 157-158.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Abbasiler Dönemi'nde bilim ve düşüncenin gelişim sürecini açıklayınız.
2. İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim ve bilim kurumlarından şifahaneler hakkında neler öğrendiniz? Açıklayınız.
3. Müslümanların coğrafya alanında yaptığı çalışmaların diğer medeniyetlerdeki ilmî gelişmelere olan etkisini açıklayınız.
4. Müslüman bilim insanlarının fizik alanına katkılarına örnekler veriniz.
5. Fâtır suresinin 27-28. ayetlerinde hangi mesajlar verilmektedir? Açıklayınız.

B. Aşağıda verilen bilgilerden doğru olanların başına “D”, yanlış olanların başına ise “Y” yazınız.

1. () Daru'l-kurra; Kur'an-ı Kerim'in ve kıraatlerin öğretildiği, Kur'an'ın bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği yerler için kullanılmıştır.
2. () Allah'ın (c.c.) varlığı, birliği ve sıfatlarından, peygamberlik ve onunla ilgili meselelerden, yaratılmışların başlangıç ve sonuçtaki durumlarından İslam esaslarına göre bahseden ilme fıkıh denir.
3. () İslam dininde ilmin kökeni ve ilmin asıl sahibi, ilmi ezeli ve ebedî olan Allah'tır (c.c.).
4. () Ebu Hanîfe, Şafii, İmam Malik, İbn Hanbel ve Cafer es-Sadık daha çok tefsir alanında tanınmış kişilerdir.
5. () Aziz Sançar kimya alanında yaptığı çalışmaları ile Nobel Ödülü kazanmıştır.

C. Aşağıdaki boşlukları verilen kelimelerden uygun olanlarıyla doldurunuz.

Beytü'l-Hikme

Mescid-i Nebi

Ezher Camii

bilim

mektep

din

medrese

rasathane

1., akıl sahiplerini kendi istek ve hür iradeleri ile hayırlı olan şeylere sevk eden ilahî emirler bütünüdür.
2. İslam medeniyetinde ilk cami örneği'dir.
3. İslam tarihinde dinî ilimler ile sosyal ve fen bilimlerinin öğretildiği yüksek öğretim seviyesindeki eğitim öğretim kurumuna denmektedir.
4. İslam dünyasında medreselerden önce ortaya çıkan; kütüphane, tercüme, rasathane, çoğaltma ve ciltleme bölümlerinden meydana gelen kurumdur.
5., evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim anlamında kullanılan bir sözcüktür.

Ç. Aşağıdaki soruların doğru cevaplarını işaretleyiniz.

1. İslam medeniyetinin meydana getirdiği ve insanlığa hediye ettiği kurumdur. İslam öncesi dönemde ilgili çalışmalar olsa da bunu bir kurum olarak ortaya koyan Müslümanlardır. İslam, senenin belirli günlerinin ve günlerin belli zamanlarının dikkatli bir şekilde belirlenmesine ihtiyaç gösteren bir dindir. İslam'ın temellerinden olan namaz ve oruç belirli vakitlerde yerine getirilen ibadetlerdir. İbadetlerin belirli zamanlarda yerine getirilmesinden dolayı duyulan ihtiyacın yanında çeşitli coğrafi bölgelerde kible yönünün tayini gerekmektedir. İmkânı olanların ömründe bir defa yapması gereken hac ibadeti için de zaman önemlidir. Ayrıca Kur'an'da insanın Ay, Güneş ve yıldızların hareketleri ile evrendeki çeşitli fiziki olaylar hakkında bilgi edinmesi bildirilmektedir. Bu nedenlerle bu kurum İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu parçada aşağıdaki kurumların hangisinden bahsedilmiştir?

- A) Beytül-Hikme B) Daru'l-kurra C) Medrese
D) Rasathane E) Şifhane

2. Allah'ın (c.c.) varlığı, birliği ve sıfatlarından, peygamberlik ve onunla ilgili meselelerden, yaratılmışların başlangıç ve sonuçtaki durumlarından İslam esaslarına göre bahseden ilimdir. Akait ilmi olarak da anılan bu ilim, İslam'ın temel inanç esasları ile ilgili bir ilimdir. Başka dinlerin yıkıcı saldırılarına karşı İslam dininin inanç esaslarını savunmuştur.

Yukarıda anlatılan ilim dalı hangisidir?

- A) Felsefe B) Fıkıh C) Hadis
D) Kelam E) Tefsir

3. I. Tarihte ilk anestezi onun tarafından uygulanmıştır.
II. Tıp sahasındaki en önemli eseri el-Kanun fi't-Tıp'tır.
III. Birçok emire doktor olarak hizmet etmiş ve bir süre de vezirlik yapmıştır.

Numaralanmış bilgilerden hangileri İbn Sina ile ilgilidir?

- A) Yalnız I B) I ve III C) II ve III
D) I ve II E) I, II ve III

4. **Aşağıdakilerden hangisi Müslümanların matematik ilmiyle ilgili yaptığı öncü ve özgün çalışmalardan biri değildir?**

- A) Geometrinin ilk olarak kullanılmaya başlanması
B) Matematik için çok önem arz eden sıfırın icadı
C) Cebir, trigonometri ve analitik geometrinin geliştirilmesi
D) Ondalık sistemin icadı
E) İntegral teoreminin keşfi

5. **Aşağıdakilerden hangisi İslam medeniyetindeki eğitim kurumlarından biri değildir?**

- A) Rasathane B) Darun-nedve C) Daru'l-kurra
D) Daru'l-hadis E) Beytül-Hikme

Daha fazla soru için yandaki karekodu okutunuz.

2.

ÜNİTE

ANADOLU'DA İSLAM

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Anahtar Kavramlar

1. Âlim
2. Fakih
3. Tasavvuf
4. Veli

Neler Öğreneceğiz?

1. Türklerin Müslüman olma süreci
2. Dinî anlayış ve kültürümüzün oluşmasında etkili olan bazı şahsiyetler
3. Nisâ suresinin 69. ayetinde verilen mesajlar

Ünite Konuları

1. Türklerin Müslüman Olmaları
2. Milletimizin İslam Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler
3. Kur'an'dan Mesajlar: Nisâ Suresi 69. Ayet

Hazırlık Çalışmaları

1. Türklerin Müslüman olma süreçleri hakkında bilgi toplayınız.
2. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkili olan şahsiyetlerin kimler olduğunu araştırınız.
3. Âlim, fakih, tasavvuf, veli sözcüklerini sözlükten araştırıp defterinize yazınız.
4. Yunus Emre'nin bir şiirini defterinize yazıp sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. Türklerin Müslüman Olmaları

Türklerin Müslüman olma süreçleri hakkındaki bildiklerinizi anlatınız.

Eski ve köklü milletlerden biri olan Türkler, İslamiyet'ten önce tabiatta yüce bir gücün olduğuna inanmışlardır. Ölmüş büyüklerle tazim ve onlara kurban kesmek şeklinde beliren atalar kültü de eski Türk inançları arasında yer almıştır. Ancak Bozkır Türklerinin asıl inancı, Tanrı'yı (Tengri) en yüksek güç ve en büyük yaratıcı kuvvet kabul eden ve semavi bir mahiyeti olan Gök Tanrı dini denilen inanç sistemidir. Hükümdarlar kendilerinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığına, zaferleri Gök Tanrı'nın inayetiyle kazandıklarına, çeşitli hile ve tuzaklardan Gök Tanrı'nın yardımıyla kurtulduklarına inanmıştır. Avar hakani Bizans imparatoruyla yaptığı bir antlaşmada Gök Tanrı adına yemin etmiştir. Gök Tanrı dini Türklerin İslam öncesi millî dini olarak kabul edilmiştir.⁽¹⁾

Yeni bir dinin kabulü milletlerin hayatını olumlu veya olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Milletler kabul ettikleri bu yeni din sayesinde ya varlıklarına güç katar ya da millî benliklerini kaybeder. Bunun en belirgin örneği Türk tarihinde görülmektedir. Bazı Türk boyları tarihte Gök Tanrı inancını terk ederek Budizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Bu dinlerin yapısı, Türklerin millî bünyesi ve karakterine uymadığı için benliklerini ve Türklüklerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Yahudiliği benimsemiş olan Hazarlar ile Hıristiyanlığı kabul eden Macarlar ve Bulgarların Türklüklerinden bugün bahsedilememektedir. Buna karşılık Türklerin millî bünyesi ve karakterine uyan İslam dinini kabul etmeleri, onlara yeni bir atılım gücü kazandırdığı gibi millî varlıklarını muhafaza etmelerinde de önemli rol oynamıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulü, Kavimler Göçü ve Haçlı Seferleriyle birlikte Orta Çağ'ın üç büyük olayından biridir.⁽²⁾

YORUMLAYALIM

Göktürk Hakani Bilge Kağan, veziri Tonyukuk'tan bir Budist mabedi yaptırmasını isteyince Tonyukuk, "Savaşmayı ve hayvan kesmeyi yasaklayan, miskinlik telkin eden bir dinin kabulü Türkler için bir felaket olur." cevabını vermiştir.

(Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, C 4, s. 433.)
(Düzenlenerek alınmıştır.)

Veziir Tonyukuk'un yukarıdaki sözlerinden yola çıkarak İslamiyet'in Türklere kazandırdıklarına dair düşüncelerinizi paylaşınız.

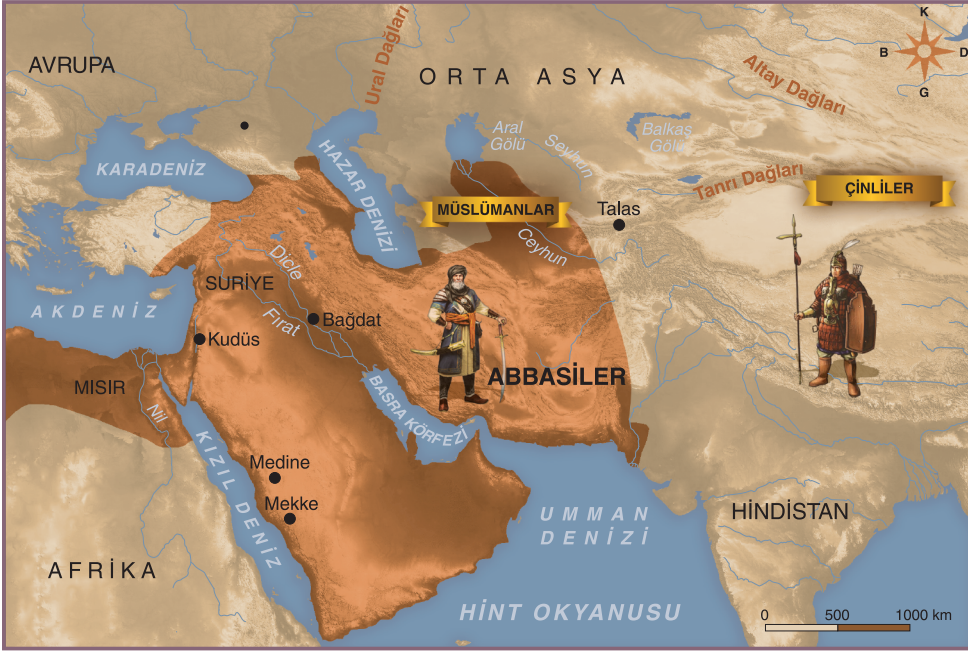
Türklerin Müslümanlarla ilk temasları, 7. yüzyılın ortalarında Hz. Ömer Dönemi'nde, Nihavent Savaşı'nı (642) izleyen yıllarda başlamıştır. Türk-Arap ilişkileri, Sasani Devleti'nin (226-651) çöküşünden sonra yaklaşık yarım yüzyıl boyunca çekişmeli biçimde sürüp gitmiştir.⁽³⁾

(1) Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., 2002, C 4, s. 431-432.

(2) Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, C 4, s. 432.

(3) Bahattin Keleş, "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2016, S 225, s. 3.

Harita 2.1: Müslüman Araplarla Türklerin Çin orduları karşısında kazandığı Talas Savaşı'nın yapıldığı yer: Talas

Türkler, Emeviler Dönemi'nin başlangıcından itibaren İslam devletleri ve Araplarla yakın temas hâlindeydiler. Ayrıca Türkler, Emevi Devleti'nin çöküşü ve Abbasiler Dönemi'nin başlamasına neden olan ihtilal hareketi içinde önemli rol oynamışlardır. 751 yılında yapılan Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Abbasilerle birlikte savaşmışlardır (*Harita 2.1*). Çinlilere karşı kazanılan bu zafer; Batı Türkistan'da Türk egemenliğinin güçlenmesini sağlarken Araplara Türklerle dostluk ilişkisini geliştirme fırsatı vermiştir. Bu ilişki ile birlikte Türkler İslamiyet'i gittikçe benimsemişlerdir. Ayrıca bu savaşı izleyen dönemde Orta Asya'da İslam hızla yayılmaya başlamıştır.⁽⁴⁾

Türklerin İslam Dinini Kabul Etmesinin Sebepleri:

- Müslümanların fethettiği topraklarda zorlama ve baskı uygulamaması. Zaten insanlara baskı yaparak İslamiyet'i kabul ettirmek Kur'an-ı Kerim'in ruhuna aykırıdır. Çünkü "**Dinde zorlama yoktur...**"⁽⁵⁾
- Türklerin yerleşik hayata geçmiş olması.
- Türklerin benimsemiş olduğu inanç sistemi ve ilkeler ile İslam dini arasında büyük benzerlik olması. Örneğin kâinatın ezeli ve ebedi Gök Tanrı tarafından idare edildiğine inanan Türkler her türlü yorum ve tasavvurdan uzak ilah fikrini İslam'ın Allah (c.c.) inancında buldukları için Müslümanlığı benimsemekte zorlanmamışlardır.
- Türk milletinin İslam'ın cihat anlayışını ve şehitlik fikrini kendi inançlarına uygun bulması.

(Abdülkerim Özyayın, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, C 4, s. 441-442.)

(Düzenlenerek alınmıştır)

(4) Abdülkerim Özyayın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, C 4, s. 412-435.

(5) Bakara suresi, 256. ayet.

Türkler arasında İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ilk devlet İdil (Volga) Bulgar Devleti'dir. İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ikinci büyük Türk devleti ise Karahanlılardır (840-1212). Karahanlılardan sonra kurulan üçüncü büyük Müslüman Türk Devleti Gaznelilerdir (963-1186).⁽⁶⁾

İslamiyet'i en erken kabul eden Türk boyları Oğuzlardır. 10 ve 11. yüzyıllarda kimi Oğuz grupları Horasan'a göç etmişlerdir. Selçuk Bey'in torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler Gaznelilere karşı 1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı'nı kazanarak Horasan'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Böylece Selçuklu Devleti de kurulmuştur. Sonra daha batıya ilerlemişler ve Tuğrul Bey, Bağdat'ı almıştır. Tuğrul Bey'in halefi Alp Arslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i (Romen Diyojen) 1071'de Malazgirt'te mağlup etmiştir. Bu zaferin ardından Selçuklular, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerini sağlamışlardır.⁽⁷⁾ Sonrasında kurulan Osmanlı İmparatorluğu Kırım'dan Kuzey Afrika'ya, İran Körfezi'nden Viyana'ya kadar uzanan geniş bölgede Türklerin izlerini bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerindeki hâkimiyeti, Gelibolu üzerinden Balkan Yarımadası'na geçilerek 1361'de Edirne'nin fethedilmesiyle başlamıştır. Bulgar topraklarını hızla fetheden Yıldırım Beyazıt'ın 1396 yılında Niğbolu önlerinde Haçlı ordusunu yenilgiye uğratmasıyla Türklerin Balkanlardaki hâkimiyeti iyice pekişmiştir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in 1463 yılında Bosna'yı fethetmesiyle birlikte devletin sınırları İtalya'nın Dalmaçya sahillerine kadar uzanmıştır. Osmanlı Devleti, fetihler devam ederken ve bittikten sonra Anadolu'daki Türkmen boylarından bir kısmını Balkanlara yerleştirmiştir. Türkmenler gittikleri yerlere dillerini, inançlarını, gelenek, görenek, örf ve âdetlerini de götürmüşlerdir. Buralarda yeni kasabalar ve köyler kurmuşlardır. Kurdukları bu yerlere Anadolu'da oturdukları eski yerlerin veya kendilerine önderlik eden dede, baba, şeyh gibi atalarının adını ya da unvanlarını vermişlerdir. Böylece Balkanlarda İslam'ın yayılmasını sağlamışlardır.⁽⁸⁾

Türklerin İslamiyet'i tanınması, din anlayışı ve kültürünün oluşmasında şu durumlar etkili olmuştur: Müslüman ordularıyla birlikte ortak yapılan savaşlar, sahabilerin Türk ülkelerinde İslamiyet'i yayma çabaları ve Müslümanların bu bölgelerde İslamiyet'i yayarken gerçekleştirdiği ticari faaliyetlerdir. Ayrıca Horasan, Anadolu ve Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasında ribatlar (*Görsel 2.1*), fütüvvet anlayışı ve ahillik teşkilatları da etkili olmuştur.⁽⁹⁾

Görsel 2.1: Ribat/Tunus

(6) Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi*, C 4, s. 437-440.

(7) Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yay., 2002, s. 206-223.

(8) Kemal Karpat, "Balkanlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, C 5, s. 29-30.

(9) Abdülkerim Özeydin, "Türk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, C 41, s. 474-480.

Ribatlar, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasını sağlayan yapılardan biridir. Bu yerler İslam'ın fütühat devrinde sınır boylarıyla kara ve denizlerin stratejik bölgelerinde bulunan ve içinde gönüllü mücahitleri barındıran yerlerdir. Başlangıçta askerî hizmet ve dini yayma amacını taşıyan ve kendisine has bir mimarisi bulunan bu müessesenin zamanla hem mimarisinin değiştiği hem de farklı isimlerle anıldığı ve fonksiyonlarının genişlediği görülmektedir. Ribatlar, sınır bölgelerinde aynı fonksiyonu sürdürmekle beraber iç bölgelerde tarikatlar için tekke; yolcu, hacılar ve kimsesizler için misafirhane; talebeler için eğitim ve öğretim hizmeti görmüştür. Çoğunlukla dışarıdan çevrilmiş bir koruma duvarı içinde yer alan hizmet binaları, silah ve erzak depoları, işaret kulesi, cami ve tekkesiyle âdeta küçük bir şehir görünümü kazanmıştır. 10. asrın sonlarından itibaren Türk dünyasında kervansarayın karşılığı olarak ribat kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.⁽¹⁰⁾

Görsel 2.2: Osmanlı Devleti'nde Ahilik Teşkilatı'nın en yoğun olduğu yer Kapalı Çarşı'dır.

Feta sözlükte "genç, yiğit, cömert"; fütüvvet ise "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına gelir. Fütüvvet İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkili olan yapılardan bir diğeridir. İlk olarak Emevi Halifesi Hişam zamanında fütüvvet birlikleri kurulmuştur. Daha çok askerî ve idarî mahiyet taşıyan bu ilk fütüvvet mensupları halk tarafından kabul görmüştür. Sonra fütüvvet, sufilikle yeni bir içerik kazanmıştır. Hicri 3. asrın sonlarından itibaren İslam dünyasında sufi düşünce tarzı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde fütüvvet oluşumları içinde esnaf birliklerinin de yer almasıyla teşkilat, ekonomik bir özellik kazanmıştır. Fütüvvet, Anadolu'da ahilik teşkilatıyla devam etmiştir.⁽¹¹⁾

Ahilik, 13. yüzyılın ilk yarısı ile 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu, Balkanlar ve Kırım'da Türkler tarafından kurulan esnaf, sanatkâr ve üretici (sanayi) birlikleri ile bu birliklerin uyguladıkları ahlaki, siyasi, iktisadi ve felsefi prensipler anlamına gelmektedir.⁽¹²⁾

Anadolu'da ahiliğin kurucusu Ahi Evran'dır. Ahilik gerek Anadolu Selçuklularında gerek Anadolu Beyliklerinde ve gerekse Osmanlı Devleti'nde itibar görmüş bir teşkilattir (Görsel 2.2). 13. asırda Selçuklu devlet otoritesinin zayıfladığı bir dönemde şehirlerin yönetimi âdeta ahilerin eline geçmiştir. Bu dönemde ahilik, şehirlerin siyasi, idari, iktisadi ve askerî yönden emniyetini sağlayan yegâne kuruluş hâline gelmiştir.⁽¹³⁾

(10) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 122-123.

(11) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 324-327.

(12) M. Bahaeddin Yüksel, "Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ani Referansları", Tefsir Araştırmaları Dergisi, 2017, C 1, S 2, s. 274-275.

(13) Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 324-328.

2. Milletimizin İslam Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler

Milletimizin İslam anlayışının oluşmasında etkili olan şahsiyetler kimlerdir? Söyleyiniz.

Türklerin İslam anlayışı ve kültürünün oluşmasında savaşların, Müslüman tüccarların ticari faaliyetlerinin, bazı Müslüman âlimlerin ve tasavvuf önderlerinin etkisi olmuştur. Ortak değerlerimiz olan bu âlim ve tasavvuf önderlerinden her biri yaşadığı dönem ve coğrafyada İslam dininin en iyi temsilcisi olmuş ve yayılmasında çok önemli rol oynamıştır. Ebû Hanîfe, Cafer es-Sadık, Maturidi, Şafii, Eş'arî, Gazâlî, Ahmet Yesevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahi Evran, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Sarı Saltuk, Hacı Bayrâm-ı Velî gibi şahsiyetler bu âlimlere ve tasavvuf önderlerine örneklerdir.

Ebû Hanîfe

Asıl adı Numan bin Sabit olan Ebû Hanîfe 80/699 yılında Kûfe'de doğmuş, 150/767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (*Görsel 2.3*). Ebû Hanîfe ticaretle uğraşan varlıklı bir ailenin çocuğudur. Öğrenim hayatı devam ederken ticaretle de uğraşmıştır. Zeki ve ilme meraklı biridir. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Akaid, hadis ve fıkıh derslerini öğrenmiş; fıkıhta uzmanlaşmayı seçmiş ve hocası Hammâd b. Ebû Süleyman'ın derslerine devam etmiştir. Hayatının 52 senesini Emeviler, 18 senesini Abbasiler Dönemi'nde geçirmiştir. Ebû Hanîfe daha sonra İmam-ı Âzam diye şöhret bulmuştur.

Ebû Hanîfe, hocası Hammâd ölünceye kadar onun derslerine katılmıştır. Bunun yanında Zeyd bin Ali, Muhammed Bâkır ve daha pek çok âlimden ders almıştır. Muhammed Bâkır'ın kendisiyle aynı yaşlardaki oğlu Cafer es-Sâdık ile ilmi münasebetlerde bulunmuştur.

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı şehir olan Irak hem İslamiyet öncesi devir hem de İslamiyet Devri'nde inançlar hakkında görüşlerin fazlaca olduğu bir yerdi. Ebû Hanîfe burada İslam inancına ters düşen fırka ve mezheplere karşı İslam'ı müdafaa etmiştir. Yorumlarda dinî bilgiler ile akıl arasında bir denge kurmayı başarmıştır.

Görsel 2.3: Ebû Hanîfe'nin türbesinin bulunduğu Âzamiye Külliyesi, Bağdat/İrak

Ebu Hanîfe'nin görüşlerinin sistemleştirilmesiyle Hanefilik, fıkhi bir mezhep olmuştur. Hanefilik mezhebi Ebu Hanîfe'nin öğrencileriyle yaptığı istişareler yoluyla şekillenmiştir. Onun ders usulü, çağdaşlarınınkinden farklı olmuştur. O, öğrencilerine yalnızca anlatmakla yetinmemiştir. Derslerinde fıkıh meseleleri tartışılmış, o mesele hakkında isteyen her kişi konuşma fırsatı bulmuştur. Ders ortamında konuşulan mesele olgunlaşınca en sonunda Ebu Hanîfe de reyini yani görüşünü söylemiş, böylece meseleler hükme (sonuca) bağlanmıştır.

Ebu Hanîfe fıkhi bir meseleye çözüm bulurken Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerine ve sahabe sözüne bakmış; icmayı da delil olarak kabul etmiştir. Ebu Hanîfe "Doğru amel, doğru düşünce üzerine kurulur ve ilim kesin olmalıdır. İnanç konularında tereddüt olmaz." görüşünü savunmuştur.

Ebu Hanîfe'nin günümüze ulaşan beş eseri bulunmaktadır. Bunların en bilineni hem akaid hem fıkıh alanında öğrencileri tarafından yazılmış olan "el-Fıkhü'l-Ekber" adındaki eseridir.⁽¹⁴⁾

Cafer es-Sâdık

702-765 yılları arasında Medine'de yaşamıştır. İmamiye'nin altıncı, İsmailiyye'nin beşinci imamıdır. Şii âlimler, Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Hasan'ı (r.a.) ve Hz. Hüseyin'i (r.a.) kendisinden sonra imam tayin ettiği gibi Muhammed el-Bakır'ın da oğlu Cafer es-Sâdık'ı kendisinden sonra imam olarak belirlediği görüşündedirler. Doğruluğu ve dürüstlüğü sebebiyle kendisine "Sadık" lakabı verilmiştir. Cafer es-Sâdık, döneminin ileri gelen pek çok bilgininden dersler almıştır. Kendisi de ilmî kişiliğiyle tanınan Cafer es-Sâdık hadis ilminde otorite kabul edilmiştir. Uzun süren imamet devresinde çeşitli kesimlere mensup, geniş İslam toplumuyla iyi münasebetler kurmuş; sünni kaynaklarda da daima hürmetle anılan, ilmî bir şahsiyet olarak benimsenmiştir.

Cafer es-Sâdık, amcası Zeyd bin Ali'nin siyasi nedenlerle öldürülmesinden sonra siyasetten tamamen uzaklaşmış, Medine'de ilimle meşgul olmuştur. Bu şekilde Emevilerin baskılarından kurtulabilmiştir. Abbasiler Devri'nde de siyasi-idari tutum açısından önemli bir değişikliğin olmadığını görerek kendisini ilme adanmıştır. Dinî konulardaki düşüncelerini daha kuşatıcı bir tarzda ortaya koymuştur. Onun görüşleri doğrultusunda Caferilik adındaki fıkhi mezhep oluşmuştur. Günümüzde Caferilik, İran'ın resmî mezhebidir.

Cafer es-Sâdık'ın din ve ahlak muhtevalı sözlerinden oluşan "Misbâhu'ş-Şerîa" adlı eseri vardır.⁽¹⁵⁾

YORUMLAYALIM

Bir gün Ebu Hanîfe, Cafer es-Sâdık'a sormak için sorular hazırladı. Ebu Hanîfe, sorularını sordu ve Cafer es-Sâdık her soruyu detaylarıyla cevaplandırdı. Bunun üzerine Ebu Hanîfe, Cafer es-Sâdık'ın ilmi kudretine vurgu yaparak şöyle dedi: "İnsanların en âlim olanı, meseleler etrafındaki ihtilafları en iyi bilendir."

(Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanîfe, (çev. Osman Keskiöğlü), DİB Yay., 2002, s. 95.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Yukarıdaki metni Cafer es-Sadık'ın ilmî yönü açısından değerlendiriniz?

(14) Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanîfe, (çev. Osman Keskiöğlü), DİB Yay., 2002, s. 23-328.

(15) Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", TDV İslam Ansiklopedisi, 1993, C 7, s. 1-3.

Maturidi

Maturidi, Semerkant'a yakın bir yer olan Maturid kasabasında doğmuştur. 944 yılında Semerkant'ta ölmüştür. (Görsel 2.4). Maturidi, Türk asıllı bir âlim olarak kabul edilmiştir. Maturidilik adlı itikadi mezhebin kurucusudur.

Maturidi, Abbasilerin merkezî otoritesinin oldukça zayıfladığı bir dönemde yaşamıştır. Hanefi mezhebinin hocalarından ders alarak yetişmiştir. Kelam, tefsir, fıkıh ve mezhepler tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. İnançla ilgili konuların çözümünde ayet ve hadislerle birlikte akli kullanmaya da önem vermiştir. İnanç konularında tutarlı çözümler getiren bağımsız bir kelam sistemi geliştirmiştir. Maturidi, ilmî çevresiyle beraber Mâverârünnehir'de İslam düşüncesinin belli bir istikrara kavuşmasına, İslam'ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasına katkı sağlamıştır. Onun bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir.⁽¹⁶⁾

Maturidi'nin itikadi konulardaki görüşlerinden oluşan "Kitâbu't-Tevhid" ve kelam, fıkıh, fıkıh usulü alanlarında zengin bilgi ve görüşler içeren "Te'vilâtül-Kur'an" isimli tefsir kitabı vardır.⁽¹⁷⁾

eş-Şafii

Muhammed bin İdris Şafii 767 yılında Gazze'de doğmuştur. 819 yılında Mısır'da vefat etmiştir (Görsel 2.5). Şafilik adındaki fıkhi mezhebin imamıdır. Hafızası çok güçlüdür. Yaklaşık dokuz yaşında Kur'an'ı ezberlemiş, on üç yaşında iken de Mescid-i Haram'dayken Kur'an okutmaya başlamıştır.

Görsel 2.4: İmam Maturidi Türbesi/Özbekistan

Görsel 2.5: İmam Şafii Türbesi/Mısır

(16) Şükrü Özen, "Mâtürîdî", TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, C 28, s. 146-149.

(17) M. Sait Yazıcıoğlu, Kelam Ders Notları, 1998, s. 112-116.

Şafii, kendisine yapılan telkinler üzerine Malik bin Enes'e gitmiş, onun derslerine katılmaya karar vermiştir. Malik bin Enes'in hadis eseri olan Muvatta'yı ezberlemiştir. Malik bin Enes başlangıçta onu öğrencilerinden birine bağlamak istese de yeteneğini fark edince Şafii'yle kendisi ilgilenmeye karar vermiştir. Şafii'nin bu talebeliği Malik bin Enes'in vefatına kadar devam etmiştir.

Malik bin Enes'in vefatı üzerine Şafii Mekke'ye dönmüştür. Sonrasında pek çok ülkeyi gezmiştir. Buralarda eser yazmakla ve öğretim faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Son olarak dönemin siyasi karışıklıkları nedeniyle Mısır'a gitmeye karar vermiş ve vefatına kadar burada kalmıştır.

Şafii, erken yaşta fetva (hüküm verme) ehliyeti kazanmış olmakla birlikte İmam Malik'in vefatına kadar öğrenci konumunda kalmıştır. Hocasının vefatından sonraki ilim ve fikir hayatı Mısır öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınır. Mısır öncesi dönemde önce İmam Malik'in görüşlerini savunmuş, sonrasında onu açıktan olmasa da eleştirmeye başlamıştır. Bu da onu farklı bir yöntem arayışına sevk etmiştir.

Şafii'nin düşünce yapısında genel olarak vahiy, özel olarak da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti merkezî bir konuma sahiptir. Sünneti hak ettiği konuma yükseltmek Şafii'nin fikrî mücadelesinin ana eksenini oluşturur. Şafii'ye göre dinî hüküm ancak dinî bilgi sağlayan bir kaynağa dayanarak verilebilir. Bu kaynaklar; Kur'an, sünnet, icma, sahabilerden ulaşan bilgiler ve kıyastır.⁽¹⁸⁾

Şafii icma ile sahabinin üzerinde görüş birliğine vardığı konuları kastetmektedir. Şafii'ye göre kıyas, birtakım delillerle Kur'an'a veya sünnete uygun bir sonuç elde etme çabasıdır.

İmam Şafii birçok eser yazmıştır. Bunlardan en tanınmışları, "er-Risâle" ve "el-Umm" adlı eserlerdir.⁽¹⁹⁾

YORUMLAYALIM

Şafii tarafından yazılan aşağıdaki şiirden hareketle Şafii'nin ilim anlayışını yorumlayınız.

İlim Talep Etmek

Kim ahiret için ilim isterse,

Muvaffak olur erişip doğru yola.

Talep ettiği ilmin varır güzelliğine.

Hem de yoldaş olur,

Allah'ın sevdiği kullara.

[İmam Şafii, *Divan* (çev. A. Ali Ural), s. 198.]

(18) Muhammed b. İdris eş-Şafii, *Er-Risâle*, (çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalıskan), TDV Yay., 1997, s. 275.

(19) Bilal Aybakan, "Şâfî", TDV İslam Ansiklopedisi, 2010, C 38, s. 223-228.

Eş'ari

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari 873 senesinde Basra'da doğmuştur. 935 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Eş'arilik adındaki itikadi mezhebin kurucusudur. Uzun süre Mutezile mezhebine mensup Ebu Ali el-Cubbai'nin öğrencisi olmuştur. Hayatının ilk döneminde Mutezile kelam anlayışı doğrultusunda eserler telif etmiştir. Fakat akla aşırı derecede güvenen, onu dinin esasları için temel ölçü kabul eden bu mezhebin bazı tutarsızlıkları olduğu düşüncesine ulaşarak ehli sünnet akaidi safında yer alması, kelam tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁽²⁰⁾

Basra'da yürüttüğü öğretim ve telif faaliyetlerine Bağdat'ta sünni inanç doğrultusunda devam ederek pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Basra'da dedesinden kalan bir arazinin az miktardaki geliriyle geçinen Eş'ari'nin oldukça mütevazı bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Samimi dindarlığının yanında kıvrak bir zekâya sahiptir. Mantık yürütmeyi çok iyi kullandığı için yaptığı münazaralarda genellikle üstün gelmiştir. Asıl şöhretini ise kelam ve itikadi mezhepler sahasında yaptığı çalışmalarla kazanmıştır.⁽²¹⁾

Eş'ari'nin "Mâkâlâtü'l-İslâmiyyîn" ve "el-Lüm'a" adlı eserleri vardır.⁽²²⁾

Ahmet Yesevi

Ahmet Yesevi, 1093 yılında Batı Türkistan'da bugünkü Kazakistan'da doğmuş ve 1166 yılında aynı yerde vefat etmiştir (*Görsel 2.6*). Timur Han onun için mükemmel bir türbe yaptırmıştır. Pîr-i Türkistan olarak bilinir. Yesevi'nin şöhreti ve etkisi, Türklerin yaşadığı çok geniş sahalara yayılmıştır.⁽²³⁾ Tarihte bilinen ilk büyük Türk mutasavvıfıdır. Yesevilik adı verilen tasavvufi akımın önderidir.

Ahmet Yesevi; annesini çok küçük yaşlarda, babasını da yedi yaşında kaybetmiştir. Babasının ölümünden sonra, Yesi'ye yerleşen Yesevi, burada "Arslan Baba" adlı bir Türk şeyhinden ilk eğitimini almaya başlamıştır.

Eğitiminin ilk aşamasını tamamladıktan sonra Buhara'ya giden Yesevi, burada dönemin önde gelen din bilginlerinden olan Şeyh Yusuf Hemedani'ye bağlanıp onun öğrencisi olmuştur. Eğitimini asrın en tanınmış şeyhinden tamamladıktan sonra, Yesi'ye dönmüştür.

Ahmet Yesevi, vaktini üçe ayırmıştır. Günün büyük bölümünde ibadet ve zikirle meşgul olmuştur. İkinci kısmında talebelerine ilim öğretmiştir. Geriye kalan zamanında ise geçimini alın teri ile sağlamış, tahta kaşık ve kepçe yaparak bunları satmıştır.

Ahmet Yesevi, güçlü bir muhakeme yeteneğine sahip Türk mutasavvıfıdır. Derin bir görüşle çevresinin ihtiyaçlarını anlamış, onu temine çalışmıştır.⁽²⁴⁾

Görsel 2.6: Ahmet Yesevi Türbesi/Kazakistan

(20) İrfan Abdülhamid Fettâh, "Eş'arî Ebü'l-Hasan", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, C 11, s. 444.

(21) İrfan Abdülhamid Fettâh, "Eş'arî Ebü'l-Hasan", TDV İslam Ansiklopedisi, C 11, s. 444-445.

(22) M. Sait Yazıcıoğlu, Kelam Ders Notları, s. 53-61.

(23) W. Barthold, M. Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, DİB Yay., 1984, s. 188-190.

(24) M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., 1976, s. 72-76.

Ahmet Yesevi'nin düşünceleri, Türk kültürü ile İslami değerlerin ilk olarak karşılaştığı, kaynaşık kucaklaştığı noktada bulunur. Onun görüşleriyle gelenek ve göreneklerimiz İslami anlayıştan etkilenecek yeniden şekillenecektir. Yesevi, bu açıdan bakıldığında kültürel ve millî unsurları İslami değerlerin ruhuna göre yorumlamıştır.

Ahmet Yesevi, yetiştirdiği talebelerin her birini bir memlekete göndererek İslamiyet'in doğru olarak öğretilip yayılmasını sağlamıştır. Onun bu şekilde gönderdiği talebelerinden bazıları baş gösteren Moğol katliamından kaçıp kurtulmak için Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu talebelerin etkisiyle Yesevi Anadolu'da da tanınmıştır.

İnsanları dinî ve ahlaki yönden yetiştiren Ahmet Yesevi, tasavvufi düşüncelerini sade bir Türkçe ile yazdığı, hikmet adı verilen şiirler ile anlatmıştır. Ahmet Yesevi'nin bu şiirlerinin toplandığı eserin adı "Divan-ı Hikmet" tir.⁽²⁵⁾

NOT EDELİM

Vefatının 850. yıl dönümü münasebetiyle 2016 yılı UNESCO tarafından Hoca Ahmet Yesevi Yılı ilan edilmiştir.

OKUMA PARÇASI

DİVAN-I HİKMET'ten

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip,
Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup,
İkinci defter'in sözlerini açtım ben işte.

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip,
Canı cana bağlayıp, damarı damara ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp,
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen,
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol sen,
Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri Resul sordu,
O gece Miraç'a çıkıp Hakk cemalini gördü,
Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu,
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.

[Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, (ed. Mustafa Tatcı), s. 44.]

(25) Bora Yılmaz, "Türk Dünyası'nın Ortak Atası ve Ortak Mayası: Hoca Ahmet Yesevi", 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 2016, s. 1139-1143.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Mevlânâ, 1207 yılında günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh şehrinde doğmuştur. 1273'te Konya'da vefat etmiştir. Mevlânâ'nın babası Belh şehrinin ileri gelenlerinden olup sağlığında Sultanal-Ulema (Bilginlerin Sultanı) unvanını alan Bahaeddin Veled'tir. Mevlânâ'nın görüşleri etrafında Mevlevilik adlı tasavvufi yorum oluşmuştur (Görsel 2.7).

Bahaeddin Veled, bazı siyasi olaylar ve yaklaşmakta olan Moğol istilası nedeniyle Belh'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu yıllarda Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçuklu Devleti'nin egemenliği altındadır. Konya da bu devletin başşehridir. Konya sanat eserleri ile donatılmış, ilim adamları ve sanatkârlarla dolup taşmıştır. Kısaca Selçuklu Devleti en parlak devrini yaşamaktadır ve devletin hükümdarı, Mevlânâ'nın babasını Konya'ya davet etmiştir. Davet üzere Konya'ya yerleşen Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra talebeleri ve müritleri bu defa Mevlânâ'nın çevresinde toplanmışlardır. Mevlânâ'yı babasının tek varisi olarak görmüşlerdir. Gerçekten de Mevlânâ büyük bir din bilgini olmuş, İplikçi Medresesinde vaazlar vermiştir. Vaazlar verdiği İplikçi Medresesi, kendisini dinlemeye gelenlerle dolup taşmıştır.⁽²⁶⁾

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gerek tasavvuf gerek diğer dinî ilimlerle meşgulken bir derviş ile tanışmıştır. Şems-i Tebrizi adlı bu derviş, Mevlânâ üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Mevlânâ'nın müridleri çoğunlukla halk tabakasındandır. Bununla birlikte o, dönemin yöneticileriyle de yakın ilişki içerisinde olmuştur. Ancak Mevlânâ bu ilişkiyi genellikle nasihat çerçevesinde sürdürmüştür. Yöneticiler arasındaki çekişme ve rekabete dayalı siyasi mücadelelerin içine girmemeye özen göstermiştir.

Mevlânâ'daki dinî-tasavvufi düşüncenin kaynağını Kur'an ve sünnet oluşturur. "Canım benimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim ben. / Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağımı" beyitiyle bunu ifade etmiştir. "Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum hâlde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum." sözüyle de bir Müslüman olarak insanlığı kucaklayabildiğini belirtmiştir.

Mevlânâ, cenazesinde ağlayıp feryat edilmemesini vasiyet etmiştir. Mevlânâ'nın cenazesine her din ve mezhepten çok kalabalık bir insan topluluğu katılmıştır. Öleceği günü kavuşma vakti olarak tanımlaması sebebiyle ölüm gününe "şebiarus" (düğün gecesi) denmiş ve ölüm yıl dönümleri bu adla anılagelmiştir. Günümüzde Konya'da her aralık ayında şebiarus etkinlikleri düzenlenmektedir.⁽²⁷⁾

Mevlânâ'nın gazel ve rubailerden meydana gelen "Divan" adlı eseri vardır. Bir diğer eseri "Mesnevi"dir. Tasavvufi ve didaktik olan bu eser 26.000 beyitten oluşmuştur ve en önemli eseri kabul edilir. Mesnevi on yıl gibi uzun bir sürede yazılmıştır.⁽²⁸⁾

Görsel 2.7: Mevlânâ Camii ve Türbesi/Konya

(26) <http://www.konya.gov.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi> E.T. 29.12.2020.

(27) Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", TDV İslam Ansiklopedisi, 2004, C 29, s. 445.

(28) Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986, s.111; Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., 1994, s. 352.

Ahi Evran

Ahi Evran, 1171 yılında Azerbaycan'ın Hoy kasabasında dünyaya gelmiş, 1262 yılında Kırşehir'de vefat etmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in zamanında Hoy bir Türk köyüdür. Ahi Evran da aslen Türk'tür. Asıl adı Mahmut bin Ahmet'tir.

İlk eğitim dönemini Azerbaycan'da tamamlayan Ahi Evran daha sonra Horasan'a giderek burada hocalardan dersler almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tıp alanında derin bir âlim, tasavvuf yolunda yüksek makam sahibi olmuştur. Aynı zamanda hayatını kazanmak için zanaat öğrenmiş ve bunları Anadolu'da gezdiği yerlerde insanlara öğretmiştir.

İslam dünyasının büyük sanat ve ilim merkezi olması, Ahi Evran'ın çok yönlü yetişmesinde etkili olmuştur. 13. yüzyıl başlarında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde hocası ile birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evran, Anadolu'da özellikle esnafa İslamiyet'i anlatarak dünya ve ahiret işlerini düzenli hâle getirmeleri için nasihatte bulunmuştur.

Ahi Evran, Anadolu'da ahilik teşkilatının kurucusu olarak kabul edilir. Ahilik teşkilatında kardeşlik, cömertlik, yiğitlik, fedakârlık, dürüstlük, kalite, üretim, ahlak, sanat, akıl ve bilim esas alınmıştır. Ahi teşkilatına girebilmek için ilim ve sanattla meşgul olmak gereklidir. Ahiler her cuma gecesi aralarında toplanmışlar; Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkıh kitapları, menkıbeler okuyarak ahlak konularında sohbet etmişlerdir.

Ahi Evran, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasının öncülüğünü yapmıştır. Yeni kurulan ahilik sistemi sayesinde Anadolu'ya göç eden Türkmenlere hem aş hem iş vermiş; onları tekke ve zaviyelerde yetiştirerek bu insanların iyi bir Müslüman ve vasıflı bir meslek sahibi olmalarını sağlamıştır. Böylece Anadolu'nun iktisadi kalkınmasında ve imar edilmesinde öncülük etmiştir.

Ahi Evran, 32 çeşit esnaf sınıfını teşkilatlandırmıştır. Denizli, Konya ve Kayseri gibi şehirlerde bulunduktan sonra Kırşehir'e gelmiş ömrünün sonuna kadar Kırşehir'de yaşamıştır (Görsel 2.8). Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında sanatını icra eden bütün esnaflar İslam medeniyetinin zirve kuruluşu ahilik teşkilatının merkezi Kırşehir olduğu için buradan "icazetname" almışlardır.

Ahi Evran'ın kendi yazdığı ve tercüme ettiği 20 kadar eseri mevcuttur. "Metaliü'l-İman" bu eserlerden biridir.⁽²⁹⁾

Görsel 2.8: Ahi Evran Camii ve Türbesi/Kırşehir

NOT EDELİM

2021 yılı UNESCO tarafından Ahi Evran'ın doğumunun 850. yılı münasebetiyle Ahi Evran Yılı ilan edilmiştir.

(29) Kazım Ceylan, "Türk-İslâm Medeniyetinin Öncülerinden Ahi Evran Veli ve Medeniyetimize Etkileri", Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, C 1, s. 131-144; <http://www.kirsehir.gov.tr/ahi-evran-ve-ahilik> E.T. 07.04.2018.

Hacı Bektâş-ı Velî

Kültür tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biri de Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli rolü olmuş bir önderdir. Kendi yaşadığı zamandan itibaren her devirde birçok takipçisi olmuştur. Müritlerinin çabalarıyla zamanla Bektaşilik tasavvufi bir yorum olarak ortaya çıkmıştır.⁽³⁰⁾ Asıl adı Bektâş olup muhtemelen ölümünden sonra Hacı Bektâş-ı Velî diye şöhret bulmuştur. 1210 yılında Horasan'ın Nişabur şehrinde dünyaya gelmiş, 1270 yılında Nevşehir'de vefat etmiştir⁽³¹⁾ (Görsel 2.9).

13. yüzyılda Cengiz Han istilası sebebiyle Anadolu'ya gelmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, Sulucakarahöyük'te bir Türkmen şeyhi olarak bir yandan kendi cemaati içinde müridlik görevini sürdürürken bir yandan da bugünkü Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlarla sıkı ilişkiler geliştirip onların Müslüman olmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Şamanist Moğolların da Müslümanlığı kabul etmeleri için yoğun faaliyet göstermiş, dervişlerini bu amaçla Anadolu'nun dört bir köşesine yollamıştır.⁽³²⁾

Hacı Bektâş-ı Velî'nin bir mukaddimeden ve on bir babdan meydana gelen "Makâlât" adlı eseri vardır. Tasavvufi içerikli olan bu eserde "dört kapı kırk makam" açıklanmıştır.⁽³³⁾ Tasavvufun ideal insan modeli olan "insan-ı kâmil" Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşünce sisteminde "dört kapı kırk makam"ı tecrübe eden insandır. İnsanla Allah (c.c.) arasındaki iribatın bir yansıması olan merhamet olgusu, Makâlât'ın da temel örgüsünü oluşturmuştur. Allah (c.c.), kâinat ve insan sevgisi temelinde açıklamalarla kendisini belirleyen Hacı Bektâş öğretisi, Allah'ın (c.c.) buyruklarından türetilmiş ve toplumsal olduğu kadar bireysel yaşamı da şekillendiren davranış örneklerinden oluşmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî, insanlara dünyada ve toplum içinde başarılı olmalarını sağlayacak değer yargılarını telkin etmiştir. Bununla birlikte hizmet ve görev sorumluluğu olarak onlara hayatın anlamını kavramalarını, kendilerini bilmelerini hem iç dünyaları hem de toplumla barışık bir şekilde birlikte var olma bilincini tavsiye etmiştir.⁽³⁴⁾

Görsel 2.9: Hacı Bektâş-ı Velî Camii/Nevşehir

YORUMLAYALIM

"Eğer bir yeri karanlık görüyorsan bil ki perde senin gözündedir."

(Turan Bozkurt, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, s. 144.)

Hacı Bektâş-ı Velî'nin yukarıdaki sözünde verilmek istenen mesaj nedir?

(30) Ali Yılmaz vd., Makâlât Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, TDV Yay., 2007, s. 13.

(31) Cengiz Gündoğdu, "Hacı Bektâş-ı Velî", Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, (ed. Halil İbrahim Bulut), Sakarya Üniv. Yay., 2010, s. 251-252.

(32) Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, C 14, s. 455-456.

(33) Ali Yılmaz vd., Makâlât Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, s. 27-28.

(34) Cengiz Gündoğdu, "Hacı Bektâş-ı Velî", Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, (ed. Halil İbrahim Bulut), s. 260-263.

Yunus Emre

Tasavvuf ehli ve halk şairidir. Hayatı ve kimliği hakkında kesin bilgi yoktur. Yunus Emre 13. yüzyılın son yarısında yaşamıştır. Eskişehir-Sivrihisar civarında doğduğu rivayet edilir (Görsel 2.10).

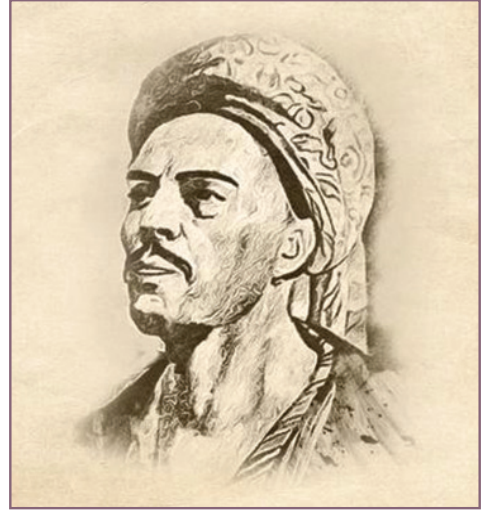
Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî dergâhında bulunduy-
sa da manevi yükselişini Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisini yol-
ladığı Taptuk Emre dergâhında yaşamıştır ve dergâha çok
hizmet etmiştir. Yunus Emre, Taptuk Emre'ye karşı samimi
sevgi ve bağlılık göstermiştir. Şeyhinin tekkesinde sene-
lerce manevi olgunluk elde etmeye çalışıp piştikten sonra,
Taptuk'un izniyle oradan ayrılmış, çeşitli memleketleri gezip
dolaşmış ve sonra şeyhinin zaviyesinden başka bir yerde
seccade-nişin olmuştur.⁽³⁵⁾

Yunus Emre, Anadolu'da birlik ve dirliğin bozulduğu,
Moğol istilasının Anadolu'yu kasıp kavurduğu, insanların
umutsuz olduğu bir dönemde, insanlara ümit aşılamış, Türk
milletine hız ve yön vermiş, Anadolu'da İslam kültürünün yeniden canlanmasına katkı sağlamıştır.⁽³⁶⁾

Yunus Emre, Eski Anadolu Türkçesinin oluşumunda çok önemli rol oynayan ilk Türk şairidir. Onun
kullandığı kelimeler ve ifade kalıpları, bunlara yüklediği anlamlar ve mecazlar Türkçenin edebî bir dil
hâline gelmesi yolunda büyük bir aşamadır. Esasen Yunus'u diğer mutasavvif şairlerden ayıran özelliği
de budur.⁽³⁷⁾

Yunus Emre'nin şiirlerinde, sevginin ileri düzeyde yoğunlaştırıldığı ve yönlendirildiği yer Allah (c.c.)
sevgisidir. Neredeyse bütün şiirlerine bu tema hâkimdir. Yunus'a göre Allah (c.c.) sevgisi, hiçbir zaman
yalın bir sevgi değildir. Bu sevginin psikolojik ve sosyal yansımaları vardır. Yani Allah'ı (c.c.) seven kişi,
başkalarına iyi niyetle bakar ve Hakk'ın rızasını da bu doğrultuda görür.⁽³⁸⁾

Yunus Emre'nin "Risâletü'n-Nushiyye" ve "Divan" isimli eserleri vardır. Bunlardan birincisi Anadolu'da
yazılmış tasavvuf içerikli ilk özgün nasihatnamedir. Yunus'un ilahilerine nispetle daha az şiir özelliğine
sahip bir eserdir. Yunus'un Divan'ı ise farklı türden şiirler içermekle birlikte bütün konular ilahi başlığı
altında değerlendirilebilecek niteliktedir. Şiirlerinin bir kısmı aruz, büyük bir kısmı hece vezniyle yazıl-
mıştır.⁽³⁹⁾

Görsel 2.10: Yunus Emre (temsîlî resmi)

NOT EDELİM

1991 yılı UNESCO tarafından Yunus Emre'nin doğumunun 750. yılı olarak anılmıştır.

(35) M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., 1976, s. 268, 270.

(36) Abdullah Özbek, "Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında Yunus Emre'nin Rolü", 3. Uluslararası Mevlana Kongresi, 2004, s. 257.

(37) Mustafa Tatcı, "Yunus Emre", TDV İslam Ansiklopedisi, 2013, C 43, s. 604.

(38) Abdullah Özbek, "Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında Yunus Emre'nin Rolü", 3. Uluslararası Mevlana Kongresi, s. 264.

(39) Mustafa Tatcı, "Yunus Emre", TDV İslam Ansiklopedisi, C 43, s. 602-603.

Baştan Ayağa Yareyim

Gönlüm düştü bu sevdaya
Gel gör beni aşk neyledi
Başımı verdim kavgaya
Gel gör beni aşk neyledi

Ben ağlarım yana yana
Aşk boyadı beni kana
Ne akilim ne divane
Gel gör beni aşk neyledi

Mecnun oluben yürürüm
Dostu düşümde görürüm
Uyanır melul olurum
Gel gör beni aşk neyledi

Aşkın beni mest eyledi
Aldı gönlüm hastyeyledi
Öldürmeğe kast eyledi
Gel gör beni aşk neyledi

Gâh eserim yeller gibi
Gâh tozarım yollar gibi
Gâh akarım seller gibi
Gel gör beni aşk neyledi

Akan sulayın çağlarım
Dertli yüreğim dağlarım
Yarım için ben ağlarım
Gel gör beni aşk neyledi

Benzim sarı, gözlerim yaş
Bağrım pare, ciğerim baş
Hâlden bilen dertli kardaş
Gel gör beni aşk neyledi

Miskin Yunus biçareyim
Baştan ayağa yareyim
Dost elinden avareyim
Gel gör beni aşk neyledi

Yunus Emre
(*Burhan Toprak, Yunus
Emre Divanı, s. 109-110.*)

Sarı Saltuk

Kaynaklarda mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltuk, Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşip İslamlaşmasında etkin rol oynamıştır. Hayatından daha çok menkıbe türündeki eserlerde bahsedildiğinden tarihî kimliğini tespit etmek güçtür. Hakkında kaleme alınmış müstakil eserlerin en önemlisi Cem Sultan'ın, onun türbesini ziyaret edip menkıbesini dinledikten sonra yazdığı Saltuknâme'dir. Hayatının 1297'ye kadar olan dönemi tarihî bilgilerle kısmen irtibatlandırılabilir; 1263 öncesine ait bilgiler ise belirsizdir. Tarihî kaynaklara göre Sarı Saltuk, Dobruca'ya yerleşmesinden vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürmek amacıyla çeşitli tekke ve zâviyeler açmıştır. Dobruca'daki Sarı Saltuk, Kaligra'daki Sultan (Yılan) Tekkesi, kendisinin bizzat açtığı ve faaliyette bulunduğu tekkeler olarak bilinmektedir. Sarı Saltuk'un adına ölümünden sonra da tekkeler açılmıştır.⁽⁴⁰⁾ Sarı Saltuk, uğradığı yerlerde önemli hizmetlerde bulunduğundan adına türbeler oluşturulmuştur.⁽⁴¹⁾

Saltuknâme'ye göre Sarı Saltuk'un asıl adı Şerif Hızır'dır. Saltukoğulları Beyi Melik Şah; Saltuk'un tek oğludur. Bektaşî şeyhlerinde olduğu gibi Şerif Hızır'ın soyu da Hz. Ali'den (r.a.) hareketle Hz. Muhammed'e (s.a.v.) bağlanmıştır.

(40) Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", TDV İslam Ansiklopedisi, 2009, C 36, s. 147-149.

(41) Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 54-55.

Türk töresinin gereği olarak erken yaşta Şerif Hızır, ata binip ok atmayı öğrenmiş ve genç yaşında cengâver bir portre çizmiştir. Sarı Saltuk adını alışının bir geleneğe dayandığı kabul edilmiştir. Saltuknâme'ye göre Şerif Hızır'a Saltuk adını savaşta yendiği Alyon adındaki bir düşmanı vermiştir.⁽⁴²⁾

Hacı Bayrâm-ı Velî

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiliğin önderi Hacı Bayrâm-ı Velî, 14. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi Dönemi'nde Ankara'da doğmuştur (*Görsel 2.11*). Ankara'da müderrislik yapmış, daha sonra Bursa'ya giderek Şeyh Hamid'e (Somuncu Baba) bağlanmış ve ondan ders almıştır.⁽⁴³⁾

Anadolu'da siyasi otorite boşluğunun yaşandığı ve halkın büyük sıkıntılar içinde bulunduğu Fetret Dönemi'nde Ankara'ya dönmüştür. Ankara'ya dönünce çiftçilikle meşgul olmuştur. Bu yıllarda manevi şahsiyeti insanları giderek etkilemeye başlamış ve çevresinde bir derviş grubu oluşmuştur. Somuncu Baba'nın vefatı ve Çelebi Mehmet'in Osmanlı tahtına geçişinin ardından bu etki daha da genişlemiştir.⁽⁴⁴⁾

Kendisi çiftçilikle uğraşan Hacı Bayrâm-ı Velî, müritlerini de el emeği ile geçinmeye yani toprağı işlemeye veya el sanatlarına yönlendirmiştir. Kısacası herkese çalışma tavsiyesinde bulunmuş; kendisi de buğday, arpa, burçak yetiştirerek onlara örnek olmuştur. Bu şekilde müritlerini toprağına bağlı yaşama-ya teşvik ederek Anadolu'ya Orta Asya'dan gelen Türk göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamıştır. Anadolu'da kalıcı Türk birliğinin sağlanmasında ve Osmanlı Devleti'nin medeniyet yolunda aşama kaydetmesinde önemli rol oynamıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin imece usulü, bugün bile hâlâ Anadolu'da uygulanmaktadır.⁽⁴⁵⁾

Görsel 2.11: Hacı Bayrâm-ı Velî Camii ve Türbesi/Ankara

(42) Veli Saltık, "Sarı Saltuk ve Saltuklular," Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, 2005, s. 1-17.

(43) Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, C 14, s. 442.

(44) Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", TDV İslam Ansiklopedisi, C 14, s. 444.

(45) Hamdi Kızıler, "Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayrâm-ı Velî ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi", OTAM: Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2013, s. 76-77.

Hacı Bayrâm-ı Velî, Türk diline de hizmet etmiştir. Şiirlerini Türkçe yazmış, sohbetlerini Türkçe yapmış ve vaazlarını Türkçe vermiştir. Onun bu eylemi kendinden sonra da yüzyıllarca etkisini göstermiştir.⁽⁴⁶⁾ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin günümüze ulaşabilmiş dört adet şiiri vardır. Bunlar: İlâhi Zikir, İlâhi Taksim, İlâhi Savt, İlâhi.⁽⁴⁷⁾

Orhan Gazi, I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat Devirlerini idrak eden ve kurduğu Bayramilik tarikatıyla Anadolu'nun manevi yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayrâm-ı Velî Ankara'da vefat etmiştir. Vefatından birkaç yıl önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedilmiştir.⁽⁴⁸⁾

İLÂHİ ZİKİR

N'oldu bu gönlüm, n'oldu bu gönlüm,
Derd ü gam ile doldu bu gönlüm,
Yandı bu gönlüm, yandı bu gönlüm,
Yanmada derman buldu bu gönlüm.

Yan ey gönül yan, yan ey gönül yan,
Yanmadan oldu derdine derman,
Pervane gibi, pervane gibi,
Şemine aşkın yandı bu gönlüm.

Gerçi ki yandı, gerçeğe yandı,
Rengine aşkın cümle boyandı,
Kendüde buldu, kendüde buldu,
Matlubunu hoş buldu bu gönlüm.

...

Elfakru fahri, elfakru fahri,
Demedi mi ol alemün fahri,
Fahrini zikret, fahrini zikret,
Fahr ü fenada buldu bu gönlüm.

Bayramî imdi Bayramî imdi,
Bayram edersin yâr ile şimdi,
Hamd ü senalar hamd ü senalar,
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm.

Hacı Bayrâm-ı Veli

(Hayrettin İvgin, Ankara'nın

Manevi Mimarı: Hacı Bayrâm-ı Velî, s. 79-80.)

(46) Hayrettin İvgin, "Ankara'nın Manevi Mimarı: Hacı Bayrâm-ı Velî", Kültür Evreni, 2016, C 8, s. 85-86.

(47) Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Tasavvuf Anlayışı, Muradiye Kültür Vakfı, 1994, s. 153-158.

(48) Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî," TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, C 14, s. 445.

3. Kur'an'dan Mesajlar: Nisâ Suresi 69. Ayet

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ
وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾

69- “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”

BİLGİ KUTUSU

Nisâ Suresi Hakkında

Mushaf’taki sıralamada 4. suredir. Medine Dönemi’nde inmiştir. 176 ayettir. Sure, özellikle kadın haklarından, onların hukuki ve sosyal konularından bahsettiği için bu adı almıştır. “Nisâ” kadınlar demektir.

(<http://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/4-nisa-suresi> E.T. 26.06.2018.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Bu ayetin nüzul nedeni ile ilgili şu olay nakledilir: Bir sahabi Allah Resulüne (s.a.v.) gelmiş ve şu endişesini dile getirmiştir: “Ey Allah’ın elçisi! Ben seni kendimden ve çocuklarımdan daha çok seviyorum. Evimde iken seni hatırlıyor, hasretine dayanmadığım için hemen gelip görüyor, yüzüne bakıyorum. Senin ve benim ölümümü düşündüm. Anladım ki sen öldüğünde ve cennete girdiğinde peygamberlere mahsus yüce makamlarda bulunacaksın. Ben ise cennete girdiğimde seni göremeyeceğimden korkuyorum!” Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözlere cevap vermeden vahiy meleği Cebrail (a.s.)* gelmiş, Allah’a (c.c.) ve Resulüne (s.a.v.) itaat edenlerin cennette kimlerle beraber olacaklarını bildiren bu ayeti getirmiştir.⁽⁴⁹⁾

Nisa suresi 69. ayet bize itaatin kime yapılacağı ve sonucu hakkında bilgi vermektedir. Boyun eğme, uyma, dinlenme, söz dinleme, alınan emre göre hareket etme, saygı gösterme anlamlarına gelen itaat dinî terim olarak Allah’ın (c.c.) ve elçisinin ortaya koyduğu emir ve yasaklara uymak demektir.⁽⁵⁰⁾

Ayette ilk olarak Yüce Allah’a (c.c.) itaat emredilmektedir. O, insanı en güzel şekilde yaratan, insana nimetler veren, dünya ve ahirette mutlu olmasının yollarını gösteren yüce yaratıcıdır. Öyleyse insana düşen vazife Allah’a (c.c.) itaat etmektir. Allah’a (c.c.) itaat, gönderdiği vahye yani Kur’an-ı Kerim’e uymak demektir.

Yüce Allah kendisinden sonra Hz. Peygamber’e (s.a.v.) itaati emreder. Kur’an’da peygambere itaat emri genellikle Allah’a (c.c.) itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Allah’a (c.c.) itaatin geçerlilik

(49) <http://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/562/69-70-ayet-tefsiri>. E.T. 26.06.2018.

* a.s. “Aleyhisselam” ifadesinin kısaltılmış şeklidir. “Selam ona olsun.” anlamına gelir.

(50) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 185.

kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkündür.⁽⁵¹⁾ Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade eder ve hidayetin ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber verir.⁽⁵²⁾

Ayetin devamında Allah'a (c.c.) ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat edenlere Allah'ın (c.c.) kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraber olacakları müjdelenmektedir. Sıddıklar, doğruluğu ilke edinmiş kişilerdir. İman etmede başkalarından daha önde ve imanı başkalarına örnek olan kişilerdir. Şehit, Allah'ın (c.c.) yolunda veya Allah'ın (c.c.) kutsal kabul ettiği din, vatan, namus, mal ve can güvenliği için cihat ederken öldürülen kimsedir.⁽⁵³⁾ Allah (c.c.) yolunda öldürülenlere şehit denmesinin nedeni onların cennetlik olduklarını Müslümanların şahitlik etmesi ve doğrudan cennete giderek Allah'ın (c.c.) onlar için hazırladığı nimetleri görmelerindedir. Salih kişiler ise inancında ve amelinde iyi, dürüst olan kimselerdir. Bu ayette genel olarak verilen mesaj Allah'a (c.c.) ve Resulüne (s.a.v.) itaat eden herkesin Allah (c.c.) katında üstün dereceler ve çok şerefli mertebeler elde edeceğidir.⁽⁵⁴⁾

YAZALIM

1. Nisâ suresi 69. ayette ilgili aşağıdaki soruları cevaplayınız.

➤ **Ayetin konusu nedir?**

.....

.....

➤ **Ayetin nüzul sebebi nedir?**

.....

.....

➤ **Ayette geçen temel kavramlar nelerdir?**

.....

.....

➤ **Yüce Allah ayette muhataplarından ne istemektedir?**

.....

.....

2. Kur'an mealinden aşağıdaki ayetleri bulunuz. Bu ayetlerin ortak yönlerini belirleyerek yazınız.

Nisâ suresi, 13. ayet; Mâide suresi, 92. ayet; Enfâl suresi, 20. ayet; Nûr suresi, 52. ayet; Nûr suresi, 54. ayet; Muhammed suresi, 33. ayet; Fetih suresi, 17. ayet; Tegâbün suresi, 12. ayet.

.....

.....

.....

(51) bk. Nisâ suresi, 80. ayet.

(52) Ömer Mahir Alper, "İtaat", TDV İslam Ansiklopedisi, 2001, C 23, s. 444.

(53) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 338.

(54) Fahrettin Razi, Tefsir-i Kebir, s. 145-151.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Türklerin Müslüman olma süreçlerini açıklayınız.
2. İslamiyet'in yayılmasında ahilik teşkilatının rolünü açıklayınız.
3. İslamiyet, Türkler arasında hangi yollarla yayılmıştır?
4. Milletimizin İslam anlayışının oluşmasında etkili olan şahsiyetler kimlerdir?
5. Dinî anlayış ve kültürümüzün oluşmasında Yunus Emre'nin etkisi hakkında kısaca bilgi veriniz.

B. Aşağıda verilen bilgilerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız.

1. () Türkler arasında İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ilk devlet Selçuklulardır.
2. () Türklerin İslamiyet'i tanınması, Müslüman ordularıyla beraber yapılan savaşlar, Müslümanlarla olan ticaret ve erenlerin faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir.
3. () İmam Maturidi'nin Kitâbu't-Tevhid adlı eseri vardır.
4. () Ebu Hanîfe Selçuklular Dönemi'nde yaşamıştır.
5. () Sarı Saltuk, Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan fetihler sırasında başarıları görülen ve çeşitli rivayetlere konu olmuş bir Türk kahramanıdır.

C. Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun olan kelimelerle doldurunuz.

Fıkhu'l-Ekber

er-Risâle

Cafer es-Sadık

Abbasiler

Talas

Dandanakan

Emeviler

Maturidi

1. Türklerin Araplarla iyi ilişkiler kurmaya başlaması ve İslam dinine geçişlerinin hızlanması zamanında olmuştur.
2. Türkler Savaşı'ndan sonra İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır.
3. 702-765 yılları arasında Medine'de yaşayan İmamiye'nin altıncı, İsmailiye'nin beşinci imamıdır.
4. Ebu Hanîfe'nin hem akaid hem fıkıh alanıyla ilgili ve öğrencileri tarafından yazılmış adında eseri vardır.
5. Şafii'nin eseridir.

Ç. Aşağıdaki soruların doğru cevabını işaretleyiniz.

1. Yunus Emre'yle ilgili olarak,

- I. İslam dininin Anadolu'da yayılmasında etkili olmuştur.
- II. Yazdığı şiirleri Divan adlı eserde toplanmıştır.
- III. Ahilik teşkilatının kurucusu olarak kabul edilir.

bilgilerinden hangileri doğrudur?

- A) Yalnız I
D) I ve II

- B) Yalnız II
E) II ve III

- C) Yalnız III

2. (I) Ebu Hanîfe Irak'ta doğmuş, burada İslam inancına ters düşen fırka ve mezheplere karşı İslam'ı müdafaa etmiştir. (II) Ebu Hanîfe küçük yaşlardan itibaren eğitim öğretim hayatına başlamış, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş; akaid, hadis ve fıkıh öğrenmiş ve fıkıh alanında uzmanlaşmıştır. (III) Kendisi de öğrenciler yetiştiren Ebu Hanîfe'nin derslerinde ortaya bir fıkıh meselesi atılır, isteyen bu meseleyle ilgili görüşünü bildirir, en sonunda da Ebu Hanîfe görüşünü söyleyerek mesele sonuca bağlanırdı. (IV) Ebu Hanîfe fıkhi bir meseleye çözüm bulurken Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve sahabilerin sözüne bakmış, icmayı da delil olarak kabul etmiştir.

Bu parçadaki numaralanmış cümlelerin hangilerinde Ebu Hanîfe'nin ilmî çalışmalarında kullandığı yöntemden bahsedilmektedir?

- A) Yalnız III B) Yalnız IV C) I ve II D) III ve IV E) II, III ve IV

3. 1207 yılında Belh şehrinde doğmuştur. 1273'te Konya'da vefat etmiştir. Büyük bir ilim ve din bilgini olmuş, vaazlarını verdiği medrese kendisini dinlemeye gelenlerle dolup taşmıştır. Onun hayatında Şems-i Tebrizi önemli bir yere sahiptir. Öleceği günü kavuşma vakti olarak tanımlaması sebebiyle ölüm gününe "şebiarus" (düğün gecesi) denmiş ve ölüm yıl dönümleri bu adla anılagelmiştir.

İslam düşüncesinin Anadolu'da yayılmasında etkili olan bu şahsiyet aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Hacı Bayrâm-ı Velî
B) Hacı Bektâş-ı Velî
C) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî
D) Yunus Emre
E) Ahi Evran

4. **Ahmet Yesevi hakkında aşağıda verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?**

- A) Kazakistan'da doğmuş ve orada vefat etmiştir.
B) Kelam ilminin önemli temsilcilerinden biridir.
C) En önemli eseri Divan-ı Hikmet'tir.
D) Orta Asya Türkleri arasında İslamiyet'i yaymıştır.
E) Yesevilik tarikatının kurucusudur.

5. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkili olan yapılarıdır. İslam'ın fütühat devrinde sınır boylarıyla kara ve denizlerin stratejik bölgelerinde bulunan ve içinde gönüllü mücahitleri barındıran yerlerdir.

Bu parçada hakkında bilgi verilen kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ahilik B) Dergâh C) Fütüvvet
D) Ribat E) Tekke

Daha fazla soru için yandaki karekodu okutunuz.

3.

ÜNİTE

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerik

Anahtar Kavramlar

1. Tasavvuf
2. Edep
3. Veli
4. Mürşid
5. İnsan-ı kâmil
6. Erkân
7. Semâ

Neler Öğreneceğiz?

- İslam düşüncesinde tasavvufi düşüncenin oluşum süreci
- Tasavvufi düşüncede ahlaki boyutun önemi
- Kültürümüzde etkin olan bazı tasavvufi yorumlar
- Alevilik-Bektaşilikteki temel kavram ve erkânlar
- Hucurât suresinin 10. ayetinde verilen mesajlar

Hazırlık Çalışmaları

1. Tasavvuf, mürşid, insan-ı kâmil kavramlarını sözlükten bulunuz.
2. Mevlevilik, Bektaşilik, Nakşibendilik hakkında araştırma yapınız.
3. Cem ve cemevi hakkında araştırma yapınız.
4. Muharrem orucu hakkında araştırma yapınız.

Ünite Konuları

1. Tasavvufi Düşüncenin Oluşumu
2. Tasavvufi Düşüncenin Ahlaki Boyutu
3. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufi Yorumlar
4. Kur'an'dan Mesajlar: Hucurât Suresi 10. Ayet

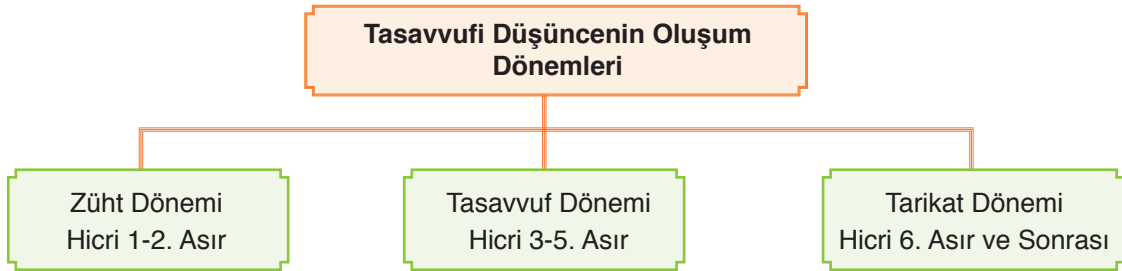

1. Tasavvufi Düşüncenin Oluşumu

Tasavvuf ile ilgili hangi bilgi ve kavramları hatırlıyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

Tasavvuf; İslam'ın ruhi ve manevi yönünü öne çıkaran, insana Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına ibadet ve davranış bilinci kazandırmayı hedefleyen düşünce biçimi ve hayat tarzıdır.⁽¹⁾ Tasavvuf, tecrübeye dayalı bir ilim olduğu için çok farklı tanımları yapılmıştır. Çünkü her mutasavvıf tasavvufu yaşadığı manevi tecrübelerle göre tanımlamıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Tasavvuf; zühhtür, güzel ahlak, kalp temizliğidir, nefis ile mücadeledir, Kur'an ve sünnete sarılmaktır, Allah'a (c.c.) tam teslimiyettir, Hakk'a kavuşmaktır, İslam'ın ruh hayatıdır.⁽²⁾

Tasavvuf, kelime ve sistem olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında mevcut değildir. Tasavvufi düşüncenin oluşumu tarihî süreç içerisinde çeşitli dönemlerden geçmiştir. Bu dönemler; Züht Dönemi, Tasavvuf Dönemi ve Tarikat Dönemi'dir.

Şekil 3.1: Tasavvufi Düşüncenin Oluşum Dönemleri

Züht Dönemi

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, herhangi bir zorlukla karşılaşan Müslümanlar problemlerini çözmek için ona başvurmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) vefatından sonra inananlara başvurabilecekleri iki kaynak bırakmıştır. Bunlar Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Müslümanlar karşılaştıkları zorlukları bir taraftan bu iki kaynak sayesinde çözümlerken diğer taraftan da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabilerinin tecrübelerinden faydalanmışlardır. Hicri 2. (M 8.) yüzyıla doğru Müslümanların farklı coğrafya ve kültürlerle tanışması sonucunda İslam topluluğu içerisinde bazı farklı inanışlar belirmeye başlamıştır. Kısa zamanda, gerçekleşen fetihler, ekonomik ve siyasal bazı etkenler sonucunda halk; refaha kavuşmuştur. Buna karşılık, Müslümanlardan bazıları Hz. Peygamber Dönemi'ndeki yaşantıyı aynen devam ettirmek istemişlerdir. Bu yaşantı tarzı züht olarak adlandırılmıştır.⁽³⁾ Züht, ahirette mutlu olabilmek için kişiyi Allah'ı (c.c.) anmaktan alıkoyacak şeylerden yüz çevirme; helalleri işleme, haramları terk etme ve ibadetleri yerine getirmedir.⁽⁴⁾ En geniş manada züht, nefsi yaratılmış her türlü şeye bağlanmaktan korumaktır. Böylece, davranışlarına göre önceleri zühhat, daha sonraları ise sufi ve mutasavvıf olarak adlandırılan kişiler gerçek manada bir akımın kurucuları ve temsilcileri olmuşlardır.⁽⁵⁾ Asr-ı Saadet'ten 2. asrın sonuna kadarki zamanda zahitlerin züht hayatı bireyseldi. Bununla birlikte Medine, Kûfe ve Basra şehirleriyle Horasan bölgesi züht hayatının yoğun biçimde yaşandığı merkezler olarak dikkat çekmektedir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801) bu dönemin öne çıkan şahsiyetleridir.⁽⁶⁾

(1) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 351.

(2) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, 2004, (10. Basım), s. 28-29.

(3) Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, s. 3-4.

(4) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 403.

(5) Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, s. 4.

(6) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 103-108.

Tasavvuf Dönemi

Hicri 2. asrın sonundan tarikatların kurumsallaştığı 6. asra kadar olan zaman dilimini kapsar. Tasavvufi düşünce hicri 6. asrın başında özellikle Gazâlî'nin (ö. 505/1111) eserlerinden sonra hızla yayılmıştır. Çünkü Gazâlî, tasavvufa İslamiyet içinde meşruiyet kazandırmıştır. Tasavvuf ve sufi kelimelerinin ilk kullanılmaya başlandığı dönemdir. Tasavvuf kavramları ve onların açıklamaları ortaya konmuştur. Artık, şeyhler (mürşid), müritler ve bu şeyhler tarafından öğretilen tasavvufi ilke ve âdetler görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde mutasavvıfların sayıları artmıştır. Zünnun-i Mısri (ö. 245/859), Beyazıt-ı Bestamî (6.245/859), Cüneyd-i Bağdadî (ö. 298/910) bu dönemin öne çıkan şahsiyetleridir. Cüneyd-i Bağdadî tasavvufi kavramları ve onların açıklamalarını ortaya koyan ilk kişidir. İlk tasavvufi eserler de bu dönemde yazılmaya başlanmıştır.⁽⁷⁾

Tarikat Dönemi

Hicri 6. ve daha sonraki asırlar, tasavvufun tarikat şeklinde kurumsallaştığı çağlardır. Bugünkü anlamıyla tekkesi, zaviyesi, şeyh ve mürit ilişkileriyle ilk tarikatlar bu yüzyılda kurulmuştur. Abdülkadir Geylani, Ahmet Rifai, Ahmet Yesevi bu dönemde yetişen ilk tarikat kurucularıdır. 7. asra kadar Kur'an, sünnet ve büyük sufilerle velilerin görüşlerinden oluşan tasavvufa bu dönemde bazı felsefe kavramları girmeye başlamıştır.⁽⁸⁾

NOT EDELİM

Mürşid: İslam dininin göstermiş olduğu yoldan sapan kişileri İslami hayat tarzına döndürmeye çalışan, onları olgunlaştıran belirli ilmî ve ahlaki niteliklerle donatan âlim kişi. Kendisine bağlananlara tasavvufu ve İslam ahlakını öğreten, dinî gerçekleri gösteren tarikat önderi.

Sufi: Dünyaya olduğundan fazla değer vermeyen, derviş. Her an Allah'la (c.c.) olma bilinci taşıyan, sürekli Allah'ı (c.c.) zikreden ve kendisini onun yoluna adayan kişi.

Vahdet-i vücud: Evrendeki bütün varlıkları, Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarının birer görüntüsü; tecellisi kabul eden tasavvufi anlayış. Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarının bu âlemdeki varlıklar şeklinde görülmesi, gerçek vücut sahibi olarak Allah'ın (c.c.) kabul edilmesi anlamını taşır. Bir başka ifade ile bu âlemdeki bütün varlıkları, Allah'ın (c.c.) zuhur yani gözükme yeri olarak görme ve Allah'ı (c.c.) tek varlık olarak tanıma anlayışıdır.

Vecd: Allah'ı (c.c.) anmaktan, O'na ibadet etmekten, O'nun eserlerindeki güzelliği ve evrendeki varlıklar arasındaki uyumu ve dengeyi düşünmenin sonunda kalpte oluşan ilahî aşkla kişinin kendinden geçmesi.

Veli: Allah'a (c.c.) iman ve içtenlikle yapılan kulluğun sonucunda onun sevgisini ve dostluğunu kazanan ermiş kişi, evliya, eren.

(*Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 265, 332, 376, 380, 384.*)

(7) Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, s. 7-8.

(8) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 129-135.

2. Tasavvufi Düşüncenin Ahlaki Boyutu

“Edep ya hu” (Görsel 3.1) sözünü daha önce duymuş muydunuz? Bildiklerinizi paylaşınız.

Ahlak, insanın iyi veya kötü olarak nitelen- dirilmesine yol açan manevi nitelikler, huylar ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranış- lardır.⁽⁹⁾ Tasavvufi düşüncenin önemle üzerinde durduğu ahlaki yaşam, İslam dininin insanlar ara- sında gerçekleştirmek istediği temel hedeflerin- den biridir. İslam dini, insanın inançla donanma- sını, kötülüklerden sakınmasını ve iç dünyasını Allah (c.c.) şuur ile huzura kavuşturmasını ister. Bu şuur, insana ahlaki ve manevi hayattan zevk alma, hatalarını görerek onlardan yüz çevirme ve Allah’tan (c.c.) bağışlanma dileme fırsatı sağlar. İnsan böylece tüm çıkar kaygılarının ötesine ge- çerek bütün davranışlarında Allah’ın (c.c.) hoş- nutluğunu gözetir bir duruma gelecektir.

Görsel 3.1: “Edep ya hu” yazan bir hat

Kendisi için istediğini başkası için de istemek, olduğu gibi görünmek ya da görüldüğü gibi olmak, küçüklere sevgi beslemek, büyüklere saygı göstermek, affetmek, başkalarının kusurlarını araştırmamak, öfkeye hâkim olmak, sözünde durmak, ahde vefa göstermek, doğruluk ve dürüstlükten taviz vermemek, güvenilir olmak, kibirden ve gururdan sakınmak, mütevazı olmak, cimrilikten ve tamahtan uzak durmak, cömert olmak, her hususta sabırlı olmak, asla adaletten ayrılmamak, maddi ve manevi temizliğe riayet etmek, vaktini hayırlı işlerde değerlendirmek gibi hususlar tasavvufi yorumların temel prensipleridir.⁽¹⁰⁾

Tasavvufun gayesi insanı kötü ahlaktan, çirkin huylardan uzaklaştırmak, güzel vasıflarla donatmak, Allah (c.c.) ve Resulünün (s.a.v.) ahlakını benimsetmektir. Tasavvuf, nefsin ve kalbin temizlenmesi, ah- lakın güzelleştirilmesiyle meşgul olduğu için bazılarınca ahlak olarak da tanımlanmıştır. Tasavvuftaki nefsin ve kalbin temizlenmesinin ana amacı kişinin, iyilikleri hiçbir iç engel ile karşılaşmadan yapabilme- si, hiçbir zorlama olmadan ahlaki esasları refleks olarak benimsemiş olmasıdır. Yani tasavvufun amacı ahlaki yüceltmektir. İç huzurun meydana gelmesi için maddi ihtiras ve arzuların yok olması gerekir. Bu bakımdan tasavvuf ile ahlak iç içedir.⁽¹¹⁾

Hz. Muhammed (s.a.v.), “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁽¹²⁾ buyurmuştur. Tasavvu- fun ulaşmak istediği gaye, ahlakın kemal mertebesine varmak için en güzel örnek olan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) gerçek varisi olmaktır.⁽¹³⁾

(9) Dini Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 9.

(10) Ramazan Yıldırım, “Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevilik ve Bektaşilik”, EKEV Akademi Dergisi, 2009, s. 105.

(11) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 59, 64- 65.

(12) İmam Malik, Muvatta, Hüsnü'l Huluk, 8.

(13) Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1994, s. 56.

YAZALIM

Aşağıdaki dizelerle ilgili düşüncelerinizi yazınız.

Ehl-i irfan arasında aradım kıldım talep,
Her hüner makbul imiş, illâ edep illâ edep.

.....

.....

.....

.....

Tasavvufta önemli yeri olan kavramlardan biri “edep”tir. Esas, kural, ayin, hüküm, şart, ahlak, saygı, terbiye ve nezaket gibi anlamlara gelen edep terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuş; tanımları, yorumları ve tasnifleri yapılmıştır. Birçok hayır ve faziletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufi hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk sufiler, bütün davranışlarını belirli kurallar çerçevesinde düzenlemişlerdir. Daha sonra tarikatlar döneminde bu kurallar “adap ve erkân” tabirleriyle ifade edilmiştir. Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı da insanı Hakk’a ve halka karşı edepli hâle getirmektir. Sufiler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları “Edep ya hu!” sözüyle ifade etmişlerdir.⁽¹⁴⁾

Tasavvuf, pek çok sufi tarafından “Tamamen edepten ibarettir.” şeklinde tanımlanmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî edep ile ilgili şunları söylemiştir: “Efendi! Bilmiş ol ki edep, insanın bedenindeki ruhtur. Edep, ricâlullahın [Allah (c.c.) erleri] gözünün ve gönlünün nurudur. Eğer şeytanın başını ezmek istersen, gözünü aç ve gör; şeytanı kahreden edeptir. İnsanoğlunda edep bulunmazsa, o gerçekte insan değildir. İnsan ile hayvan arasındaki fark edeptir.”⁽¹⁵⁾

Tasavvufta önemli yeri olan kavramlardan biri de “insan-ı kâmil”dir. İnsan-ı kâmil kavramının tasavvufta kapsamlı bir anlamı vardır. Kur’an-ı Kerim’deki ahlaki ilkelere göre ve Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi İslam’ı yaşama kararlılığında olan, öğrendiklerini ve kalbine doğan ilhamları halkla paylaşmaya çalışan ve insanlara Allah’ı (c.c.) sevdiren üstün nitelikli kişiye insan-ı kâmil denir.⁽¹⁶⁾ Yüce Allah (c.c.) her insana doğuştan insan-ı kâmil olma kabiliyet ve yeteneği vermiştir. İnsan seyr-i sülûk denilen manevi mücadele ile kendinde fitri olarak bulunan iyi özellikleri geliştirerek diğer bir ifade ile güzel ahlaka sahip olarak insan-ı kâmil derecesine çıkabilmektedir.⁽¹⁷⁾ İnsan-ı kâmil derecesine çıkan şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla ergin olan kişidir. Bu kişilerin sözleri doğru, işleri iyi, ahlakı güzeldir.⁽¹⁸⁾ Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiş olan Hz. Muhammed (s.a.v.) insan-ı kâmil vasfını en üst seviyede temsil etmektedir. İnsanlar Allah Resulünün (s.a.v.) temsil ettiği güzel ahlakı elde edebildiği miktarda insan-ı kâmil derecesine yaklaşmış olacaktır.

(14) Süleyman Uludağ, “Edep”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1994, C 10, s. 415.

(15) Mevlana, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, (çev. Şefik Can), Ötüken Yay., 1997, C 1, b. 3056-3064, s. 245-246.

(16) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 171.

(17) Necmettin Ergül, “İnsan-ı Kâmil- Güzel Ahlak İlişkisi”, The Journal of Academic Social Science Studies, 2015, s. 260, 268.

(18) Mehmet S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, C 22, s. 331.

3. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufi Yorumlar

En fazla bilginiz olan tasavvufi yorum hangisidir? Bilgilerinizi paylaşınız.

Tasavvufi yorumlar, dinin anlaşılma ve yaşanma biçimlerini ortaya koyan birer zenginliktir. Türklerin İslam anlayışının oluşmasında ve Anadolu'da İslam'ın yayılmasında tasavvuf önemli role sahiptir. Bu yorumlar din anlayışıyla birlikte sanat, edebiyat, felsefe, mimari, musiki ve zanaat gibi alanları etkileyerek medeniyetimizin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle farklı düşünce ve yorumlara saygı duyulmalıdır. Yesevilik, Kadirilik, Rifailik, Mevlevilik, Nakşibendilik, Alevilik-Bektaşilik kültürümüzde etkili olan başlıca tasavvufi yorumlardır.

Yesevilik

Yesevilik, kültürümüzde etkin olan tasavvufi yorumlardan biridir. Ahmet Yesevi'ye (*Görse! 3.2*) nispet edilen tasavvufi bir oluşumdur. Yesevilik, önce Seyhun çevresinde, Taşkent ve civarında ortaya çıktıktan sonra Harezmi dolaylarına ve Mâverâünnehir'e yayılmıştır. Daha sonra Yesevi dervişleri vasıtasıyla Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır.⁽¹⁹⁾

Yeni bir kültüre dâhil olan milletler, kendi kültürlerinden bazı unsurları olduğu gibi, bazılarını da yeni kültürün kalıplarına adapte ederek muhafaza eder. Türkler de İslamiyet'i kendi anlayış ve gelenekleri ile bütünleştirerek bir Türk Müslümanlığı ortaya koymuşlardır. Türkistan'da, Türklerin Müslümanlığı kabullerinden hemen sonra büyük kitleleri İslam'a, özellikle tasavvufa ısındıran Yesevilik; tevazu, sadelik ve fedakârlığın bir ocağı olmuştur.⁽²⁰⁾

Yesevilikte riayet edilmesi gereken birtakım kurallar vardır. Bunlar; insanların hayatlarını disipline etmek, insanları arzulanan gayeye sevk etmek ve topluma faydalı bir fert hâline getirebilmek için konmuş kurallardır. Yesevilikte bir kişinin sahip olması gereken özellikler ve uyması gereken kurallardan bazıları şunlardır: Zeki ve idrak sahibi olmak, doğru olmak, vefalı olmak, sır tutmak.

Yesevilikte önem verilen hususlardan bazıları şöyledir: Cemaatle namaz kılmak, seher vakti uyanık olmak, Allah'ın (c.c.) huzurunda olmak ve O'nu zikretmek. Yesevilikte uyulması gereken adablar vardır: Mütevazı ve edepli olmak, kendini büyük görmemek, saygılı olmak, izin almadan konuşmamak bu adablardan bazılarıdır.⁽²¹⁾

Yesevilik Anadolu'da ortaya çıkan tasavvufi yorumlardan ilki olmakla birlikte devamlılığını sürdürmemiştir. Yerini kendisinden sonra gelen Bektaşilik ve Nakşibendilik gibi tasavvufi yorumlara bırakmıştır.

Görse! 3.2: Ahmet Yesevi Camii ve Türbesi/Kazakistan

(19) Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarihçeler*, s. 333.

(20) Bora Yılmaz, "Türk Dünyası'nın Ortak Atası ve Ortak Mayası: Hoca Ahmet Yesevi", 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 2016, s. 1140.

(21) M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 100.

Kadirilik

Kadirilik İslam düşüncesinde yaygın olan tasavvufi yorumlardan biridir. Abdülkadir Geylani'nin düşünceleri etrafında gelişmiştir. Abdülkadir Geylani, 1077 senesinde İran'ın Geylan şehrinde dünyaya gelmiştir. 1166'da Bağdat'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Görsel 3.3).

Abdülkadir Geylani, 18 yaşlarında yaşadığı şehirden çıkarak ilim öğrenmek için Bağdat'a gelmiştir. Uzun yıllar İslami ilimleri öğrendikten sonra dersler vermeye başlamıştır.⁽²²⁾

Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkadir Geylani'nin pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan "El-Gunye" ve "Fethur-Rabbanî" en yaygın olanlarıdır.⁽²³⁾

Kadirilikte beş temel kural vardır. Bunlar; himmeti yüceltmek, haramdan sakınmak, hizmeti güzelleştirmek, azmi artırmak ve nimete saygı göstermektir.

Kadirilik, Irak başta olmak üzere İslam dünyasının hemen her tarafında yayılmıştır. Kadiriliğin yaygın tasavvufi düşünce olmasının sebeplerinden biri çok sayıda çocuğu olan Abdülkadir Geylani'nin çocuklarının, babalarının ilmine ve manevi mirasına sahip çıkarak onun yolunu devam ettirmeleridir. Diğer bir sebep de Kadirilik düşüncesine sahip olan âlimlerin farklı ülkelere giderek oralarda bu düşüncüyü yaymasıdır.⁽²⁴⁾

Rifailik

Rifailik, Ahmet Rifai'ye nispet edilen İslam dünyasının ilk tasavvufi oluşumlarından biridir. Ahmet Rifai, 1118 yılında Bağdat'la Basra arasında bulunan Ümmüabide köyünde doğmuştur. Kur'an öğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra, devrin âlim ve mutasavvıflarından İslami ilimleri öğrenmiştir. 1182'de vefat eden Rifai, Bağdat'ta defnedilmiştir. "el-Hikem er-Rifaiyye" adında bizzat kendinin yazdığı bir eseri vardır.⁽²⁵⁾

Rifailiğin 13. yüzyılda oluşan tasavvufi oluşumlar arasında kuruluşunu tamamlayıp teşkilatlanan ilk oluşum olduğunu söylemek mümkündür. Rifailik, Ahmet Rifai'den sonra genellikle Ortadoğu, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Rifai dergâhlarına rastlanmaktadır.⁽²⁶⁾

Görsel 3.3: Abdülkadir Geylani Türbesi/Bağdat

(22) Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 431-432.

(23) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 243.

(24) Nihat Azamat, "Kâdiriyye", TDV İslam Ansiklopedisi, C 24, s. 133.

(25) Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", TDV İslam Ansiklopedisi, 1989, C 35, s. 127.

(26) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 246.

Rifailik, Kur'an ve sünnete dayanan ve alçak gönüllülüğün esas alındığı bir tasavvufi yorumdur.⁽²⁷⁾ Rifailikte tasavvuf baştan sona "edep" ten ibarettir ve bütün edep Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine tabi olarak elde edilir. Toplumdan uzaklaşmadan ve dünyevi meşguliyetleri terk etmeden de helal ve harama dikkat ederek ve gafletten uzak kalarak Hak yolunda ilerlenebilir. Kendini beğenme ve övünme duygularına kapılmamak şartıyla temiz ve güzel elbiseler giymekte sakınca yoktur. Ancak daima unutulmaması gereken şey kalbi temiz tutmaktır.⁽²⁸⁾

Mevlevilik

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin görüşleri etrafında oluşan tasavvufi yorumdur. Mevlevilik, Mevlânâ'dan sonra onun soyundan gelen ve çelebi unvanı verilen kişiler tarafından devam ettirilmiştir. Merkezi Konya'dadır (*Görsel 3.4*). Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ile torunu Ulu Ârif Çelebi'nin gayretleri sonucu yaygınlaşmaya başlayan Mevlevilik, 14. yüzyılın ilk yarısında ayin, erkân ve kıyafet açısından da kuruluş sürecini tamamlayarak 15. yüzyıla intikal etmiştir.

Mevleviliğin kuruluş döneminde Mevlânâ'ya büyük bir saygı ile bağlı olanlar, aralarında yönetici sınıfa mensup kişiler de bulunmakla birlikte, genellikle geniş halk kitlelerinden oluşmuştur. Kendisini temsilen çelebilik makamına gelenler de halkın yanı sıra devlet adamları tarafından sevilmiş ve sayılmışlardır.⁽²⁹⁾

Mevlevilikte tasavvufi düşüncenin kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetidir. Mevlevilikte insana hizmet esastır. İnsanın manevi ve ahlaki yönden yüceltilmesine önem verilmektedir. Dil, din, milliyet, zenginlik gibi ayrımlar yapılmadan bütün insanlar sevilmelidir. Mevlevilikte çile ve semâ önemli yere sahiptir. Mevleviliğe girmek isteyen talip, şeyhin yanına gelir. Uygun görüldüğü takdirde yapılan duadan sonra mürit olarak seçilir. Ardından mürit, şeyhten adaları öğrenmeye başlar. Sonraki dönemlerde hırka giyerek çilelere katılır. Çilesini tamamlayan mürit çilekeş olur. Dergâhta nefsini terbiye ettikten sonra kabiliyetine göre semâ ayinlerinde görev alır. Ardından dervişlik derecesine ulaşır.

Görsel 3.4: Mevlânâ Camii ve Türbesi/ Konya

(27) Mustafa Tahrallı, "Rifâiyye", TDV İslam Ansiklopedisi, 2008, C 35, s. 99-100.

(28) Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 443.

(29) Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 254.

Semâ, dönerek yapılan Mevlevî törenidir. Semâ, insanın miracını ve manevî yolculuğunu temsil eder. İnsanın hakikate yönelip aşkla yücelmesini; benliğini terk ederek Allah'ta (c.c.) yok oluşunu ve kâmil bir insan olarak tekrar kulluğa dönüşünü sağlar. Semâ yapan kişiye semâzen denir. Semâzen, başında sikkesi (mezar taşı), üstünde tennuresi (kefeni) ile geldiği meydanda hırkasını çıkararak semaya başlar. Semâ ederken kolları açık, sağ eli dua edercesine göklere, sol eli ise yere dönüktür. Allah'tan (c.c.) aldığı manevî ihsanı insanlara ulaştırır. Sağdan sola kalbin etrafında (*Görsel 3.5*) dönerek dünyadaki bütün yaratılmışları sevgiyle kucaklamayı tasvir eder.⁽³⁰⁾

Görsel 3.5: Semâ

Mevlevî ayinlerinde ney ve kudüm gibi musiki aletlerine yer verilmiştir. Mevlânâ'nın Mesnevi adlı eserinin ilk on sekiz beytinde insan-ı kâmiliden kinaye olarak anlattığı ney, Mevlevilikte ayrı bir önem kazanmıştır.⁽³¹⁾

Nakşibendilik

Nakşibendilik Muhammed Bahaeddin'e nispet edilen, Türk İslam dünyasının yakından tanıdığı tasavvufî oluşumdur. Çocukluğundan itibaren tasavvuf çevrelerinde yetişen Nakşibend'e döneminin sufileri yanında müderrisler de saygı duymuş, o da devrinin âlimlerine hürmet etmiştir. Bahaeddin Nakşibend'in tasavvufî görüşlerini ihtiva eden herhangi bir eseri bugüne ulaşmamıştır. 1318 yılında Buhara'da doğan Bahaeddin Nakşibend (*Görsel 3.6*), 1389 tarihinde doğduğu köyde vefat etmiştir.⁽³²⁾

Görsel 3.6: Bahaeddin Nakşibend Türbesi,
Buhara/Özbekistan

Nakşibendiliğin bazı esasları vardır: Her hâlin ve her vaktin muhasebesini yapmak, alınan her nefeste huzuru korumak, kalbi boş işlerle meşgul etmemek, kötü ahlaktan sıyrılarak güzel ahlaka yönelmek, halk içinde Hak ile olmak yani her an Allah'ı (c.c.) hatırlamak bunlardan bazılarıdır.⁽³³⁾ Nakşibendilikte topluca yapılan zikre "hatm-i haccagan" denir. Hafi (gizli) zikir yapılır ve zikre dışarıdan kimse alınmaz.⁽³⁴⁾

Nakşibendilik, kurucusu Nakşibend zamanından itibaren gittikçe yaygınlık göstermiştir. Türkistan, Anadolu ve Hindistan'a kadar uzanmıştır. Nakşibendilik, 19. yüzyılda İmam Rabbani ile Hindistan'da, Mevlânâ Halid-i Bağdadi ile Arap topraklarında ve Türkiye'de en yaygın tarikat olmuştur. 19. yüzyıldan sonra Nakşibendilik Irak, Suriye, Anadolu ve Balkanlarda Halidilik ile varlığını devam ettirmektedir.⁽³⁵⁾

(30) Mevlana ve Mevlevilik, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2007, s. 50-51.

(31) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 255.

(32) Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", TDV İslam Ansiklopedisi, 1991, C 4, s. 458-459.

(33) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 259-261.

(34) Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 387.

(35) Hasan Kamil Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 262-263.

Alevilik-Bektaşilik**Görsel 3.7:** Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi/Nevşehir

Kültürümüzde önemli yeri olan tasavvufi yorumlardan biri Alevilik-Bektaşiliktir. Alevi, Hz. Ali'ye (r.a.) özel ilgi ve sevgi gösterenlere, ona taraftar olanlara denir. Alevilik, Hz. Ali'ye (r.a.) bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasi grupların ortak adıdır.⁽³⁶⁾ Bektaşî, Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretilerine uyan, onun ilkelerine bağlı kalan kişidir. Bektaşilik ise 13. yüzyılda, Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-ı Velî tarafından (Görsel 3.7) kurulmuş tasavvuf okuludur.⁽³⁷⁾ Temel ilkelerindeki benzerlikleri nedeniyle kültürümüzde Alevilik ile Bektaşilik birlikte anılmıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî, Ahmet Yesevi'nin öğretilerini Anadolu'da yaygınlaştırmıştır. Bektaşilik Moğol istilası sonucunda Selçuklu Devleti'nin siyasi hâkimiyetini kaybettiği yıllarda halkın birlik ve beraberliğini sağlamaya giriştiği bir ortamda ahilik teşkilatıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Bektaşilik Osmanlı'da yeniçerilerle özdeşleşmiş ve onlarla birlikte giden dervişler aracılığıyla Rumeli'de de yayılmıştır. 15. yüzyıl sonlarında Balım Sultan (ö. 1516), Bektaşiliği belirli bir düzeni, kuralları ve örgütlenme biçimi olan bir tarikat durumuna getirmiştir.⁽³⁸⁾

Alevi-Bektaşiliğin günümüze ulaşmasında en etkili unsurlardan biri ocaklardır. Alevilik-Bektaşilikte ocak kavramı; dede, seyyid, pir, müşid, rehber gibi adlarla da anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini ve soylarını nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu ailelerden gelenlerin bir dede ocağından geldiklerini de belirtmek üzere ocakzade kavramı da kullanılmaktadır. Ocak üyeleri yani dedeler, sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunurlar. Dedelerin sahip oldukları yetkiler ve yaptırım güçleri cemaatin sosyal düzenini sağlayan çok etkili bir güç olmuştur. Dedelerin çoğu "gezici"dir, bir başka deyişle belli zamanlarda kendilerine bağlı yerlerdeki taliplerini ziyaret ederek dinsel törenler

(36) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 14.

(37) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 36.

(38) İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yay., 1998, C 2, s. 17.

düzenler; topluluğu bilgilendirir ve anlaşmazlıkları giderirler. Ocakzade dedeler arasında “El ele, el Hakk’a” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Cemevinde el ele, el Hakk’a söylemi, Hakk Muhammed Ali meydanında, Dede-Pir huzurunda ve insanların şahitliğinde verilen ikrarı temsil eder. Verilen söz bağlılık yeminiştir. Dedeye verilen ikrar Hz. Muhammed’e (s.a.v.) dolayısıyla Allah’a (c.c.) verilmiş sözdür. Böylece “El ele, el Hakk’a” denilerek Hakk ve hakikat yolunda yürümeye talip olunduğu ifade edilir.⁽³⁹⁾

Geleneksel olarak ocak dedeleri şu niteliklere sahiptirler:

1. Bir ocaktan (ocakzade) gelmek, yani ocakzade bir aileye mensup olmak
2. Bilgili, eğitici ve terbiye edici (mürebbi) olmak
3. Adaletli, ahlaklı ve örnek insani özelliklere sahip olmak
4. Temel inanç esaslarını ve uygulamayı gösteren “Buyruk” kitaplarında yazılı esaslara ve yerleşmiş geleneksel Alevilik esaslarına uyuyor olmak

(Ali Yaman, “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, s. 56.)
(Düzenlenerek alınmıştır.)

Geleneksel olarak ocak dedelerinin işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Sosyal ve dinsel bakımdan topluma önderlik etmek ve yaşantısıyla örnek olmak
2. Toplumu irşat (aydınlatma) ve bilgilendirmek
3. Toplumda birliği ve dayanışmayı sağlamak
4. Sosyal ve dinsel törenleri (cem, cenaze, evlenme törenleri vb.) yönetmek
5. Adaleti sağlamak, suçluları düşkün etmek (kişiye işlediği suçtan dolayı ceza vermek)
6. İnancı ve gelenekleri yaşatmak ve aktarmak
7. Kutsallığı nedeniyle maddi-manevi sorunu olanların, hastaların başvuru yeri olmak

(Ali Yaman, “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, s. 56.)
(Düzenlenerek alınmıştır.)

Alevilik-Bektaşilikte ayin ve erkân, dört kapı kırk makam temeli üzerine kurulmuştur. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk’a ulaşır. Bütün ayin ve erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder. Bektaşiler şeriat kapısına “bel oğlu”, tarikat kapısına “yol oğlu”, marifet kapısına “il oğlu”, hakikat kapısına da “Atam gök, anam yer” derler.

Şeriat kapısı, İslam’ın ve Ehl-i Beyt yolunun gereklerine uymaktır. Bu nedenle Bektaşî, dinin yasaklarına uymak ve saygı göstermekle yükümlüdür. Şeriat kapısına girenler bel oğludur. Tarikat kapısı, şeyhe bağlanmaktır. Mürşid, tarikata giren yol oğluna tarikatın temellerini, törelerini öğretir. Tarikat kapısına girenler elinden, belinden, dilinden dolayı bir hataya düşmemelidir. Marifet kapısına giren Bektaşî evrenin sırlarını öğrenecektir. Bu kapıya giren il oğlu, hakikat âlemine dalacak, mutlak güzelliği görecektir, evrenin yaratıcısı Hakk’ı tanıyacaktır. Bu aşamadaki Bektaşî; bireysellikten kurtulacak, bütün insanları sevecek ve elini insanlığa uzatacaktır. Hakikat kapısına ulaşan kişi olgunlaşmış, ilim evrenine ayak basmıştır. Bu kapıda, üç aşamadan geçerek ayne’l-yakin (kesin gerçeklik), ilme’l-yakin (kesin bilgi) ve

(39) Ali Yaman, “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 2011, s. 43, 48.

Hakke'l-yakin (Hakk'ta yok olma) sırlarını öğrenecektir. Böylece evreni tanıyacak ve nefsini arındırarak Hakk'a kavuşacaktır. Bektaşilikte dört kapı inancına bağlı olarak dört inanç geliştirilmiştir. Bunlar ibadet, niyaz, adak ve vuslattır. İbadet, Hakk'ın birliğine inanmayı dile getirir. Niyaz, yalvarmaktır. Bektaşiler başta Hz. Ali (r.a.) olmak üzere pirlere sürekli yalvarırlar. Adak, dergâha gönderilen koyun ve para gibi armağanlardır. Vuslat ise mutlak güzellik olan Hakk'a inançla ulaşmaktır.⁽⁴⁰⁾

Alevilik-Bektaşilikteki Temel Kavram ve Erkânlar

Cem ve Cemevi

Alevi-Bektaşi geleneğinde “cem” önemli bir yer tutar. Cem, toplanmak, bir araya gelmek, ayin, ka-nun, töre, âdet ve dinî tören anlamlarına gelir. Buna göre “âyin-i cem”; cem töresi, toplantı töresi ve bir araya gelme yolu, âdeti anlamında kullanılmaktadır. Alevilik-Bektaşilik düşüncesine göre hep beraber yapılan törenlere cem denir. Cemin yapıldığı yere cemevi denir (*Görsel 3.8*). Cemevi, “yol, adap ve erkân yeri” olarak nitelendirilir. Bektaşilikte cemevi yerine “meydan evi” ifadesi kullanılır. Cem törenine dede-ler önderlik yapar. Ozanlar tarafından bağlama eşliğinde, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.), Ehl-i Beyt, on iki imam ve Kerbela üzerine deyişler, mersiyeleler, düvaz imam ve tevhid nefesleri, miraçlama ve dualar okunur. Bu cemlerde küskünler barıştırılır, sevgi ve kardeşlik mesajları verilir, semah dönülür, kurbanlar kesilir ve lokmalar dağıtılır. Cem törenlerinde “Bismi Şah, Allah Allah” diye başlayan değişik gülbanklar okunur. İkrar cemi, musahiplik erkânı, görgü erkânı, Abdal Musa kurbanı, dardan indirme erkânı, düşkünlük erkânı ve Kerbela-Muharrem erkânı gibi bazı merasimler Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin önemli gelenekleri arasında yer alır. Örneğin söz vermek ve karar kılıp kabul etmek anlamına gelen ikrar verme ceminde, Araf suresinin 172. ayetinde geçen “...**Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?..**” sorusuna “...**Evet şahit olduk (ki Rabb'imizsin)...**” şeklinde cevap verilir.⁽⁴¹⁾ Böylece talibin pir'e verdiği bu ikrar Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilmiş olarak kabul edilir. Ona verilen ikrar da Allah'a (c.c.) verilmiş kabul edilir. Bu durum “el ele, el Hakk'a” şeklinde ifade edilir.

Cem her zaman yapılabilmektedir. Bununla birlikte yapıldığı zamana ve amaca göre çeşitli cemler vardır. Bu cemlerden bazıları; “Düşkünlükten kaldırma cemi”, “Dardan indirme cemi” ile “Abdal Musa cemi”dir.

Görsel 3.8: Cemevi

(40) İsmail Özmen, Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi, C 2, s. 17-18.

(41) Ramazan Yıldırım, “Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevilik ve Bektaşilik”, EKEV Akademi Dergisi, 2009, s. 111-112.

Düşkünlükten kaldırma cemi: Alevilik-Bektaşilikte kişi ister talip, ister pir, isterse mürşid olsun, herkes yolun kurallarına uyup uymadığı konusunda yılda bir defa denetlenmektedir. Her Alevi-Bektaşinin mutlaka bir piri vardır ve görgü ceminde pir huzurunda gözden, gönülden ve erkândan geçer, bir kusuru ve kabahati varsa kendisi bunu söyler ve razılık almak ister. Eğer kusurunu kabul etmezse veya şikâyetçi olan kişinin rızasını almazsa cem erenlerinin görüşü alınarak o kişiye ceza verilir. Buna babdan (kapıdan) düşme veya düşkünlük denir. Yani düşkünlük manen değer yitirme anlamına gelir. Düşkünlük, kişiye işlediği suçtan dolayı ceza verilerek belli bir süre tarikata alınmamasıdır. Bu süre cezanın ağırlığına göre 3, 5, 7, 12 yıl kadar sürebilir. Düşkün kişi tarikata alınmaz, toplum içine sokulmaz, düşkün kişiye selam verilmez ve ondan alışveriş yapılmaz. Cezayı çektikten sonra ceza bitim süresinin sonunda düşkün, suç işlememiş ve düzelmişse düşkünlüğü düşkünlükten kaldırma cemi ile kaldırılır.⁽⁴²⁾

Dardan indirme cemi: Ölen kişinin ardından razılık almak için yapılır. Ölen kişinin borcu varsa ödenir, alacakları varsa yakınlarına teslim edilir. Hayattayken incittiği kimseler varsa onlardan helallik alınır. Daha sonra yemekler yenir, gülbanklar okunur. Böylece dardan indirme cemi tamamlanır.

Abdal Musa cemi: Birlik ya da bereket cemi de denen Abdal Musa cemi, tohumlar ekilmeden önce ekinlerin bereketli olması, kaza ve belalardan korunmak ve birlik beraberlik için yapılan cemdir. Önce birlik kurbanı kesilir, birlik cemi yapılır; küs olanlar varsa barıştırılır, razılık alınır. Sonra tohumlar dualanır ve herkes evine dönüp tohumunu toprağa saçar.⁽⁴³⁾

Musahiplik

Sözlükte musahiplik “karşılıklı dostluk ve yakınlık” anlamında kullanılır, Alevilik-Bektaşilikte yol kardeşliği, ahiret kardeşliği ve kardeş tutma demektir. Musahiplik, kan bağı dışında kurulan bir yakınlık ve akrabalık türü olup ergenlik çağına girmiş iki kişinin veya daha çok iki evli çiftin musahiplik cemi sonunda yola girmesiyle gerçekleşir. Alevi-Bektaşî toplumunun hakiki bir mensubu olabilmek, cem ayinlerine ve özellikle görgü cemine katılabilmek için bir musahip edinmek gerekir. Musahip tutma ve musahip hakkına saygılı olma emirlerde yer alan ve Alevi-Bektaşiler tarafından temel prensip kabul edilen üç sünnetten (hakkı zikretmek, kalpte düşmanlığa yer vermemek, yola teslim olmak) ve yedi farzdan (sırrını izhar etmemek, gördüğünü örtmek, özür ile niyaz eylemek, mürebbi hakkını gözetmek, musahip hakkını gözetmek, tövbe almak ve taç giyip özünü üstada teslim etmek) biridir. Alevilik-Bektaşilikte musahipliğe “ikrar ve nasip alma” da denmektedir. İki erkek ve eşleri musahipliğe karar verince kararlarını bir yıl süreyle gözden geçirirler; sürenin sonunda anlaşabileceklerine hükmeder, dedenin huzurunda yapılacak musahiplik ceminde ikrar verme ve nasip alma gerçekleşirse musahip olarak ilan edilirler. Ardından dede, “Siz musahip oldunuz, nefsinize uymayın, yolunuzdan ayrılmayın. Malı mala, canı cana katın; haram lokma yemeyin. Hâlinize hâldeş, yolunuza yoldaş olun.” şeklindeki sözlerinden sonra musahibin musahibinden evini ve malını ayıramayacağını, birbirlerinin evinde bulunan eşyayı izinsiz alabileceğini, aralarında tartışma ve dargınlığın söz konusu olamayacağını hatırlatır.

Hız Peygamber (s.a.v.), Medine’ye hicret ettiğinde muhacirlerle ensar arasında dayanışma ve bağlılığı geliştirmek amacıyla birbirini kardeş edinme (muâhât) uygulamasını başlatmış, bu arada kendisi de Hz. Ali’yi (r.a.) kardeş edindiğini ilan etmiştir. Alevi-Bektaşî geleneğindeki musahiplik inanç ve uygulamaları daha çok muhacir ensar kardeşliğine dayandırılmıştır.⁽⁴⁴⁾

(42) <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/alevilikteinanc.pdf> E.T. 18.12.2018.

(43) Rıza Yıldırım, Geleneksel Alevilik, s. 280-282; Cenksu Üçer, “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekân”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2018, s. 66.

(44) Ali Kozan, “Musahiplik”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2016, C 2, s. 325-326; Rıza Yıldırım, Geleneksel Alevilik, s. 248.

Musahiplik şartları:

1. Aday olan iki ailenin de ikrarları alınmış olmalı.
2. Adaylar evli olmalı.
3. Adayların karakterleri birbirine uygun olmalı.
4. Adaylar eline, diline ve beline sahip olmalı.
5. Adaylardan ikisi fakir veya zengin olmamalı. (Eğer iki fakir kendi aralarında anlaşmış ve bunda ısrarlı iseler olabilir.)
6. Adaylarda iki kuşak öncesine kadar akrabalık bağı bulunmamalı.
7. Adaylar yüz kızartıcı bir suç işlememiş olmalı.
8. Adayların aileleri arasında düşmanlık bulunmamalı ve iki aile birbirine zarar vermemiş olmalı.
9. Adaylar birbirlerine yardım edebilmek için birbirlerine yakın oturmaları.
10. Adaylar birbirinden farklı olmalı. (Örneğin biri kültürlü, biri sanatkâr vb.)

(<http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/alevilikteinanc.pdf> E.T. 18.12.2018.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

YAZALIM

Musahipliğin sosyal hayata etkileriyle ilgili düşüncelerinizi yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

Razılık ve Kul Hakkının Sorulması

Alevilik-Bektaşilikte cemde küskün, dargın, alacaklı, verecekli, gönlü kırılmış kişilerin yeri yoktur. Kul kuldan razı olmadıkça Allah (c.c.) kuldan razı olmaz. Bu nedenle cem başlamadan önce haklının hakkı haksızdan alınır, dargınlar barıştırılır. Dede cemde bulunanlara şu çağırıyor: “Kimin kimden alacağı varsa, kim kimden dargın, küskün ya da istekliyse (şikâyetçi) meydana gelsin. Bu cemde ibadetlerimizi yapabilmemiz için dargın, küskün, alacaklı, verecekli kimsenin olmaması gerekir...” Bu açıklamadan sonra birbirleriyle dargın ya da birbirlerinden şikâyetçi olup meydana gelenler olursa dede onları barıştırır. Barışmayanları da gözcüler uygun bir şekilde dışarı çıkarır. Dede, “Davaya mana; âşıkâ nişan” der, yanındakilerle görüşür. Cemdeki herkes de yanındakilerle görüşür. Bu görüşme, toplumun birbirinden razı olması anlamındadır.⁽⁴⁵⁾

BİLGİ KUTUSU

Dede razılık alırken şu ayeti okur: “**Müminler ancak kardeşler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.**” (Hucurât suresi, 10. ayet.)

(45) Hüseyin Dedekargınoğlu, Dede Garkın Süreğinde Cem, Yurt Kitap Yayın, 2010, s. 149-150.

Cemde On İki Hizmet

On iki hizmet, cemin uygulanmasında görev alan on iki kişinin yerine getirdiği hizmete denir. On iki hizmet, başta Hz. Ali (r.a.) olmak üzere onun soyundan gelen on iki imamı temsil eder. Hizmetin sahipleri ayrı ayrıdır. Birinin görevine diğeri müdahale edemez. Bu hizmet sahipleri ocak dedeleri tarafından seçilerek görevlendirilir. Görev sadece kişiye değil o aileye verilir. Daha sonra da soy sürerek devam eder.

On iki hizmet sayılırken farklı anlatımlarla karşılaşılmaktadır. Bazı sürelerde (devam ettirilen inanç yolu) hizmet sayıları on iki ile yirmi dört arasında değişmektedir. On iki hizmetin sayılarında olduğu gibi hizmeti yerine getirenler konusunda da farklılıklar görülmektedir. Genel olarak kabul edilen on iki hizmet ve bu hizmetleri yerine getirmekle görevli kişiler şunlardır:

1. Gözcü: Cemin sessiz ve düzenli bir biçimde yürümesini sağlar. Ayrıca cemde yapılan hizmetlerin sırasını ve hizmetlerin yerine getirilmesini, düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlar. Ceme katılanların isteklerini dedeye bildirir.

2. Delilci: Çerağcı da denir. Dede cemevine gelip postuna oturunca delilci, delili (çerağ) yaktığında cem başlamış olur. Cemin bitişi ile de delilin yanması durdurulur.

3. Ferraş: Süpürgeci veya carcı da denir. Ferraş, cemde temsilî olarak dökülen günahları süpürür ve meydana temizler. Süpürge manevi iç temizliğin sembolüdür.

4. Zakir: Diğer adı âşiktir. Zakir Arapça zikir kökünden gelmektedir. Zikir; Allah'ın (c.c.), on iki imamın, velilerin, gerçek erlerin ismini zikretmektir. Zikri, saz ile yapana zakir denir. Zakir cemde deyiş, düvaz imam, mersiye, semah ve tevhidleri saz ile çalıp söyleyen kişidir. Cemin büyük bölümünde görev yapar.

5. Kurbancı: Kurbanların meydana tekbirden sonra kesilmesi, yüzülmesi ve etlerinin parçalanıp lokma için hazır hâle getirilmesi görevlerini yapar. Lokmaların pişirilmesi sırasında lokmacıya yardımcı olur.

6. Saka: Saki, dolucu. Sakacı elinde tası ile meydana gelir, dede sakacının getirdiği suyu dualar. Ceme katılanlar bu sudan birer yudum içer.

7. Tezekkâr: Bu hizmet erkek ve kadın olmak üzere iki kişi tarafından yapılır. Erkek halkada oturanların eline su dökerek sembolik anlamda abdest aldırır, kadın ise elindeki havlu ile ellerini kurular.

8. Peyik: Cem ile ilgili davetleri duyurur. Gereken yerlere, gerekli bilgileri ulaştırır.

9. Semahçı: Pervane de denir. Bunlar, cem birleme sırasında kırklar semahı yaparlar.

10. Lokmacı: Kesilen kurbanların etlerinin pişirilerek lokma olmasını sağlar. Sofra açar ve lokmaların pay edilerek dağıtılmasını ve yenmesini sağlar. Diğer adı da sofracıdır.

11. Kapıcı: Bekçi de denir. Kapıcı, cemin güvenlik görevlisidir. Cemevinin kapısını bekler ve ceme girme hakkı olmayanları ceme almaz. Ayrıca cemde bulunanların huzur içinde cem yapmalarını sağlamak görevini yerine getirir.

12. İznikçi: Cemevinin temizliği ile sorumludur. Ayrıca ceme gelenlerin çıkarmış olduğu ayakkabıları düzenli bir şekilde yerleştirerek onların kaybolmasını ve karışmasını önler.⁽⁴⁶⁾

(46) Hüseyin Dedekargınoğlu, Dede Garkın Süreğinde Cem, s. 131-138.

On İki Hizmet Deyişi

Hak kuluna kıldı nazar,
Gerçek olan irfan düzer.
Zağal gelir cemi bozar.
Gözcü sana haber olsun.

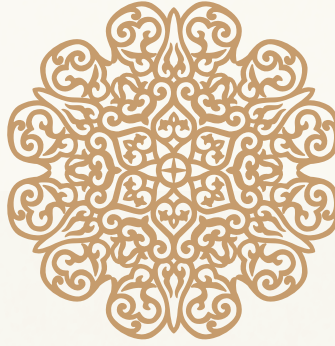
Şida bülbül bağı ister.
Hakk'tan yolun sağın ister.
Delil yanmaz yağı ister.
Delilciye haber olsun.

Cemde herkes kardeş bacı,
Bunlardır gürûh-u naci,
Seyyid-i Ferraş süpürgeci,
Ferraşa da haber olsun.

Zakirin zikri sazdır.
Daim Hakk'a niyazdır.
Okunan deyiş düvazdır.
Zakirlere haber olsun.

Mümini çekti meydana,
Münkiri sürdü zindana,
Tekbir verildi kurbana,
Kurbancıya haber olsun.

Yola giden haslar hası,
Mümin giyer Hak libası,
Doldur da ver engür tası,
Sakacıya haber olsun.

Tariki müstakim haktır.
Müminlerde hile yoktur.
Tezekkâr Selmanı Pak'tır.
Tezekkâra haber olsun.

Hak kuluna nazar eyler.
Hakk'ın kelamını söyler.
Mümin Müslim haber bekler.
Peyik sana haber olsun.

Bir üzümü böldü kırklar
Yiyemez özü çürükler
Allah deyip dönsün çarklar
Semahçıya haber olsun

Fâtıma cemde oturur.
Kazana kepçe batırır.
Canlara lokma yetirir.
Lokmacıya haber olsun.

Bu ceme gelenler hacı,
Bunlardır Hakk'a duacı,
Cemin kilidi kapıcı,
Kapıcıya haber olsun.

Şah Hatayîm pir'e geldi.
Hak yolunu süregeldi.
Mümin Müslim dar'a geldi.
İznikçiye haber olsun.

(Hüseyin Dedekargınoğlu, Dede Garkın Süreğinde Cem, s. 144-146.)
(Düzenlenerek alınmıştır.)

Semah

Görsel 3.9: Semah

Semah, cemin ayrılmaz bir parçasıdır (Görsel 3.9). Semah dönme, semahçının cem içinde yaptığı on iki hizmetten biridir. Semahçılar ayakları çıplak olarak meydana çıkarlar. Semah dönenlerin giysileri günlük normal giysilerdir. Semah yapılan yer kırklar meydanıdır. Semahçılar dedenin önüne geldiği zaman yüzleri dedeye gelecek şekilde hafifçe eğilir, dedeyi ve post makamını niyazlayarak selamlar. Semah, cemin belli bir aşamasında dedenin işaretiyle başlar. Mürşidin huzurunda ve mürşide niyaz etmekle başlayan semahlar iki, dört, altı, sekiz, on ve on ikişerli gruplar hâlinde icra edilir. Bu sayı yörelere göre değişiklik gösterebilir. Semahçılar semah sonunda duaya durur ve dede semahçılara dua verir: “Bism-i Şah, Allah... Allah... Semahlar saf ola, günahlar affola. Çarh-ı pervazlar kabul ola. Semahlarımız kırklar semahı ola. Hizmetinizden şefaata bulasınız. Ebu Zer el-Gifârî'nin, Hz. Fâtıma'nın himmetleri üzerinizde ola. Gerçeğe Hû...” Semahçılar secde niyazı yapıp diz üstü otururlar. Duruma göre bir, üç ya da beş semah dönerler.⁽⁴⁷⁾

Semahlar çoğunlukla “ağırlama” adlı bir bölümle başlar. Bunu “yeldirme” denen daha hareketli bölüm takip eder. Semah, çalınan bağlama ile nefesler, deyişler ve düvaz imamlar eşliğinde kadın erkek birlikte yapılır. Semah nefeslerinde mısra ortasında ve sonunda “şah yâ şah, hû, eyvallah” ve benzeri eklemeler yapılır. Bunlar zakirlerin dışında toplantıda bulunan diğer kişiler tarafından da söylenebilir. Muharrem ayı içinde yapılan âyin-i cemlerde semah dönülmez. Bu toplantılarda Hz. Hüseyin (r.a.) ve Kerbela üzerine söylenmiş nefesler ve bilhassa mersiyeler okunur.⁽⁴⁸⁾

Semahın tüm Alevilik-Bektaşilik geleneği içinde ortak olan yönleri vardır. Bunlar:

1. Semah ayakta yapılan bir zikirdir.
2. Semah miracı sembolize eder.
3. Semaha üç aşama hâlinde girilir (karşılama, yürüyüş, pervaz).

(47) Hüseyin Dedekargınoğlu, Dede Garkın Süreğinde Cem, s. 231-238.

(48) Nuri Özcan, “Bektaşî Mûsikisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, C 5, s. 372.

4. Semahta irşad makamına sırt çevrilmez.
5. Semah kutsal bir zikirdir.⁽⁴⁹⁾

Gülbank

Gülbank yapılacak işin hayırlı, uğurlu olması veya sağlık, esenlik, başarı getirmesi dileğiyle Allah'a (c.c.) yalvarıp yakarmayı dile getiren dua metinleridir. Mevlevilik, Bektaşilik ve Halvetiliğin bazı kollarının yanı sıra Yeniçeri Ocağında da gülbank okunması yaygın bir âdetti. Alevilikte de Bektaşilik tesiriyle gelişen benzer bir gülbank edebiyatından söz edilebilir. Ancak Alevilikte gülbanklar Bektaşiliktekine göre daha kısa ve sadedir.⁽⁵⁰⁾ Alevi-Bektaşiler her işe bir gülbank ile başlar. Gülbank genelde dede tarafından okunur. Türkçedir ve anlaşılır bir yapıdadır. Metinler belli bir şablona bağlı olarak kalıplaşmış değildir. Cümleler kısa, birbiriyle uyumlu ve kafiyelidir. Toplumsal, kişisel ve evrensel istekler sıralanır.⁽⁵¹⁾ Duaların başında "Bismişah", sonunda ise "Allah Allah" lafzı söylenir. Alevilik-Bektaşilikte farklı zaman ve durumlarda söylenen birçok gülbank bulunmaktadır. Sünnet, ikrar, nikâh, lokma, çerağ, musahiplik, tövbe ve nevruz gülbankları bunlara örnek gösterilebilir. Alevilik-Bektaşilikte yemeklerin ardından yapılan sofrada duasından başka yemek esnasında yapılan lokma duası vardır. Lokma duası şöyledir: Bismi Şah, Allah... Allah... Elhamdülillah. Nimeti Celil, bereketi Halil, şefaati Resul, inayeti Ali, himmeti Veli. Bu gide ganisi gele, yiyene helal, yedirene delil ola. Yiyeni yedireni, pişirip getireni Hak saklaya, Hızır bekleye, bir nimeti nur ola, artıp eksilmeye, taşıp dökülmeye. Cenab-ı Hak sofranıza Halil İbrahim bereketi vere. Lokma hakkına, sofraya hürmetine, evliyalara keremine, cömertler demine, hazır ve gaip gerçeklere Hû...

Hızır ve Muharrem Orucu

Hızır Orucu

Hızır orucu, şubat ayının on üç, on dört, on beşinci günlerinde tutulur. Hızır orucuna gece yarısı başlanır ve ertesi gün akşama kadar devam eder. Oruçluyken hiçbir şey yenilip içilmez. Bu üç günün sonunda Hızır lokması yapılır ve bu lokmalar çevredekilere dağıtılır. Böylece hızır orucu geleneği devam ettirilir. Hızır orucunun sözlü olarak günümüze kadar gelen şekli şöyledir: Bir gün Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.) ateşli bir hastalığa yakalanarak günlerce yatarlar. Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Fâtıma (r.a.) bu duruma çok üzülür. Hz. Ali (r.a.): "Ya Hızır! Çocuklarımın imdadına yetiş, onlara sağlık ve sıhhat ver, hastalıktan kurtar, senin için ahdim olsun üç gün oruç tutacağım." diyerek Allah'a (c.c.) yalvarır. Bu duası kabul olur, Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.) hastalıktan kurtulurlar. Hz. Ali (r.a.), Hızır'ın bu yardımından dolayı ailesiyle birlikte oruç tutmaya başlar. Akşam iftar edecekleri zaman kapıya bir fakir gelecek aç olduğunu söyler ve Hızır aşkına lokma ister. Onlar da o akşamki iftar edecekleri yiyeceklerinden bir kısmını verirler, ikinci günü gene iftar edecekleri zaman bir fakir gelerek Hızır için lokma ister. Gene iftarlıklarından bir kısmını verirler ve üçüncü gün gene iftar edecekleri zaman kapıya gelen fakire Hızır aşkına lokma vererek yolcu ederler. Daha sonra durumdan Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) haberdar olur ve onların güzel bir hayır yaptıklarını, oruçlarının ve dileklerinin Allah (c.c.) katında kabul olduğunu müjdelir.⁽⁵²⁾

(49) Haydar Kaya, Alevi-Bektaşî Erkanı, Evradı ve Edebiyatı, Engin Yay., 1993, s. 348.

(50) Mustafa Uzun, "Gülbank", TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, C 14, s. 232-233.

(51) Hüseyin Dedekargınoğlu, Dede Garkın Süreğinde Cem, s. 147, 250-251.

(52) Doğan Türkođan, "Alevi İslam İnançta İçerisinde Hz. Hızır", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2004, s. 1-7.

Muharrem Orucu

Muharrem, Hicri takvimin ilk ayı olup 1 Muharrem, Hicri yılbaşısıdır. Alevi-Bektaşilere göre oruç dendiğinde akla öncelikle Muharrem orucu gelir. Muharrem orucu ya da diğer bir adıyla “On iki imam orucu” tutmak Anadolu, Rumeli, Irak ve İran’daki Alevi-Bektaşilere has bir uygulamadır. Genel itibarıyla oruç, “sakınmak, uzak durmak” demektir. Alevilik-Bektaşilik inancında esas olarak yıllık oruç geçerlidir. Yıllık orucun temelini “eline, diline, beline sahip olmak” oluşturur. Buna el orucu, bel orucu ve dil orucu denir. Bu nedenle de oruç salt tutulmak için tutulan değil amacı ile kişinin özleştigi bir ibadet şeklindedir. Muharrem orucunun tutulmayan günleri için kaza orucu tutulması söz konusu değildir. Bir başkasının yerine vekâletle oruç tutulmasına da erkânda yer yoktur.

Alevilik-Bektaşilikte muharrem ayı dendiğinde Kerbela ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) torunu, Hz. Ali’nin (r.a.) oğlu olan Hz. Hüseyin’in (r.a.) orada şehit edilmesi akla gelir. Bunun için Alevi-Bektaşiler 10 Muharrem’i bir matem günü olarak değerlendirirler. Hz. Hüseyin’in (r.a.) Kerbela’da şehit edilmesinden dolayı Muharrem ayının ilk 12 günü matem günüdür. Alevi-Bektaşiler bu ayda mersiye okuyarak keyif verici her tür şeyden uzaklaşarak Hz. Hüseyin (r.a.) ve yol arkadaşları için gözyaşı döker, Kerbela acısını her muharrem ayında yaşarlar. Muharrem ayının ilk 10 gününde çamaşır yıkanmaz, tıraş olunmaz, hayvan kesilmez, süslenilmez, aynaya bakılmaz, düğün yapılmaz, saz çalınmaz, türkü söylenmez, eğlence ve oyunlar yapılmaz, ağaç kesilmez, böcek öldürülmez. Muharrem ayı matem ayı olduğu için dört hafta süresince cem yapılmaz. Elli iki hafta olan bir yılın dört haftası matem dönemidir. Cemlerin 48 perşembe yapılmasının nedeni de budur. 10 Muharrem yani Aşura günü Alevilik-Bektaşilikte “matem” günüdür. Matem orucu bitiminde aşure (*Görsel 3.10*) pişirilir. Aşure, tatlı bir çorba olup birlikte yenir veya evlere dağıtılır. Aşure paylaşmanın, dayanışmanın ve birlikteliğin simgesidir.⁽⁵³⁾

Görsel 3.10: Aşure

(53) Hüseyin Dedekargınoğlu, “Muharrem ve Aşure”, Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi, s. 35-48.

OKUMA PARÇASI

YESEVİLİKTE TASAVVUFİ EĞİTİM

İntisap

İntisap, tasavvuf yoluna girmek ve bağlanmak demektir. Yesevilikte tasavvufi eğitim intisapla başlar. Yesevilikte intisap merasimi şöyle yapılır: Şeyh, mürit olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar, tövbe etmesini ve Allah'a (c.c.) yönelmesini tavsiye ederek dua okutur. Müridin saçından birkaç adet kıl keser. Bu saç kesme olayı, sembolik olarak müridin dünya ve dünyevi şeylerin sevgisini kalbinden kesip atması ve maneviyata yönelmesi gerektiğini ifade eder. Bunun peşinden şeyh, müride nafile namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamayı tavsiye eder.

Zikir

Yesevilikte toplu ve sesli olarak icra edilen zikre, zikr-i erre adı verilir. Hoca Ahmet Yesevi "Allah" ve "Hu" şeklinde iki ismi müritlere telkin etmiştir.

Halvet

Dervişlerin ibadet ve tefekkür için bir süre yalnız kalmalarına halvet denir. Yesevilikte tasavvufi eğitimin önemli unsurlarından biri de halvettir. Yeseviyye tarikatında halvetin geleneksel bir adap ve merasimi vardır. Yeseviyyede halvet grup hâlinde yapılır. Halvete girecek olan müritler, mürşidin bildirmesiyle bir gün önceden oruç tutmaya başlarlar. Halvetten bir gün önce sabah namazından sonra müritler zikir ve tekbirlerini çoğaltırlar. Aynı gün ikindi namazından sonra halvethanenin kapı, baca, tüm delikleri kapatılır ve müritler güneş batıncaya dek tövbe ve zikirle meşgul olurlar. Akşam namazından sonra az bir yiyecek ile iftar yapıldıktan sonra Kur'an-ı Kerim'den bir sure ya da birkaç ayet okunur. Ayakta saf tutup üç kere tekbir getirilir, sonra oturulup gece yarısına kadar Allah'ı (c.c.) zikir ile meşgul olunur. Bu esnada "hikmet" adı verilen ilahiler okunur. Kandil sönünce birkaç saat istirahat edilir ve görülen rüyalar şeyhe tabir ettirilir. Halvet, gece gündüz bu şekilde kırk gün devam eder. Kırk günün sonunda mutfak görevlileri diğerlerinden daha önce halvethaneden çıkar ve kurban keserler. Kesilen kurbanlar pişirilerek soğuk su veya ayrılarla halvet ehline verilir.

Sohbet

Yesevilikte sohbete katılmak çok önemlidir. Bazı Yesevi şeyhleri tasavvufi ve ahlaki sohbetin önemini vurgulamak gayesiyle "Namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz." demişlerdir.

Hilafet

Tasavvufi eğitimini tamamlayan derviş, halkı irşat etme yetkisi yani hilafet (icazet) alır ve halife olur. Yesevilikte icazet ve hilafetin sembolü olarak bu kişiye şeyh tarafından bir asa hediye edilir. Çobanın koyunları asa ile kurtlardan koruduğu gibi halife olan kişinin de manevi terbiyesiyle meşgul olduğu kişileri eğitmesi ve nefsin tuzaklarından koruması beklenir. Tasavvufi eğitim mertebelerini tamamlamayan müride hilafet verilmesi uygun görülmez. Bu makamları aştıktan sonra da içinde kibir duygusunun kalıp kalmadığını anlamak için bazen müridin boynuna bir sepet asılır ve müritten bir süre dilencilik yapması istenir. Daha sonra mürit, halife ilan edilir.

Hizmet

Yesevilikte varlıktaki bütün zerrelere sayısınca yol vardır; ancak Müslüman birini rahatlatmak ve ona faydalı olmaktan daha yakın ve daha iyi bir yol yoktur.

[Hoca Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet. (ed. Mustafa Tatcı), Merkez Repro Basım Yayın, 2016, s. 34-37.]

(Düzenlenerek alınmıştır.)

4. Kur'an'dan Mesajlar: Hucurât Suresi 10. Ayet

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝

10- Müminler ancak kardeşler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlik-ten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.

BİLGİ KUTUSU

Hucurât Suresi Hakkında

Mushaf'taki sıralamada 49. suredir. Medine Dönemi'nde inmiştir. 18 ayettir. Sure, adını dördüncü ayette geçen "Hucurât" kelimesinden almıştır. Hucurât odalar demektir. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile fertleriyle birlikte ikamet ettiği odalar kastedilmektedir. Surede müminlerin gerek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı gerek kendi aralarında uymaları gereken bazı görgü ve ahlak kuralları konu edilmektedir.

(<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/49-hucurat-suresi>. ET. 09.08.2020.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Ayette müminlerin kardeş oldukları ifade edilmiştir. Yüce Allah (c.c.), müminlerin kardeş olduklarını bildirdikten sonra, onlardan araları bozuk olanların aralarını düzeltmelerini istemiştir. Müslümanlar arasında meydana gelebilecek sürtüşmelerin, kırgınlıkların ve küslüklerin kaldırılmasında görevi yine gücü yeten Müslümanlara vermiştir. Gücü yeten Müslümanların bu görevi yerine getirmeleri mutlaka gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kardeşliğin gereği olan şeyleri bildirmiştir. Müslüman kardeşine hakaret etmez⁽⁵⁴⁾, kardeşler birbirlerine zulmetmez, kardeşini haksızlık edenin eline bırakmaz⁽⁵⁵⁾, kardeşine ihanet etmez, onu yalanlamaz, onu yalnız ve yarımsız bırakmaz.⁽⁵⁶⁾

Müminler bütün insanlardan sorumludurlar. Dünyada haksızlığın engellenmesine, din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak, bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak ve haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler.⁽⁵⁷⁾

YORUMLAYALIM

"Birbirinizle ilişkilerinizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Birbirinize kin tutmayın, birbirinizi kıskanmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslümanın din kardeşine üç günden fazla küs durması helal olmaz."

(Buhari, Edeb, 57.)

Yukarıdaki hadiste verilmek istenen mesaj nedir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

(54) bk. Müslim, Birr, 32.

(55) bk. Buhari, Mezalim, 3; Müslim, Birr, 58.

(56) bk. Tirmizi, Birr, 18.

(57) <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4622/10-ayet-tefsiri>. E.T. 09.08.2020.

Ayette Allah'a (c.c.) itaatsizlikten sakınılması emredilmiştir. İtaat; boyun eğme, uyma, dinleme, söz dinleme, alınan emre göre hareket etme, saygı gösterme anlamlarına gelir.⁽⁵⁸⁾ Yüce Allah (c.c.) insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Onun doğru yoldan ayrılmaması için peygamberler ve vahiy göndermiştir. İnsana düşen görev ise kendini en güzel şekilde yaratıp nimetler veren Allah'a (c.c.) itaat etmektir. Yüce Allah'ın insanlardan istediği itaat yine kendi iyiliği içindir. Çünkü Allah'ın (c.c.) itaat edilmesini istediği şeyler insanların faydasıdır. Örneğin Allah (c.c.) namaz kılınmasını emretmiştir. Çünkü namaz haysızlıktan ve kötülükten alıkoyar.⁽⁵⁹⁾ İtaatin sonucunda insan ayette bildirdiği üzere hem Allah'ın (c.c.) rahmetine hem de sevgi, şefkat ve merhametine kavuşacaktır. Bu, insanın çok kazançlı çıkacağı bir alışveriş gibidir. Çünkü insan kendisinin faydasına olan itaat karşılığında Allah'ın (c.c.) merhametini de kazanacaktır.

YAZALIM**1. Hucurât suresi 10. ayetle ilgili aşağıdaki soruları cevaplayınız.****> Ayetin konusu nedir?**

.....

.....

.....

> Ayette geçen temel kavramlar nelerdir?

.....

.....

.....

> Yüce Allah ayette muhataplarından ne istemektedir?

.....

.....

.....

(58) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 185.

(59) bk. Ankebût suresi, 45. ayet.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Tasavvufi düşüncenin oluşum aşamaları hakkında bilgi veriniz.
2. Yesevilik hakkında öğrendiklerinizi açıklayınız.
3. Cem ve cemevi hakkında öğrendiklerinizi açıklayınız.
4. Semah hakkında öğrendiklerinizi açıklayınız.
5. Hucurât suresinin 10. ayetinde hangi mesajlar verilmektedir? Açıklayınız.

B. Aşağıda verilen bilgilerden doğru olanların başına “D”, yanlış olanların başına ise “Y” yazınız.

1. () Tasavvuf, kelime ve sistem olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında mevcuttu.
2. () Hicri 3. asırda tasavvuf tarikat şeklinde kurumsallaşmıştır.
3. () Tasavvufun amacı ahlaki yüceltmektir.
4. () Kur’an-ı Kerim’deki ahlaki ilkelere göre ve Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi İslam’ı yaşama kararlılığında olan, üstün nitelikli kişiye insan-ı kâmil denir.
5. () Semah, dönerek yapılan Mevlevi törenidir.

C. Aşağıdaki boşlukları verilen sözcüklerden uygun olanlarıyla doldurunuz.

Nakşibendilik

zakir

peyik

Yesevilik

cem

ocak

gülbank

Mevlevilik

1., Anadolu’da ortaya çıkan tasavvufi yorumlardan ilki olmakla birlikte devamlılığını sürdürememiş, yerini kendisinden sonra gelen Bektaşilik ve Nakşibendilik gibi tasavvufi yorumlara bırakmıştır.
2. Irak, Suriye, Anadolu ve Balkanlarda Nakşibendi tarikatının en yaygın kolu olan Halidilik ile varlığını devam ettirmektedir.
3. Alevilik-Bektaşilikte; dede, seyyid, pir, müşid, rehber gibi adlarla da anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini, soylarını nitelemek üzere kullanılan kavramdır.
4. Alevilik-Bektaşilik düşüncesine göre cemaatle yapılan törenlere denir.
5., cem ile ilgili davetleri duyurur.

Ç. Aşağıdaki soruların doğru cevaplarını işaretleyiniz.**1. Tasavvufi düşüncenin oluşumundaki süreçlerden biri olan Tarikat Dönemi ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?**

- A) Hicri 6. asır ve sonrasını kapsar.
- B) Hasan Basri bu dönemin öne çıkan şahsiyetlerinden biridir.
- C) Gazâlî'den sonra kurum olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.
- D) Tasavvufa bazı felsefe kavramları girmeye başlamıştır.
- E) İlk tarikatlar bu dönemde kurulmuştur.

2. İmam Rabbani sayesinde Hindistan'da, Mevlânâ Halid-i Bağdadi sayesinde de 19. yüzyılda İslam dünyasının en yaygın tarikatı olmuştur. Bu tasavvufi yorumda topluca yapılan zikre "hatm-i haccan" denir. Hafi (gizli) zikir yapılır ve zikre dışarıdan kimse alınmaz.**Bu parçada anlatılan tasavvufi yorum aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Kadirilik
- B) Mevlevilik
- C) Nakşibendilik
- D) Rifailik
- E) Yesevilik

**3. • Ayinlerinde ney ve kudüm gibi musiki aletlerine yer verilir.
• Semâ ve çile en önemli iki özelliğidir.
• Merkezi Konya'dadır.****Bu bilgiler aşağıdaki tasavvufi yorumlardan hangisiyle ilgilidir?**

- A) Kadirilik
- B) Mevlevilik
- C) Nakşibendilik
- D) Rifailik
- E) Yesevilik

4. Ölen kişinin ardından razılık almak için yapılır. Ölen kişinin borcu varsa ödenir, alacakları varsa yakınlarına teslim edilir. Hayattayken incittiği kimseler varsa onlardan helallik alınır. Daha sonra yemekler yenir, gülbanklar okunur.**Bu metinde anlatılan cem türü aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Abdal Musa cemi
- B) Düşkünlükten kaldırma cemi
- C) İkrar cemi
- D) Musahiplik cemi
- E) Dardan indirme cemi

4.

ÜNİTE

GÜNCEL DİNÎ MESELELER

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Anahtar Kavramlar

1. İcma
2. Helal
3. Haram
4. Mekruh
5. Mübah

Neler Öğreneceğiz?

- Dinî meselelerin çözümüne ilişkin temel ilke ve yöntemler
- İslam'ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçüleri
- Gıda maddeleri ve bağımlılık konusundaki dinî ve ahlaki ilkeler
- Sağlık ve tıpla ilgili bazı meselelerin dinî ve ahlaki ölçüleri
- En'âm suresinin 151-152. ayetlerinde verilen mesajlar

Hazırlık Çalışmaları

1. Caiz, mübah, mekruh, icma kavramlarının anlamlarını sözlükten bularak defterinize yazınız.
2. Güncel dinî meselelerin oluşma nedenlerini araştırınız.
3. İslam dininin iktisadi hayatla ilgili ilkelerini araştırınız.
4. İslam dininin sağlıkla ilgili önerilerini araştırınız.

Ünite Konuları

1. Dinî Meselelerin Çözümünde Temel İlke ve Yöntemler
2. İktisadi Hayatla İlgili Meseleler
3. Gıda Maddeleri ve Bağımlılıkla İlgili Meseleler
4. Sağlık ve Tıpla İlgili Meseleler
5. Kur'an'dan Mesajlar: En'âm Suresi 151-152. Ayetler

1. Dinî Meselelerin Çözümünde Temel İlke ve Yöntemler

Dinî bir meseleyle karşılaştığınızda çözüme ulaşmak için neler yaparsınız? Açıklayınız.

İçinde bulunduğumuz çağda çeşitli nedenlere bağlı olarak dinî açıdan problem teşkil eden çok sayıda mesele ortaya çıkmıştır. İslam dini neredeyse hayatın tüm alanlarını kuşattığı için güncel dinî meseleler; ibadetlerden helal ve haramlara, gıdalardan aile hayatına, iş ve meslek hayatından eğlenceye kadar çok geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır. Günümüzde dinî bakımdan problem olarak karşımıza çıkan meselelerin bir kısmı aslında klasik fıkıh geleneğinde ele alınıp bir şekilde çözüme kavuşturulan; ancak çağdaş dönemde zamanın ve şartların değişmesiyle yeniden ele alınmaya ihtiyaç duyulan meselelerden oluşmaktadır. Güncel dinî meselelerin diğer bir kısmı da tamamen çağımıza özgü yeni meselelerdir. Klasik fıkıh geleneği içinde bunlara veya bunların benzerlerine rastlamak pek mümkün değildir. Bu meseleleri çağımızın yeni içtihat imkân ve yöntemleriyle çözmekten başka çare yoktur. Hangi grupta yer alırsa alsın bu problemler, içinde bulunduğumuz ve yaşadığımız güncel hayatın getirdiği problemlerdir. Bu problemleri çözmekten maksat da bunların dinle irtibatının kurulması, daha açık bir ifadeyle bunların dinî hükmünün belirlenmesidir. Bütün mesele aslında günümüz fıkıh problemleri bağlamında dinle hayatı buluşturmak ve dinle hayat arasında köprüler kurmaktır.⁽¹⁾

Görsel 4.1: İnsan yaşadığı çağın meselelerinin dinî hükmünü sorgular.

Müslümanların, uygulayacakları hüküm ve kuralları Kur'an ve sünnetten doğrudan öğrenmeleri ideal olmalıdır. Fakat bütün bireylerin uzun süren bir tahsil ve birikim gerektiren bu bilgi seviyesine ulaşması mümkün değildir. Bu sebeple toplumda bir kesimin, dinî ilimlerde uzmanlaşması ve böylece dinin içeriğinin anlaşılması, yorumlanması, bireysel ve toplumsal hayatta insanlara yön verecek ilke ve hükümleri onun asli kaynaklarından çıkarma işini üstlenmesi gereklidir. Bu, aslında Kur'an'ın da bir emridir.⁽²⁾ Yine Kur'an'ın, din konusunda bilmediklerini bilgi sahibi kimselere sormaları hususunda Müslümanlara yönelik teşviki⁽³⁾, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından itibaren devam edegelen bir işlemin ileriki asırlarda fetva müessesesi şeklinde kurumlaşmasının da önünü açmıştır (Görsel 4.1).⁽⁴⁾

Dünyanın her yerinde sıklıkla güncel fıkıh problemleri üzerine panel, çalıştay, kongre gibi ilmî toplantılar düzenlenmekte, buralarda sunulan bildirimler ve yapılan tartışmalar kitap hâline getirilerek basılmaktadır. İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı Fıkıh Akademisi, Avrupa'da yaşayan Müslümanların dinî problemlerini çözmeye çalışan Avrupa Fetva ve Araştırma Kurulu (ECFR) ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu bu nitelikteki ilim ve fetva kurullarına örnek gösterilebilir.⁽⁵⁾

(1) Günümüz Fıkıh Problemleri, (ed. Hacı Mehmet Günay), AÜAÖF Yay., 2010, (1. Baskı), s. 3.

(2) bk. Tevbe suresi, 122. ayet.

(3) bk. Nahl suresi, 43. ayet; Enbiyâ suresi, 7. ayet; İsrâ suresi, 36. ayet.

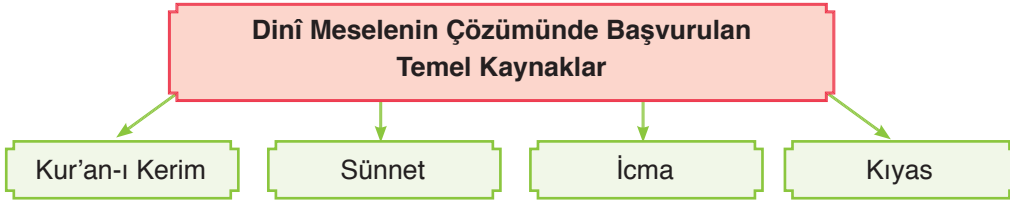
(4) <https://kurul.diyamet.gov.tr/FetvaYontem E.T. 19.11.2018>.

(5) Günümüz Fıkıh Problemleri, (ed. Hacı Mehmet Günay), s. 22-23.

Ülkemizde İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve yöntemini, tarihî tecrübesi ile güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar verip, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak, Din İşleri Yüksek Kuruluna aittir. Kurul, fetva verirken ve soruları cevaplandırırken Kur'an'ın ve sünnetin yanında sahabe görüşlerinden, icma ve müçtehit imamların içtihatlarından da yararlanmaktadır. Kur'an'ı doğru ve sağlıklı anlama konusunda sünnetin ve sahabenin yol göstericiliğini zorunlu görür. Bununla birlikte dinî yaşantımızla ilgili ortaya çıkan yeni durum ve meselelerin tamamının sadece geleneksel mirasımızdan hareketle her zaman çözülemeyeceği de göz önünde tutulur. Bu durumda dahi Kurul, salt akli kullanarak çözüm üretme yerine, yine Kur'an, sünnet, icma ve kıyas eksenli bir çalışma yapmayı tercih eder.⁽⁶⁾

Şekil 4.1: Dinî Meselenin Çözümünde Başvurulan Temel Kaynaklar

NOT EDELİM

Fetva: Hayatın akışı içerisinde Müslümanların karşısına çıkan problemlere ilişkin, sahasında uzman olan İslam fıkıh âlimlerince gösterilen çözüm yolu.

İcma: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonraki dönemlerde fıkıh âlimlerinin Kur'an-ı Kerim ve sünnetten hareketle bir konuda görüş birliğine varmaları.

İçtihat: Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil ve hüküm çıkarabilecek seviyedeki İslam fıkıh bilgilerinin, hakkında bir emir veya yasak olmayan konularda Kur'an-ı Kerim ve sünnetten yeni hükümler çıkarmaları.

Kıyas: Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özellik ve benzerliğe dayanarak Kur'an-ı Kerim veya sünnette hüküm belirtilen bir meseleye göre belirleme.

Müçtehit: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde açıkça karşılığı bulunamayan yeni konulara Kur'an-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde yeni çözümler bulabilmek için çalışan ve çözüm üreten İslam hukuk bilgini, fıkıh âlimi.

(Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 94, 156, 157, 206, 255.)

Güncel dinî meselelerin çözümünde tek bir yöntemden söz etmek mümkün değildir. Bu meselelerin büyük çoğunluğu önceki dönemlerde benzeri bulunmayan yeni konulardır. Bunlarla ilgili ne Kur'an ve sünnet gibi temel kaynaklarda ne de klasik fıkıh eserlerinde açık bir hüküm bulunur. Bu meselelerin Kur'an'ın genel ilkeler ortaya koyan ayetleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ve sahabenin bu nitelikteki söz ve uygulamaları ve fıkıhın genel prensipleri ışığında yeni içtihatlarla çözümlenmesi dışında bir seçenek yoktur. İçtihat yoluyla yeni meselelerle ilgili helal, haram, caiz, caiz değil gibi hükümler ortaya konmaktadır. Konu doğrudan din ve dindarlıkla ilgili olup her bakımdan özel bir hassasiyete sahiptir. Bu yüzden yeni problemlerle ilgili çözüm arayışlarında bazı esasların dikkate alınması zorunludur.

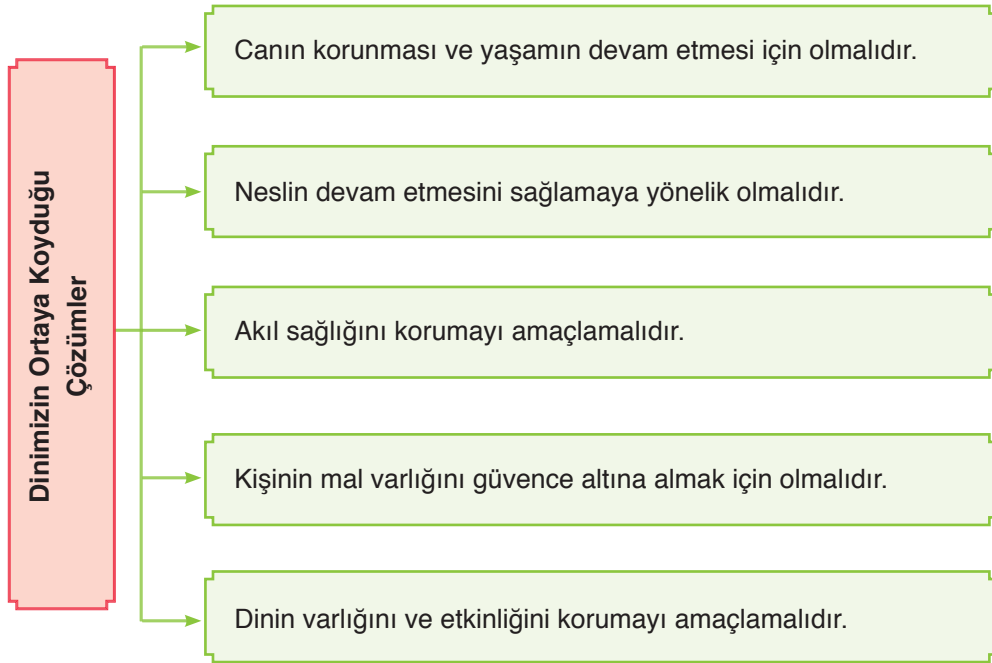
(6) <https://kurul.diyaret.gov.tr/FetvaYontem> E.T. 19.11.2018.

Güncel dinî meselelerin çözümü için öne sürülen ilke ve yöntemlerden bazıları şunlardır:

- Güncel dinî meselelerin çözümü için getirilen çözüm önerileri fıtrata, yani Allah'ın (c.c.) koyduğu dengeye ve yaratılışa aykırı olmamalı, insanın onur ve haysiyetini zedelememeli, temel ahlaki değerleri ihlal etmemelidir.
- Sorunların ele alınmasında, farklı uzmanlık alanlarına ve kolektif akla başvurulmalıdır. Güncel dinî meselelere ilişkin doğru kararlar verilebilmesi için öncelikle ilgili olay veya meselelerin bütün yönleriyle çok iyi araştırılıp incelenmesi, bu konuda ihtiyaç duyulması hâlinde konunun uzmanlarından da bilgi alınması gerekir. Günümüzde pek çok mesele tek kişinin yetkinliği ve uzmanlığı ile hâll edilemeyecek ölçüde çok yönlü ve karmaşıktır. Bu yüzden bu meselelerin konunun uzmanlarının da katıldığı çeşitli toplantı ve kurullarda ortak akılla ve çok yönlü olarak ele alınması büyük önem taşımaktadır.
- Bu meselelerin çözümünde her bir meseleyle ilgili özel delillerle birlikte dinin ana gayelerinin de göz önünde tutulması gerekir. Bu durum hem ilgili hükmün belirlenmesi hem de bunların somut olay ve olgulara uygulanması aşamasında geçerlidir. İslam'da bütün dinî düzenlemelerin en temel amacı, insanlar için fayda sağlamak, zararı onlardan uzaklaştırmak ve dünyayı kötülüklerden temizlemektir.
- Güncel dinî meselelerin çözümü için getirilen öneriler İslam âlimlerinin üzerinde icma ettiği temel esas ve hükümlere ters düşmemelidir. Bunlar İslam dinini sembolize eden "zarûrât-ı diniye" adı verilen kesin emir ve yasaklardır. İman esaslarına ve İslam'ın farzlarına riayet etmek; uyuşturucu kullanmanın, yetim malı yemenin, zina etmenin, haksız yere adam öldürmenin ve faizin haram olduğuna iman etmek zarûrât-ı diniyeden bazılarıdır.
- İslam'ın ortaya koyduğu çözümlerin temel amacı; insanların can, mal, nesil, akıl ve din emniyetini güvence altına almak için olmalıdır.⁽⁷⁾

Şekil 4.2: Dinimizin Ortaya Koyduğu Çözümler

(7) Günümüz Fıkıh Problemleri, (ed. Hacı Mehmet Günay), s. 19-20.

2. İktisadi Hayatla İlgili Meseleler

İslam dininin iktisadi hayatla ilgili ahlaki ölçüleri nelerdir? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

İktisat, insanların yaşayabilmek için üretme, üretimlerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünüdür.⁽⁸⁾ İktisat kavramı ile ekonomi kavramı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

İslam inancına göre insan, iktisadi faaliyetlerinde İslam ahlakının gerektirdiği ilkelere göre hareket etmeli, helal daire içerisinde kalmaya özen göstermelidir (*Görselel 4.2*). Dürüst, adil ve ölçülü olmak, kanaatkârlık, cömertlik, israf etmemek, cimri olmak İslam'ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçülerindedir.

Dinimiz, helal ve meşru yollardan kazanca önem vermiştir. Hırsızlık, gasp, yağma, faiz, kumar, karaborsacılık, tefecilik, rüşvet gibi yollarla kazanç elde etmeyi yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de "**Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin.**"⁽⁹⁾ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bir hadisinde "*Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddıklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir.*"⁽¹⁰⁾ buyurarak dürüst ve güvenilir olmanın önemini belirtmiştir.

İslam dininin iktisadi hayatla ilgili ahlaki ölçülerinden bir diğeri kanaatkârlıktır. Kanaat; insanın yaşamak için zorunlu olan ihtiyaçları dışında kalan bütün istek ve arzularından uzak durmak suretiyle yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamasıdır.⁽¹¹⁾ Hz. Muhammed (s.a.v.), "*Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir.*"⁽¹²⁾ buyurarak kanaatkâr olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Cömertlik, İslam'ın iktisadi hayatla ilgili ahlaki ilkelerinden bir diğedir. Cömertlik, elindeki maddi ve manevi imkânları meşru ölçüler içinde gönüllü olarak ve karşılık beklemeden başkalarının yararına sunup gereken yerde harcayabilmektir. Kur'an-ı Kerim, insanlara dünyada verilen mal ve mülkü Allah'ın (c.c.) bir lütfu olarak tanımlar. İnsana sadece harcama yetkisi verildiğini belirtir. Yüce Allah cömerttir. Kullarının da cömert olmasını ister. Fakirleri gözetmek için sadaka ve zekât verme emri Müslüman'ı cömert olmaya alıştıırır. Cömertlik konusunda peygamberler kendi toplumlarına örnek olmuşlardır.⁽¹³⁾

Hz. Muhammed (s.a.v.), "*Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın ve insanlara yakın ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ama cehenneme yakındır...*"⁽¹⁴⁾ buyurarak cömert insanın Allah (c.c.) katındaki değerini belirtmiştir.

Görselel 4.2: İktisadi faaliyetlerde İslam ahlakının gerektirdiği ilkelere uyulmalıdır.

(8) <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 25.11.2018.

(9) Bakara suresi, 188. ayet.

(10) Tirmizi, Büyü, 4.

(11) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 194.

(12) Müslim, Zekât, 125.

(13) Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 51.

(14) Tirmizi, Birr, 40.

İslam dininin iktisadi hayatla ilgili ahlaki ilkelerinden biri de ölçülü olmaktır. İslam dini meşru kazancı istemekle birlikte onun israf gibi meşru olmayan yollarla kullanılmasını yasaklamıştır (Görsel 4.3). Kur'an-ı Kerim'de "... **Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.**"⁽¹⁵⁾ buyrulmaktadır. Aynı şekilde elindeki imkânları kullanmaktan aşırı derecede kaçınmayı, her türlü sıkıntıya katlanarak mal biriktirmeyi ve harcanması gereken yerde harcamamayı yani cimriliği de yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de "**Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.**"⁽¹⁶⁾ buyrulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "**Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.**"⁽¹⁷⁾ buyrulmaktadır Müslümanların kazandığı malı harcarken dengeyi korumaları istenmiştir.

Ayrıca İslam dini insanların iktisadi güçlerini ellerinde tutup ekonomiyi durağanlaştırmasını ve böylece toplumun çeşitli sıkıntılara uğratılmasını hoş görmemiştir.⁽¹⁸⁾ Ellerindeki malları açık veya gizli şekilde muhtaçlara yardım yolunda sarf edenleri ise övmüştür.⁽¹⁹⁾

Dinimizin iktisadi hayatla ilgili ahlaki ölçüleri şunlardır:

- dürüst olmak
- adil olmak
- kanaatkârlık
- cömertlik
- ölçülü olmak
- israf etmemek
- cimri olmamak

Kur'an'da mülk edinme duygusunun fitrî olduğu ve mal sevgisinin insanı mutlu eden temel unsurlardan birini teşkil ettiği belirtilmiştir. Mülk edinme duygusunun kontrol altında tutulması ve mülkiyet hakkının iyi işlerde, ferdin meşru ihtiyaçlarını karşılama yanında toplum menfaatini temin edecek şekilde kullanılması istenmiştir.⁽²⁰⁾

Görsel 4.3: Geri dönüşüm millî gelire katkı sağlar.

(15) A'râf suresi, 31. ayet.

(16) Âl-i İmrân suresi, 180. ayet.

(17) Furkân suresi, 67. ayet.

(18) bk. Tevbe suresi, 34. ayet.

(19) bk. Bakara suresi, 271. ayet.

(20) bk. Âl-i İmrân suresi, 14. ayet; İsrâ suresi, 100. ayet; Fecr suresi, 20. ayet; Âdiyât suresi, 8. ayet.

Özel mülkiyeti kabul eden dinimiz bu mülkiyetin kullanılması ve korunmasıyla ilgili kurallar koymuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahibinin izni olmadan başkasının malına el uzatılmaması gerektiği ilkesini vurguladığı gibi⁽²¹⁾ meşru müdafaa şartları içinde malını korumaya çalışırken öldürülenin şehit mertebesinde olduğunu bildirmiş,⁽²²⁾ emeği ve meşru kazancı teşvik etmiştir.⁽²³⁾

İslam dinine göre kişi dünya ve ahiret dengesini iyi kurmalıdır. Kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak için çalışmalı ancak bunu yaparken ahiretini unutup ibadetlerinden geri kalmamalıdır. Yüce Rabb'imiz

Görsel 4.4: En hayırlı kazanç el emeğiyle elde edilendir.

bu dengeyi sağlayan müminler hakkında şöyle buyurmuştur: **“Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”**⁽²⁴⁾

Kur’an-ı Kerim’de **“İnsan için ancak çalıştığı vardır.”**⁽²⁵⁾ buyrulmuş çalışmanın önemi ifade edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanlara el emeği ile geçinmenin faziletini anlatarak⁽²⁶⁾ fakirliği ortadan kaldırmak ve insanların daha iyi imkânlarla kavuşmasını sağlamak için herkesin çalışmasını, iyi imkânlarla sahip olmasını istemiştir (Görsel 4.4). Hz. Peygamber (s.a.v.), **“Salih kişi için salih mal ne güzeldir!”**⁽²⁷⁾ buyurarak helal yoldan kazanılmış hayırlı malın, salih ve takva sahibi insanların elinde çok büyük bir değer ifade ettiğini vurgulamıştır. Çünkü böyle bir kişinin elindeki servet sadaka, cami, okul, fakir insanlara yardım, hayır, hasenat işlerinde kullanılır. Zaten farz ve faziletli bir ibadet olan zekât ibadetinin yapılabilmesi için de çalışmak, kazanmak ve belirli bir miktar mal varlığına sahip olmak gerekmektedir. Yüce Allah, **“(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”**⁽²⁸⁾ buyurarak müminleri infak etmeye ve ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini gidermeye çağırır. Bu görevleri yerine getiren zengin müminlerin artması sayesinde toplumdaki gelir dağılımı farkı ortadan kalkacak, güvenli, huzurlu ve kardeşçe bir ortam sağlanacaktır. İslam’ın hedeflediği toplum yapısında, çalışan, gayret eden, durumunu düzeltmek için çırpınan ve içinde bulunduğu bu duruma sabredip şükreden iffetli fakirler ile yaşadığı toplumdaki fakirleri görüp gözeten, onların ihtiyaçlarını gidermeyi kendisine görev bilen zenginlerin, birbirlerine sevgi ve saygı göstererek yaşamaları esastır. Bu kişiler zenginlik ve fakirliğin birer imtihan vesilesi olduğunu unutmamalı ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu duasıyla Rabb’ine sığınmalıdır: **“Allah’ım, cehenneme gitmeye sebep olacak fitnelerden, cehennemin azabından, zenginliğin ve fakirliğin şerrinden sana sığınırım.”**⁽²⁹⁾

(21) Buhari, Lukata, 8.

(22) bk. Müslim, İman, 226.

(23) bk. Buhari, Büyü, 15.

(24) Nûr suresi, 37. ayet.

(25) Necm suresi, 39. ayet.

(26) bk. Buhari, Zekât, 50.

(27) Buhari, Edebül-Müfred, 112.

(28) Bakara suresi, 195. ayet.

(29) Ebu Davud, Vitr, 32; Mehmet Emin Özafşar vd., Hadislerle İslam, DİB Yay., 2013, (2. Baskı), C 5, s. 51-54.

İslam dininde işçi ve işverenin birbirlerine karşı bazı hakları, görev ve sorumlulukları vardır. Kendisine karşı iyi davranılması, temel hak ve özgürlüklerinin tanınması ve ona göre davranılması işçinin haklarındandır.⁽³⁰⁾ İş yerlerinde engelli çalışanın istihdam edilmesi bir diğer haktır. İşçinin çalışmasının karşılığı olan ücretinin kararlaştırıldığı şekilde ve zamanında ödenmesi de önemli haklardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “**İşçiye ücretini teri kurumadan veriniz.**”⁽³¹⁾ buyurmuş, işçinin ücretini ödemeyen kimselerin kıyamet gününde Allah’ı (c.c.) karşılarında bulacaklarını bildirmiştir.⁽³²⁾ Ayrıca işçi ücretinin enflasyona karşı korunması da işçinin temel bir hakkıdır.

Görsel 4.5: İşveren, işçilerin can güvenliğini sağlamalıdır.

İşçinin önemli haklarından biri de iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmış olmasıdır (*Görsel 4.5*). Çalışma ortamının çalışanların sağlığına olumsuz etkide bulunmayacak şekilde ayarlanması gerekir. Çalışma ortamının durumuna göre çalışanlar uygun teçhizatla donatılmalıdır. Örneğin kimyasal maddelerin üretildiği bir fabrikada çalışanlara işyerinin gerektirdiği kıyafetler, işveren tarafından temin edilmelidir.

İşçinin olduğu gibi işverenin de hakları vardır. İşçinin üstlendiği işi yapmada gerekli özeni ve titizliği göstermesi, meşru ihtiyaçları hariç iş süresince çalışması ve kendisine verilen işi tamamlaması işverenin en temel haklarından biridir (*Görsel 4.6*). Hz. Peygamber (s.a.v.), “**Muhakkak ki Allah Teâlâ sizden birinizin yaptığı işi sağlam yapmasından hoşnut olur.**”⁽³³⁾ buyurmuştur. İşçinin iş saatleri içinde, işverenin bilgi ve talimatına aykırı biçimde başka işlerle meşgul olması, çalışmaması, işverenin malından hırsızlık yapmak olarak algılanmıştır. İşçi, iş için kendisine verilmiş alet, malzeme ve eşyanın bakım ve muhafazasından sorumlu olup kasıt ve kusur hâlinde sebep olduğu zararı karşılamalıdır.⁽³⁴⁾

Görsel 4.6: İşçi, işini yaparken gerekli özeni göstermelidir.

(30) Mehmet Akif Aydın vd., İlimihal (İslam ve Toplum), TDV Yay., 2007, C 2, s. 336-337.

(31) İbn Mace, Rühûn, 4.

(32) bk. Buhari, İcâre, 10.

(33) Suyuti, Camiu'l-Kebîr, C 1, s. 354.

(34) Mehmet Akif Aydın vd., İlimihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 336.

İŞÇİLERİN HAKLARI

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği sağlanmış olmalı.
- ✓ Çalışma ortamı çalışanların sağlığına olumsuz etkide bulunmayacak şekilde ayarlanmalı.
- ✓ Çalışmasının karşılığı olan ücret kararlaştırıldığı şekilde ve zamanda ödenmeli.

İŞVERENLERİN HAKLARI

- ✓ İşçi üstlendiği işi yapmada gerekli özen ve titizliği göstermeli, meşru ihtiyaçları hariç iş süresince çalışmalı ve kendisine verilen işi tamamlamalı.
- ✓ İşçi iş için kendisine verilmiş alet, malzeme ve eşyanın bakım ve muhafazasından sorumludur, kasıt ve kusur hâlinde sebep olduğu zararı karşılamalı.

İşçi-işveren ilişkileri, insan ilişkilerinden; işçi hakları da insan haklarından ayrı düşünülmemelidir. İslam'ın genel ilke ve amaçları da belli bir kesimin refah veya sıkıntı içinde olmasına değil, toplumsal gelir ve sıkıntının birlikte ve adil bir şekilde paylaşılmasına yöneliktir. Öte yandan işçi-işveren ilişkilerinin düzelmesi ve iyileşmesi, salt hukuk kuralları ve yaptırımlarla sağlanabilecek bir konu değildir. Hukuki ilişkilerin dinî ve ahlaki sağlam bir zemine dayanması, bu zeminde gelişmesi, toplumda sağlam esaslara dayalı bir hak ve adalet ölçüsünün yerleşmesi de gerekir. Böyle olunca hem objektif ve adil ölçülerin hâkim olduğu hukuki düzenlemelere hem de yetişkin, inançlı, eğitilmiş, sorumluluk duyan, fedakâr insan unsuruna eşit derecede ihtiyaç vardır. Bu sebeple de İslam'ın hayata ve insan ilişkilerine yön veren ilkelere özümsemiş bireyin hayatını kuşatması, işçi-işveren ilişkisinin karşılıklı hakkaniyete dayalı sağlam bir yapıya kavuşması yolunda önemli bir aşama teşkil eder.⁽³⁵⁾

YAZALIM

İşçi-işveren ilişkilerinin sağlam bir yapıya kavuşması için neler yapılmalıdır, bu konuda İslam dininin rolü nedir, yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(35) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 339.

3. Gıda Maddeleri ve Bağımlılıkla İlgili Meseleler

İslam dininin beslenme ile ilgili ilke ve önerileri hakkında neler biliyorsunuz? Paylaşınız.

Gıda Maddeleriyle İlgili Meseleler

Beslenme, dolayısıyla gıda maddeleri insanın vazgeçilmez tabii ve temel ihtiyaçlarından biridir. Birçok bilim dalını yakından ilgilendirdiği gibi İslam dininin de belli açılardan ilgi alanı olmuştur. Bunun sebebi, beslenmenin gerek kaynak gerekse sonuçları itibarıyla insanın beden ve ruh sağlığını hatta bazı yönlerden sosyal düzeni yakından ilgilendirmesidir. Akılla kavranabilen gerekçelerinin ve hikmetlerinin ötesinde, bütün ilahi buyruk ve yasakların bir sınav olduğu da göz ardı edilmemelidir.⁽³⁶⁾

Fıkıh bilginlerinin çoğunluğuna göre “Eşyada asıl olan ibahadır (mübahlıktır).”⁽³⁷⁾ Yani dinî bir belirleme bulunmadığı sürece yasaktan ve haramdan söz edilemez. Yeme-içmeyle ilgili hususlar da bu kural çerçevesinde değerlendirilir. Kur’an-ı Kerim’de, yeryüzünde ne varsa hepsinin insan için yaratıldığı, göklerde ve yerde bulunan her varlık ve imkânın Allah’ın (c.c.) bir lütfu olarak insanın emrine verildiği belirtilir.⁽³⁸⁾ A’râf suresi, 32. ayette **“De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?..”** buyrulurak bu hususun teyit edilmesi son derece önemlidir. Kur’an’da haram kılınan yiyecek maddeleri sınırlandırılmış⁽³⁹⁾, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinde de bu çerçevede açıklamalara yer verilmiştir.⁽⁴⁰⁾ Mübahlık ve serbestlik ilkesinin bir gereği olarak herhangi bir gıda maddesinin dinî hükmü konusunda şüpheye düşüldüğünde, ilke veya ayrıntı düzeyinde yasaklayıcı bir delil bulunmadığı sürece onun helal olduğu kabul edilmiştir (*Görsele 4.7*). Kur’an ve sünnette haram olduğu belirtilen gıdaların sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, haramların oldukça az ve alanının dar, helallerin ise çok ve sınırının geniş olduğu ortaya çıkmaktadır.⁽⁴¹⁾

Görsele 4.7: Dinimizde helal olan gıdalar oldukça fazladır.

(36) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 31.

(37) H. Yunus Apaydın vd., İlmihal (İman ve İbadetler), TDV Yay., 2007, s.170.

(38) bk. Bakara suresi, 29. ayet; Câsiye suresi, 13. ayet.

(39) bk. En’âm suresi, 145. ayet; Nahl suresi, 115. ayet.

(40) bk. Tirmizi, Libâs, 6; İbn Mace, Et’ime, 60.

(41) Günümüz Fıkıh Problemleri (ed. Hacı Mehmet Günay), s. 80.

NOT EDELİM

Caiz: İslam'da, yapılması veya yapılmaması konusunda emir bulunmayıp kişinin isteğine bırakılan, işlenmesinden dolayı bir mükafat veya işlenmemesinden dolayı da bir cezayı gerektirmeyen davranışlar, mübah.

Haram: Dinen sorumluluk çağına ulaşmış olan herkese, Allah'ın (c.c.) yapılmasını kesin olarak yasakladığı söz ve davranış.

Helal: Dinî bakımdan kullanılmasına, yapılmasına, söylenmesine, yenilip içilmesine izin verilen şey.

Mekruh: 1. Yapılması dince hoş görülme (şey). 2. Yapılması (kesin olmayan delillerle) yasaklanmış (söz ve davranışlar).

Mübah (ibaha): Haram veya mekruh olmayan, yapılması dinen yasaklanmamış olan davranışlar.

(Dinî Terimler Sözlüğü, MEB Yay., s. 44, 121, 131, 229, 242.)

Ayet ve hadislerde haram kılınan yiyecek ve içecekler şunlardır:

Ölmüş hayvan eti (meyte): Dinî usule uygun kesilmeden öldürülmüş ya da kendiliğinden ölmüş hayvanlar meyte grubuna girer. Maide suresinin üçüncü ayetinde bu durumun değişik şekillerde ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir. Bunlar boğulmuş, sert bir cisimle vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden atılma veya düşme sonucu ölmüş, başka bir hayvanın darbesiyle ölmüş ve yırtıcı ya da pençeli hayvanların öldürüp parçaladığı hayvanın eti şeklinde belirtilmiştir.

Akıtılmış kan: Eti yenen hayvanlardan da olsa canlı veya ölü hayvanın vücudundan akıp ayrılmış olan kan haramdır.

Domuz eti: Kur'an'da etinin haram olduğu belirtilen tek hayvan domuzdur.

Allah'tan (c.c.) başkası adına kesilen hayvanlar: Putlara (dikili taşlar), Allah'tan (c.c.) başka varlıklara adanan hayvanlar kısaca bu kapsamda değerlendirilir.

Şarap: Şarabın ve buna bağlı olarak tüm alkollü içeceklerin tüketimi ise hem ayetlerde hem de hadislerde haram kılınmıştır.

Kur'an'da haram kılınan gıdalar bunlarla sınırlandırılmıştır. Kur'an'ın helal-haram olarak belirlediği ölçüt şudur: Faydalı ve temiz olanlar helal, zararlı ve pis olanlar haramdır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (s.a.v.); ehli eşeklerin, yırtıcı kuşların ve pençeli hayvanların da haram olduğunu ifade etmiştir.⁽⁴²⁾

İslam dininde bazı yiyecek ve içeceklerin haram kılınmış olması, çeşitli hikmet ve amaçlarla açıklanabilir ancak bu açıklamaların, yasağın hakiki sebebi ve yeterli açıklaması olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Gerçek nedeni bilen sadece Allah'tır (c.c.). Bunun yanında kulların Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına itaat etme yükümlülüğü bulunmakla birlikte, İslam'ın her bir emir ve yasağının makul bir anlam ve sebebinin de bulunduğu hareketle bunların neler olabileceği üzerinde düşünüp araştırma yapmaları yasaklanmamış, aksine teşvik edilmiştir.⁽⁴³⁾

(42) Günümüz Fıkıh Problemleri (ed. Hacı Mehmet Günay), s. 81.

(43) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 32-33.

Yiyecek ve içecekler konusundaki yasakların en başta gelen amacı, insanın beden ve ruh sağlığının korunmasıdır. Beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu sabit olan maddelerin yenilip içilmesi dinen de haram görülür. Bu konuda fıkıh ilmiyle müspet ilimlerin karşılıklı bilgi alışverişi içinde olması, tecrübeyle ve bilimsel metotlarla elde edilen sonuçların dinî hükümlerde de dikkate alınması gerekir. Sarhoş edici özelliği bulunan maddelerin yenilip içilmesi de yine İslam'ın yasakları arasında yer alır. Ayrıca insanların öteden beri pis bulduğu şeylerin İslam'da haram kılındığı açıktır. İslam'ın bütün bu yasakları, öteden beri insanların bu konudaki ortak tutum ve düşünceleriyle de uyum içindedir. Bu konuda İslam fıkının belki de en dikkat çekici ve ayırıcı özelliği, avlanma, hayvanların kesimi, eti yenen ve yenmeyen kara ve su hayvanları gibi konularda getirilen ölçü ve gruplandırmalardır.⁽⁴⁴⁾

İslam dini ferdi korumayı ve yüceltmeyi amaç edindiği gibi düzenli bir toplumsal hayat kurmayı da amaç edindiğinden, bir şeyin yenmesinin caiz sayılması için onun bizzat helal olması şartının yanı sıra, dinî yasakların ve insan haklarının ihlal edilmemiş olması şartını da aramıştır. Gıda maddelerinin isim, tür veya grup olarak yasaklanmasına ilave olarak, bazen de bir yiyecek kendisinden değil de dışarıdan kaynaklanan bir sebepten dolayı haram kılınmıştır. İslam bilginleri kişinin haram yoldan elde ettiği gıda ile beslenmesinin onun kişiliğini, huy ve tabiatını olumsuz yönde etkileyeceğini, yapacağı ibadetlerin kabul edilmesini bile azaltacağını ifade etmişler, helal rızık ve helal gıda ile beslenmenin değişik açılardan önemini vurgulamışlardır.⁽⁴⁵⁾

İslam'ın beslenme ve yiyecekler konusundaki sınırlama ve önerilerini bunlardan ibaret saymak yanlış olur. İslam dini, dünya ile ahiret, ruh ile beden, hak ile sorumluluk arasında denge getirdiği gibi yiyecekler konusunda da dengeli beslenme ve tüketimi emretmiştir. İhtiyaç fazlası ve ihtiyaç olmayan yönde tüketimi haram kılmış hem beden ve ruh sağlığını hem toplumsal dengeyi gözetici bir dizi tavsiyede bulunmuştur. Günümüzde gelişmiş Batı ülkelerinde aşırı beslenmenin ve israfın ciddi düzeyde sağlık ve ekonomi problemi hâline geldiği görülünce, İslam dininin bu alandaki ilke ve önerilerinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.⁽⁴⁶⁾

Genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş yiyecek ve içecekler gıda maddeleriyle ilgili güncel meselelerden biri hâline gelmiştir (*Görsel 4.8*). Genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş yiyecek ve içeceklerin alerjik etki yapabileceği, toksik etkilere yol açabileceği ve antibiyotik direncine sebebiyet verebileceği temel kaygılar arasındadır. Bu kaygıların başında alerjik etki riski gelmektedir. Bitkilere nakledilen bazı alerjen maddeler sebebiyle, aktarılan genin kaynağını bilmeden ürünü tüketen fakat ilgili maddeye alerjisi olan tüketicide bu yeni ürüne karşı reaksiyonlar oluşabileceği belirtilmektedir.⁽⁴⁷⁾

Görsel 4.8: Genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş yiyecek ve içeceklere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Zararlı böceklerden korunması için bitkiler, kendi böcek ilaçlarını ihtiva edecek şekilde üretilmekte ve bu sebeple bitki zararlısı haşereler genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş ürünleri tüketir tüketmez ölmektedir. Besin yoluyla insan vücuduna alınan toksinler ise vücutta birikmeye sebep olmaktadır. Sıradan

(44) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 33.

(45) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 33.

(46) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 33-34.

(47) H. Mehmet Günay; Merve Özdemir, "İslami Açından Genetiği Değiştirilmiş Ürünler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, s. 1008.

ilaçlama yöntemlerinin kullanıldığı ürünlerin dahi sağlığa zararlı olduğunun uzmanlarca belirtildiği hesaba katıldığında genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş ürünlerin zararlı olma ihtimali daha yüksek görünmektedir.⁽⁴⁸⁾

Genetiği değiştirilmiş gıdaların antibiyotik direncine sebebiyet vermesi de sağlık risklerine dair temel kaygılar arasındadır. Gen aktarımı sırasında ürünler, antibiyotiğe direnç sağlayan genlere sahip olmaktadır. Bu genlerin insanları hasta eden mikroorganizmalara geçmesi sonucunda insan bedeninde de antibiyotiğe karşı direnç oluşabileceği ve bu direnç sonucu antibiyotiklerin tedaviye yanıt vermeme ihtimali gündeme gelmektedir. Bu nedenle bu riskleri engellemek adına genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş yiyecek ve içeceklerle ihtiyatla yaklaşılmalıdır.⁽⁴⁹⁾

ARAŞTIRILIM

Tüketim açısından GDO'lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizma) ürünlerin hükmünü <https://kurul.diyana.gov.tr> adresinden araştırınız.

Bağımlılıkla İlgili Meseleler

Uyuşturucu maddeler, alkollü içeceklerin vücutta meydana getirdiği zararlı tesiri fazlasıyla taşımakta; bünyede ve toplumda yol açtığı zararlar da o ölçüde büyük olmaktadır. Bununla birlikte uyuşturucu maddelerin kullanımı, çok eski dönemlerden beri insanlığın önemli kötü alışkanlık ve problemlerinden birini teşkil etmiştir.

İslam dini alkollü içecekleri ve uyuşturucu madde kullanımını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Kur'an'da geçen içki yasağı⁽⁵⁰⁾, sarhoşluk veren, insanın akli ve ruhi dengesini bozan bütün katı ve sıvı maddeleri kapsar. Hadislerde de her sarhoşluk veren şeyin içki (hamr) hükmünde olduğu için haram olduğu⁽⁵¹⁾, çoğu sarhoşluk veren şeyin azının da haram olduğu belirtilmiştir.⁽⁵²⁾ Sonuç olarak haram hükmünün illeti (nedeni) olan sarhoş etme ve uyuşturma özelliğini taşıyan maddeleri vücuda almak haram hükmünü alır. İslam'ın emir ve yasaklarındaki genel amaçlar dikkate alındığında İslam'ın bu konudaki yasağının sadece şaraba veya belirli alkollü içeceklerle mahsus olmadığı, akli ve ruhi dengeyi bozan, sinir sistemini uyuşturup beyin işlevlerini etkileyen, kişinin irade ve düşünme gücünü tamamen veya kısmen yok eden her türlü uyuşturucunun da aynı yasak kapsamına girdiği görülür.⁽⁵³⁾

Alkollü araç kullanmak trafik kazalarının önde gelen sebeplerinden biridir (*Görsel 4.9*). Alkol, zayıf muhakemeye, dikkat eksikliğine ve görüş kabiliyetinde azalmaya neden olduğu için kaza olasılığını artırmaktadır. Ayrıca alkol ve uyuşturucu bağımlılığı aile ilişkilerini olumsuz yönde etkiler. Alkol kullanımı kişinin şiddet içeren eylemlere bulaşma riskini artırır.

Görsel 4.9: Alkollü olarak araç kullanılması pek çok kazaya sebep olmaktadır.

(48) H. Mehmet Günay; Merve Özdemir, "İslami Açıdan Genetiği Değiştirilmiş Ürünler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 1008.

(49) H. Mehmet Günay; Merve Özdemir, "İslami Açıdan Genetiği Değiştirilmiş Ürünler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 1009-1010.

(50) bk. Mâide suresi, 90. ayet.

(51) bk. Buhari, Vudû, 81; Eşribe, 4, 10.

(52) bk. Müslim, Eşribe, 73-75; Ebu Davud, Eşribe, 5.

(53) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 69.

Sigara ve çeşitleri, içerisinde bulunan maddelerden dolayı bağımlılık yapmaktadır. Bağımlılıkların en yaygını ve belki de üzerinde en çok konuşulana sigara bağımlılığıdır. Sigara alışkanlığının toplumda yayılmaya başlamasıyla birlikte sigara içmenin dinî hükmü, dinen sakıncalı olup olmadığı da tartışılır olmuştur. Tıp ve pozitif bilimlerdeki son gelişmeler artık sigaranın zararını şüpheli bir konu olmaktan çıkarmıştır. Sigaranın yol açtığı hastalıkları, zararları ve kirlenme konusunu ele alan birçok araştırmanın sonucu yayımlanmış, bu konuda eserler kaleme alınmıştır. Bu araştırmalarda belirtildiğine göre sigara, insan vücudunda bağımlılık (tiryakilik) meydana getirmekte, kurtulması giderek güçleşen bir alışkanlık hâlini almaktadır. Sigara içmek hem içene hem de o ortamda bulunanlara ve çevreye zarar vermesi, israfa ve hak ihlallerine sebep olması dikkate alınarak dinen “harama yakın mekruh” sayılmıştır.⁽⁵⁴⁾

Şekil 4.3: Bağımlılık Döngüsü

(54) Mehmet Akif Aydın vd., İlimihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 68.

İslam, birçok oyun ve eğlence çeşidini helal, bunun yanında kumar özelliği taşıyan her türlü oyunu da haram kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, **“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”**⁽⁵⁵⁾ buyrulmaktadır. Gerek Kur'an ve gerekse hadislerde kumar, ilke olarak yasaklanmış; nele- rin kumar olduğu tek tek sayılmasa da kumar yasağı belli birkaç örnek üzerinde gösterilmiştir. Dolayısıyla kumarın yalnızca bahsedilen çeşitlerinin yasak olduğu sonucu çıkarılamaz. Bu itibarla, Müslümanların Kur'an ve sünnette ilke olarak geçen “kumar yasağını” her devir ve dönemde kendi şart ve toplumlarına göre yeniden ele almaları ve yorumlamaları gerekir. Bunun için de hem dinî kaynakların, emir ve yasakların ortam ve gayesinin iyi bilinmesi hem de içinde yaşanılan toplumda salgın bir hastalık hâlini alan kötü alışkanlıkların ve bunların yol açtığı olumsuz sonuçların devamlı izlenmesi gerekir.⁽⁵⁶⁾

Kumar yasağından çıkarılması gereken mesajlardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, Müslüman'ın elbette eğlenmeye ve hoşça vakit geçirmeye ihtiyacı vardır; ancak eğlenirken meşruiyet çizgisini aşmamak ve helal olanla yetinmek esastır. Diğer taraftan, Müslüman'ın kazancı şansa ve tesadüfe bağlı olmayıp çabasının ve alın terinin ürünü olmalıdır. Nitekim bir ayette **“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”**⁽⁵⁷⁾ buyrulmaktadır. Daha da önemlisi, başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla almak ve yemek haramdır. Ayette **“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranıza haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”**⁽⁵⁸⁾ buyrulmaktadır. Meşru yollarla yapılmadıktan sonra kumarda olduğu gibi, tarafların görünen rızaları, kumarla elde edilen malı helal hâle getirmez. Aslında kaybeden taraf verdiği razı görünse bile, içinden razı olması pek mümkün değildir. Öte yandan kumar; diğer birçok eğlence ve aldatmaca çeşidi gibi iktisadi gelişimini tamamlayamamış ülkelerde işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplum ve kesimlerde âdeta bir umut sömürüsü olarak salgın bir hastalık hâlini almaktadır. Her defasında hem büyük bir kesim mağdur olmakta hem de hak etmeden, emek vermeden ve alın teri dökmeden zengin olan birkaç kişi daha topluma eklenmektedir. Sonuç olarak kumarın taraflar arasında kin, nefret ve düşmanlığa yol açması kaçınılmazdır. Bunların yanında, kumarın sebep olduğu toplumsal yaralar ve doğurduğu facialar gün gibi aşikârdır.⁽⁵⁹⁾

Kumarın Bireye Zararları

- Bireyin alkol ve sigara gibi bağımlılıklara kolayca bulaşma ihtimali kuvvetlenir.
- Kazanma hırsıyla bencil ve menfaatçi bir hâle gelen birey, kendisine ve çevreye zarar vermekten kaçınmaz.
- Birey kumar tutkusunu yüzünden ailesine ve çevresine karşı sorumluluklarını yerine getirmez.
- Birey fiziki zararlarla neticelenebilecek karmaşık bir ilişkiler ağına dahil olur.
- Maddi kayıp ile birlikte birey; kendisine, ailesine ve topluma karşı zararlı hâle gelir.

(55) Mâide suresi, 90-91. ayet.

(56) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 121-122.

(57) Necm suresi, 39. ayet.

(58) Nisâ suresi, 29. ayet.

(59) Mehmet Akif Aydın vd., İlmihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 122-123.

4. Sağlık ve Tıpla İlgili Meseleler

Sağlıkla ilgili meselelerde İslam dini hangi ilkeleri esas alır? Düşüncelerinizi paylaşınız.

Günümüzde tıp alanında büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmeler; beraberinde dinî, ahlaki ve hukuki birçok meselenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Otopsi, ötenazi, organ nakli, kan bağıışı, haram maddelerle tedavi ve intihar sağlık ve tıpla ilgili tartışılan meselelerden bazılarıdır.

Otopsi

Otopsi, ölüm sebebini belirlemek ya da bilinmeyen hastalıkların teşhis ve tedavisinin sağlanabilmesi için yapılan bir işlemdir. İslam âlimleri, yakınlarının rızası alınarak ölümler üzerinde otopsi yapılmasının caiz olacağına fetva vermiştir.⁽⁶⁰⁾

Ötanazi

Tıbbi verilere göre yaşama ümidi kalmamış veya şiddetli acılar hisseden bir insanın, hayatına bir başkası eliyle son vermesi demek olan ötanazi; talepte bulunan kişi açısından intihar, bunu uygulayan açısından da cinayettir. İslam dinine göre kişinin kendi canına kıyması (intihar) haramdır. Kur'an-ı Kerim'de, "...**Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.**"⁽⁶¹⁾ buyrulmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.), acı ve sıkıntılardan dolayı ölümün temenni edilmemesini istemiştir.⁽⁶²⁾ Temennisi bile yasak olan bir işi gerçekleştirmek elbette büyük bir cürüm olur. Bu deliller de gösteriyor ki Allah'ın (c.c.) emanet ettiği cana kıymak asla caiz değildir çünkü bu hem Allah'ın (c.c.) koyduğu sınırları çiğnemek hem de O'nun takdirine karşı isyan anlamına gelir. Çekilen dert ve acılar, müminin günahları için kefarettir. Üstelik bugün, yaşamından ümit kesilen hasta için hızla gelişen tıpta yeni bir tedavi imkânının ortaya çıkması ihtimal dışı değildir.⁽⁶³⁾

Organ Nakli

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, organ ve doku nakli konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. İlk müçtehit ve fakihler de kendi devirlerinde böyle bir mesele söz konusu olmadığı için bu bağıışın hükmüne temas etmemişlerdir ancak dinimizde, Kur'an ve sünnetteki delillerden çıkarılmış genel hüküm ve kaideler de vardır. Kur'an ve sünnette açık hüküm bulunmayan ve her devirde karşılaşılan yeni meselelerin hükümleri, fakihler tarafından bu genel kaideler ile hüküm bilinen benzer meselelere kıyas edilerek çıkarılmıştır. Organ ve doku nakli konusundaki hükmün belirlenmesinde de aynı yola başvurulması uygun olacaktır (Görsel 4.10).

Görsel 4.10: Bazı şartlara uyulması hâlinde dinimiz, organ nakline izin vermiştir.

(60) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/993/organ-bagisi-caiz-midir- E.T. 20.11.2018>.

(61) En'âm suresi, 151. ayet.

(62) bk. Buhari, Merdâ, 19.

(63) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/992/otanazi-caiz-midir- E.T. 20.11.2018>.

Bilindiği üzere insan Allah (c.c.) tarafından seçkin kılınmış bir varlıktır. Bu itibarla, normal durumlarda ölü ve diri kimselerden alınan parça ve organlardan faydalanılması, insanın saygınlığına aykırı olduğu için caiz görülmemiştir.⁽⁶⁴⁾ Ancak aşağıdaki şartlara uyulması halinde organ nakline izin verilmiştir.

Bu hâller şunlardır:

- Zaruret durumunda, yani hastanın hayatını veya hayati bir organını kurtarmak için bundan başka çaresi olmadığının, mesleki ehliyet ve dürüstlüğüne güvenilen uzman doktorlar tarafından tespit edilmesi,
- Organ veya dokusu alınan kişinin, bu işlemin yapıldığı esnada ölmüş olması; eğer organ canlı bir insandan alınacaksa, bu organın, donörde (verici) temel bir hayati fonksiyonu devre dışı bırakmaması,
- Toplumun huzur ve düzeninin bozulmaması bakımından, organ veya dokusu alınacak kişinin sağlığında (ölmeden önce) buna izin vermiş olması veya hayatta iken aksine bir beyanı olma şartıyla yakınlarının rızasının sağlanması,
- Alınacak organ veya doku karşılığında hiçbir şekilde ücret alınmaması,
- Tedavisi yapılacak hastanın da kendisine yapılacak bu nakle razı olması,
- Naklin devlet kontrolü altında yapılması.⁽⁶⁵⁾

Kan Bağışı

Günümüzde kan nakli tedavi yolları arasına girmiş bulunmaktadır. Hayati veya hayati bir uzvu kurtarmak için başka çare olmadığında, kan nakli yolu ile tedavi caizdir (*Görsel 4.11*). “...Her kim bir hayatı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur...”⁽⁶⁶⁾ ayeti de bu açıdan yorumlanabilir.⁽⁶⁷⁾

Görsel 4.11: Bazı şartlara uyulmak kaydıyla kan bağışı caiz görülmüştür.

(64) bk. Buhari, Libâs, 83-87; Müslim, Libâs, 33.

(65) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/993/organ-bagisi-caiz-midir?enc=QisAbR4bAkZg1HlmMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d> E.T. 20.11.2018.

(66) Mâide suresi, 32. ayet.

(67) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Diyaret-Dini-Soru-Arama-Listesi> E.T. 20.11.2018.

Haram Maddelerle Tedavi

İslam âlimleri açlık ve susuzluk gibi, hastalığı da haramı mübah kılan bir zaruret saymışlardır. Başka yoldan tedavileri mümkün olmayan hastaların haram ilaç ve maddelerle tedavilerini caiz görmüşlerdir⁽⁶⁸⁾ çünkü zaruretlar, yasakları mübah kılar. Zaruret ortadan kalkar ve başka helal maddelerden yapılan ilaçlar bulunursa o zaman bunlardan helal olanları kullanmak gerekir.⁽⁶⁹⁾ Bu itibarla örneğin kalp kapakçığının değişmesi zorunlu olan bir hastanın tedavisinde, helal yollarla bir alternatif bulunmaması ya da bulunan diğer çözümlerin verimli ve sağlıklı olmaması hâlinde, domuzdan elde edilen kalp kapakçığının kullanılması da caiz olur.⁽⁷⁰⁾

İntihar

İslam düşüncesine göre temel haklar, kişilerin özleri itibarıyla sahip olduğu ve üzerinde her türlü tasarruf yetkilerinin bulunduğu haklar değildir. Yaşama hakkı Allah'ın (c.c.) insanlara bahsettiği ve belli kayıt ve şartlarla kullanımını insana devrettiği birer emanet hükmündedir. İslam dini, insanların yaşama hakkına müdahaleyi doğru bulmaz. Bu nedenle İslam, kişilere yaşama haklarını kendi elleriyle yok etme demek olan intihar hakkını da vermemiş, bunu büyük günahlar arasında saymıştır. İnancı ve ameli ne olursa olsun intihar edenlerin ahirette büyük bir cezaya çarptırılacağı bildirilmiştir.⁽⁷¹⁾

YORUMLAYALIM

Aşağıdaki metinden hareketle intihar, hangi nedenlerden dolayı suç kabul edilmiştir, değerlendiriniz.

İslam'ın ortaya koyduğu hak ve vazife anlayışıyla açıkça çelişen intihar, ahlak bakımından bir suçtur. Yaşama hakkı tabii haklardan, onun elde edilmesinde kişinin bir katkısı yoktur. Canı veren Allah'tır (c.c.) ve yine ancak O alabilir. Şu hâlde insanın bu hakkını ortadan kaldırmaya ve canına kıymaya yetkisi yoktur. İntihar aynı zamanda sosyal bir suç kabul edilir. Zira insan yalnız kendisi için değil toplum için de yaşar, topluma faydalı olmak onun bir görevidir. Halbuki intihar eden kişi bu görevden kaçmış ve görevlerini yerine getirmeye son vermiş olmaktadır. Öte yandan İslam âlimleri insanın uhrevi âleme olan yolculuğunda dünyayı bir durak, bedeni de binit saymışlar ve bedeninin korunmasının dinî bir ödev olduğunu belirtmişlerdir. Bedenin ihtiyaçlarını karşılamayan insanın bu yolculuğu tamamlaması mümkün değildir. Bu sebeple intihar, yaratılış düzenine ve dinin insanları ulaştırmak istediği hedeflere aykırı bir yoldur.

(Hayati Hökekleli, "İntihar", TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, C 22, s. 352.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(68) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/993/organ-bagisi-caiz-midir- E.T. 20.11.2018>; Soner Duman, Günümüz Fıkıh Problemleri, s. 411-412.

(69) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/995/kullanilmasi-veya-yenilmesi-haram-bir-madde-veya-bunlardan-imal-edilen-ilaclarla-tedavi-olmak-caiz-midir- E.T. 20.11.2018>.

(70) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/994/domuz-kalp-kapaginin-insan-kalbine-takilmasi-caiz-midir- E.T. 20.11.2018>.

(71) Mehmet Akif Aydın vd., İlimihal (İslam ve Toplum), C 2, s. 183.

5. Kur'an'dan Mesajlar: En'âm Suresi 151-152. Ayetler

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطْنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصِيَّتُمْ بِهِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ
أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ
فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصِيَّتُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

151- De ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.

152- Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alarsınız diye Allah size bunları emretti.

BİLGİ KUTUSU

En'âm Suresi Hakkında

Mushaf'taki sıralamada 6. suredir. Mekke Dönemi'nde inmiştir. Adını, 136, 138 ve 139. ayetlerde yer alan "el-En'âm" kelimesinden almıştır. En'âm; koyun, keçi, deve ve sığır cinsi hayvanları ifade eden bir kelimedir. Surede başlıca tevhide, adalete, peygamberliğe, ahirete dair meseleler ile küfrün ve batıl inançların reddi ve bazı temel ahlak kuralları konu edilmektedir.

(<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi> E.T. 28.12.2018.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Bu ayetlerde, benimsenmesi gereken başlıca ilahi kurallar ve hükümler yer almakta; biri tevhid inancına, diğerleri ahlaka dair olmak üzere İslam'ın dokuz temel buyruğu sıralanmaktadır. 151. ayetin başındaki "...Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım..." mealindeki ifade muhatapların ilgisini, takip eden ifadelerdeki ilkeleri kapsayan yolun tek doğru ve izlenmesi zorunlu yol olduğu gerçeğine dikkat çekmek içindir.

En'am suresi 151-152. ayetlerde sıralanan buyruklar şunlardır:

1. **“...Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayın...”** Bu, İslam’ın ana ilkesi olan Allah’ın (c.c.) her yönden birliği inancının bir gereği olup Müslüman olmanın da ilk şartıdır.

2. **“...Anne babaya iyilik edin...”** Ayette bu buyruğun, Allah’ın (c.c.) birliğine inanmayı emreden ifadeden hemen sonra gelmesi, anne baba hakkının önemini gösterir.

3. **“...Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin...”** Özellikle geçim kaygısıyla çocuk öldürmenin, Allah’ın (c.c.) hazinesinin herkesi rızıklandırarak kadar zengin olduğundan şüphelenme anlamı taşıdığına bir işaret vardır. Ayrıca burada, sadece eski tefsirlerde söz konusu edilen Cahiliye Dönemi’ndeki çocuk öldürme uygulaması kastedilmeyip özellikle “fakirlik korkusuyla” veya “geçim kaygısıyla” şeklindeki kayıttan hareketle, anne karnındaki çocuğun öldürülmesinin (kürtajın) de yasaklandığı dikkate alınmalıdır; ayrıca böyle bir uygulamanın Cahiliye Dönemi’nde de mevcut olduğu düşünülebilir.

4. **“...Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın...”** Ayette geçen ve kötülük olarak tercüme edilen kelime “çirkin ve yüz kızartıcı, utanç verici söz ve davranışlar”ı ifade eder. Ayrıca bu kelime zina anlamında da kullanılır. Burada kötülüklerin gizlisinin de açığının da özellikle belirtilmesi ilgi çekicidir çünkü eğer bir insan, açıktan işlemeye çekindiği bir kötülüğü gizli olarak yapabiliyorsa bu onun, insanlar tarafından kınanmaktan çekindiği hâlde Allah’ın (c.c.) buyruğunu ihlal etmekten çekinmediğini gösterir. Ayrıca kötülüğü “yapmayın” veya “işlemeyin” yerine kötülüğe “yaklaşmayın” buyurulması, insanı kaçınılmaz olarak kötülük işlemeye yöneltebilecek ortam ve şartlardan uzak durmayı öngörmektedir.

5. **“...Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın...”** Yüce Allah, insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş bu sebeple hukuki bir gerekçe bulunmaksızın cana kıymayı yasaklamıştır. Burada “yasaklama” yanında “muhterem ve dokunulmaz kılma” anlamı da vardır. Bunun özellikle belirtilmesi, insan hayatının Hz. Adem’den (a.s.) beri dokunulmaz olduğunu belirtmek içindir. Ayetteki hak kelimesi batılın zıddı olup din ve aklın doğru, gerçek ve meşru saydığı durumu ifade eder.

6. **“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına sadece iyi tutumla yaklaşın...”** Şüphesiz yasal sınırlar içinde bütün insanların malları dokunulmaz olmakla birlikte, zayıf ve korumasız olmalarından dolayı yetimlerin malları daha çok saldırı veya istismara açık olduğu için ayette bu hususta özellikle titiz olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca yetimin malına bütünüyle ilgisiz kalmak bu malın zaman içinde aşınmasına veya en azından bir artış sağlamamasına yol açacağından, bu malla ilgilenmeye izin verilmiş hatta ilgilenmek teşvik edilmiştir. Zira en iyi ve en güzeli yapmak faziletin gereğidir.

7. **“...Ölçü ve tartıyı adaletle yapın...”** İnsanlar arasındaki en yoğun ilişkilerden olan alışveriş sırasındaki ölçü ve tartılarda haksızlıklar sıklıkla ortaya çıktığı için hemen her dönemin sorunu olan bu duruma özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca adaleti her zaman tam olarak yerine getirmek insanın gücünü aşan bir yükümlülük olduğundan, ayetin devamında **“Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz.”** buyurulmakla kasıtsız olarak yapılan yanlış ölçü ve tartıların sorumluluk gerektirmediğine işaret edilmiştir.

8. **“...Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa adaletli olun...”** Bu buyruk, çeşitli konularla ilgili bilgi, haber, hüküm, övgü, yergi, sözleşme, yemin, vaat, vasiyet, öğüt, eleştiri, emir, istek, istişare gibi her türlü sözlü ilişkilerde adaletli, dürüst ve doğru olmayı; haksızlık, zulüm, incitme, eziyet, hakaret gibi ahlaka aykırı amaçlar güden sözler sarf etmekten sakınmayı kapsamaktadır. İnsanların yakınlarına

duydukları sevgi ve acıma gibi sebeplerle haksızlık yapmaları sıklıkla karşılaşılan beşerî zaafılardan olduğu için ayette “...yakınlarınız bile olsa...” buyrulurak bu hususta özellikle uyarıda bulunulmuştur.

9. “...Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin...” Müslüman olan kişi, Allah’ın (c.c.) hükümlerine uymayı taahhüt etmiş olduğundan ayette bu durum hatırlatılmaktadır. Ayrıca insanlara meşru bir vaatte bulunulduğunda bunun yerine getirilmesi de Allah’ın (c.c.) buyruğu olup söz konusu ayet bu buyruğu da kapsamaktadır.⁽⁷²⁾

YAZALIM

1. En’âm suresinin 151-152. ayetleriyle ilgili aşağıdaki soruları cevaplayınız.

➤ Ayetlerin konusu nedir?

.....

.....

.....

.....

➤ Ayetlerde geçen temel kavramlar nelerdir?

.....

.....

.....

.....

➤ Yüce Allah ayetlerde muhataplarından ne istemektedir?

.....

.....

.....

.....

2. En’âm suresinin 151-152. ayetinde Allah’ın (c.c.) emrettiklerini ve yasakladıklarını yazınız.

.....

.....

.....

3. Kur’an-ı Kerim mealinden aşağıdaki ayetlerin anlamlarını bulunuz. Bu ayetlerin ortak yönlerini belirleyip yazınız.

İsrâ suresi, 23, 31, 33, 34. ayetler; Hûd suresi 85. ayet; Nahl suresi 91. ayet.

.....

.....

(72) <http://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/En%C3%A2m-suresi/940/151-153-ayet-tefsiri> E.T. 28.12.2018.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Güncel dinî meselelerin çözümü için öne sürülen ilke ve yöntemler nelerdir?
2. İslam dininin fakirliğin çözümü için ortaya koyduğu ilkeler nelerdir?
3. Genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş gıdalarla ilgili İslam âlimlerinin genel yaklaşımı nasıldır?
4. İslam âlimlerinin haram maddelerle tedavi konusundaki yaklaşımını açıklayınız.
5. Yiyecek ve içecekler konusunu “Eşyada asıl olan ibahadır.” ilkesi kapsamında değerlendiriniz.

B. Aşağıda verilen bilgilerden doğru olanların başına “D”, yanlış olanların başına ise “Y” yazınız.

1. (...) Güncel dinî meselelerin çözümü için getirilen öneriler İslam âlimlerinin üzerinde icma ettiği temel esas ve hükümlere ters düşebilir.
2. (...) İslam âlimleri yakınlarının rızası alınarak ölümler üzerinde otopsi yapılmasının caiz olmayacağına fetva vermişlerdir.
3. (...) Dürüst olmak, adil olmak, hakka riayet etmek, kanaatkârlık, israf etmemek, cömertlik, ölçülü olmak İslam’ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçülerindendir.
4. (...) İslam’ın ortaya koyduğu çözümlerin temel amacı, insanların can, mal, nesil, akıl ve din emniyetini güvence altına almak için olmalıdır.
5. (...) Fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre, eşyada asıl olan ibahadır.

C. Aşağıdaki boşlukları verilen sözcüklerden uygun olanlarıyla doldurunuz.

icma

içtihat

zarûrât-ı diniye

kanaatkârlık

müçtehit

helal

israf

mübah

1. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonraki dönemlerde fıkıh âlimlerinin Kur’an-ı Kerim ve sünnetten hareketle bir konuda görüş birliğine varmalarındır.
2. haram veya mekruh olmayan, yapılması dinen yasaklanmamış, Allah (c.c.) katında yapılıp yapılmaması eşit olan davranışlardır.
3. dinimizin iktisadi hayatla ilgili koyduğu ahlaki ölçülerden biridir.
4. dinî bakımdan kullanılmasına, yapılmasına, söylenmesine, yenilip içilmesine izin verilen şeydir.
5. İslam âlimlerinin üzerinde icma ettiği kesin emir ve yasaklara denir.

Ç. Aşağıdaki soruların doğru cevaplarını işaretleyiniz.

“De ki; bana vahyolunanda ölmüş hayvan (meyte), akıtılmış kan, domuz eti -ki pisiğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum...” (En’âm suresi, 145. ayet.)

1. Aşağıdakilerden hangisi bu ayette haram kılınan şeylerden biri değildir?

- A) Doğada ölü olarak bulunan hayvanın etleri
- B) Canlıların akıtılmış kanları
- C) Yenmesinde dinî sakınca olmayan hayvanlar
- D) Besi hayvanı da olsa domuz etleri
- E) Allah’ın (c.c.) adı anılmadan kesilen hayvanlar

2. I. Organ nakleden kişinin buna izin vermesi
II. Tedavisi yapılacak hastanın bu nakle razı olması
III. Alınacak organ karşılığında ücret alınması

Bu bilgilerden hangileri organ naklinin caiz olmasının şartlarındandır?

- A) Yalnız I
- B) I ve II
- C) I ve III
- D) II ve III
- E) I, II ve III

3. Herhangi bir gıda maddesinin dinî hükmü konusunda şüpheye düşüldüğünde, ilke veya ay-
rıntı düzeyinde yasaklayıcı bir delil bulunmadığı sürece onun helal olduğu kabul edilecektir.

Bu ilkenin İslam hukukundaki karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Haram
- B) Helal
- C) İbaha
- D) Mekruh
- E) Müstehap

4. I. Çözüm önerileri Allah'ın (c.c.) koyduğu dengeye aykırı olmamalıdır.
II. Zarûrât-ı diniye adı verilen kesin emir ve yasaklara aykırı olmamalıdır.
III. Sorunların çözümünde, farklı uzmanlık alanlarına başvurulmalıdır.

Numaralanmış ilkelerden hangileri güncel dinî meselelerin çözümünde dikkate alınması gereken ilkelerdendir?

- A) I B) II C) III D) I ve II E) I, II ve III

5. İslam âlimleri, açlık ve susuzluk gibi hastalığı da haramı mübah kılan bir zaruret saymışlar, bu nedenle haram maddelerle tedaviyi caiz görmüşlerdir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi bu zaruretlere biri değildir?

- A) Hastalığın başka tedavisinin olmaması
B) Alternatif tedavi masrafını karşılayacak maddi gücün olmaması
C) Bulunan diğer çözümlerin verimli ve sağlıklı olmaması
D) Zaruretin ne zaman ortadan kalkacağına belli olmaması
E) Haram madde ile yapılmayan tedavinin daha uzun sürmesi

6. **Aşağıdaki ayetlerin hangisinin konusu diğerlerinden farklıdır?**

- A) “Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”(Bakara suresi, 3. ayet)
B) “Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.” (Mü'minun suresi 51. ayet)
C) “...Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin...” (Bakara suresi 57. ayet)
D) “De ki: “Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?...” (A'râf suresi, 32. ayet)
E) “(Allah) size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı...” (Nahl suresi, 115. ayet)

5.

ÜNİTE

HİNT VE ÇİN DİNLERİ

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Dijital içerikler

Anahtar Kavramlar

1. Karma
2. Tenasüh
3. Reenkarnasyon

Neler Öğreneceğiz?

- Hinduizm'in doğuşu ve gelişim süreci
- Budizm'in doğuşu ve gelişim süreci
- Konfüçyanizm'in doğuşu ve gelişim süreci
- Taoizm'in doğuşu ve gelişim süreci

Ünite Konuları

1. Hinduizm
2. Budizm
3. Konfüçyanizm
4. Taoizm

Hazırlık Çalışmaları

1. Hinduizm'in nerelerde yaygın olduğunu araştırınız.
2. Budizm'in nasıl ortaya çıktığını araştırınız.
3. Reenkarnasyon, karma, meditasyon kavramlarını araştırınız.
4. Hint ve Çin dinlerindeki tenasüh anlayışı ile İslam dinindeki ahiret inancı arasındaki farkları araştırınız.

1. Hinduizm

Hinduizm'deki inanç esasları hakkında bildiklerinizi açıklayınız.

Harita 5.1: Hinduizm'in ortaya çıktığı ve yayıldığı yerler

Hinduizm'in Tarihçesi

Hinduizm; Hint yarımadasında ortaya çıkan, varlığını hâlâ devam ettiren dinler arasında en yaygın ve eski olanıdır. Hıristiyanlık ve Müslümanlıktan sonra en fazla müntesibi olan üçüncü dindir. Günümüzde Hindistan başta olmak üzere Nepal, Bangladeş, Endonezya ve Malezya gibi ülkelerde (Harta 5.1) yaklaşık 1,3 milyar takipçisi vardır. ⁽¹⁾

Hinduizm'in bilinen tarihsel gelişimini Klasik Dönem, Orta Çağ Dönemi ve Modern Dönem olmak üzere üç ana bölümde inceleyebilmek mümkündür. Klasik Hinduizm Dönemi, MÖ 2000 veya 1500 ile MS 9. yüzyıldaki Advaita hareketinin ortaya çıkışına kadar olan devreyi kapsar. Bu dönemin en önemli özelliği, Hinduizm içerisinde meydana gelen değişme ve gelişmelerin yabancı bir dinin etkisiyle değil, kendi içerisindeki değişimler sonucu ortaya çıkmasıdır. Bir diğer ara bölüm olan Orta Çağ Hinduizm'i MS 10. yüzyıldan MS 17. yüzyıla kadar süren ikinci dönemdir. Bu dönemde Hinduizm, İslam ile karşılaşmış; buna bağlı olarak din içerisindeki dönüşüm ve değişimler büyük ölçüde İslam'dan etkilenmiştir. Modern Hinduizm Dönemi ise dindeki değişikliklerin daha çok Hıristiyanlığın etkisiyle meydana geldiği dönemdir. Bu dönem, 1830'lu yıllardan günümüze kadar olan zamanı içine alır. ⁽²⁾

Hinduizm'in Tarihsel Gelişimi

1. Klasik Dönem
2. Orta Çağ Dönemi
3. Modern Dönem

(1) <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hinduizm> E.T. 07.01.2023.

(2) Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", Yaşayan Dünya Dinleri, AÜAÖF Yay., 2010, (1. Baskı), s. 283-284.

Hinduizm’de İnanç Esasları

Hinduizm’in belli bir kurucusu ve inanç sistemi bulunmamaktadır. Bu dinî yapı kutsal metinleri sayesinde asırlardır varlığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Hinduizm, çok tanrılı bir dindir. Her insan ve toplum, kendi şahsiyeti ve geleneğine uygun bir şekilde tanrıya yönelebilir. Hindistan’da çok sayıda tanrı ve tanrıça heykeli bulunmaktadır. Hindular, bunu tanrının çeşitli şekillerde görünüşü olarak değerlendirir.⁽³⁾ Bu tanrıların tamamının isimleriyle ilgili bir kayıt yoktur. Hinduların çoğu ilahlardan birini ishta devata (kendi kişisel tanrısı) olarak seçer. Yaratıcı, devam ettirici ve koruyucu olduğuna inandığı bu tanrıya ibadet eder. Bununla birlikte, kendi tanrılarının bir tezahürü olarak kabul ettikleri öteki tanrılara da saygı gösterirler. Hinduizm’de bazı tanrılar, diğerlerine göre daha fazla öne çıkar. Bunlar Brahma (yaratma) (*Görsel 5.1*), Vişnu (muhafaza etme/koruma) (*Görsel 5.2*) ve Şiva’dır (yok etme) (*Görsel 5.3*).

Görsel 5.1: Brahma

Görsel 5.2: Vişnu

Görsel 5.3: Şiva

Hindu kutsal metinleri iki gruba ayrılır: Şruti ve Smiriti. Şruti “işitilen, görülen” anlamına gelir. Bilge kişilere ilham edildiğine inanılan Şruti kategorisinde Vedalar (ilahi bilgi) yer alır. Veda’yı içeren dört kitap vardır. Bunlar Rig Veda, Sama Veda, Yajur Veda ve Atharva Veda’dır. Bunların ilk üçü ilahi mantraları, dördüncüsü büyü ve tılsımları içerir. Üç tür Şruti edebiyatı daha vardır: Brahmanlar, Aranyakalar ve en önemlisi Upanişadlar. Şruti kutsal yazıtlarının hepsi Sanskritçe yazılmıştır. Beşerî kaynaklı olduğu kabul edilen Smiriti “hatırlanan varlık” anlamına gelir. Smiriti olarak tanımlanan en eski kutsal Bhagavad Gita’yı içeren Mahabharata ve Ramayana’dır.⁽⁴⁾ Bu metinler, bir Hindu’nun gündelik hayatını belirleyen kuralları içerdiğinden Şruti’den daha önemlidir.

Hinduizm’in Kutsal Metinleri

Şruti	Smiriti
Vedalar	Mahabharata
Brahmanlar	Ramayana
Aranyakalar	
Upanişadlar	

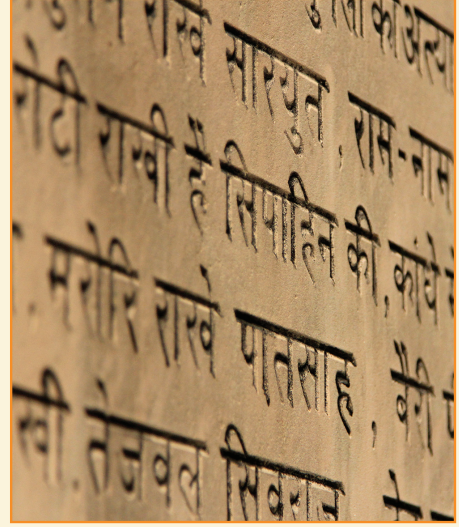
(3) Abdurrahman Küçük; Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 1993, (3. Baskı), s. 89.

(4) Kim Knott, *Hinduizm’in ABC’si*, (çev. Medet Yolal), Kabalcı Yay., 2000, (1. Baskı), s. 33-34; Mircea Eliade; Ioan P.Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev. Ali Erbaş), s. 154.

BİLGİ KUTUSU**Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar'dan Seçmeler (Görsel 5.4)**

1. Bütün bu kâinatın kendisine bağlı olduğu Prana'ya saygı ki o, bütün yaratıkların Rabb'i oldu, her şey onun üzerine temellenmiştir.
2. Saygı ey Prana senin kükreyen rüzgârına, saygı ey Prana senin yıldırımına, saygı ey Prana senin ışığına, saygı ey Prana senin yağmuruna.
3. Prana nebatı yıldırımıyla çağırdığı zaman, nebat mahsulü kılınır, bereketlenir ve böylece bol besin üretilir.
4. Mevsimi geldiği zaman ve Prana nebatı çağırdığı zaman yeryüzünün üzerindeki her şey bundan memnun kalır.
5. Prana yağmuruyla büyük yeryüzünü suladığı zaman hayvanlar bundan memnun kalır, onlar "kudret ve güç kazandık." derler. (Atharva Veda, C XLII :1, 4, s. 218.)

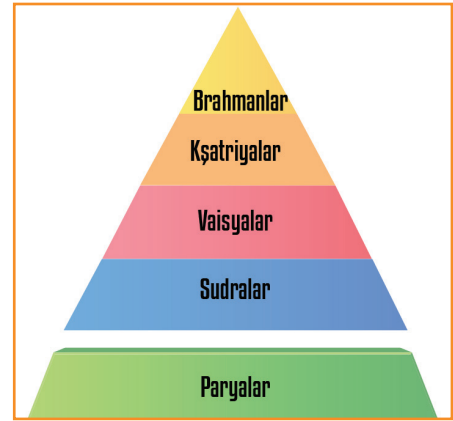
Görsel 5.4: Bir tapınakta duvara yazılmış Hindu kutsal metni

(Kürşat Demirci, *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 81-82.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Hinduizm'in diğer önemli inançları kast sistemi, tenasüh, karma ve mokşa (nirvana) şeklinde sıralanabilir.

Orta Çağ toplumları hiyerarşik bir yapı arz etme bakımından özdeş olsalar da onlardan hiçbiri Hindistan'daki kast sistemi kadar kadim ve katı bir yapıya sahip değildir. Kast sistemi içerisinde 4 sınıf vardır. Bunlar; brahmanlar (din adamları), kşatriyalar (yöneticiler ve askerler), vaisyalar (tüccar, esnaf ve çiftçiler) ve sudralar (hizmetçiler) sınıfıdır. Ayrıca bunların dışında, başta mensup olduğu kastın kurallarını çiğnemiş olmak gibi değişik nedenlerle kast dışına itilmiş olan paryalar (dokunulmazlar) mevcuttur (Görsel 5.5). Herhangi bir kasta mensup olanlar babalarının mesleğini seçer, diğer kast mensuplarıyla evlenemez hatta diğer kast mensubuyla yemek dahi yiyemez.⁽⁵⁾

Görsel 5.5: Kast sistemi

Kast anlayışının Hindistan'ın etnik yapısından kaynaklanan bir zorunluluk olarak ve Arilerin bu bölgeyi istilasından sonra ortaya çıkan "toplumsal iş bölümü" anlayışından kaynaklandığına dair görüşler vardır. Ancak Hindu'lara göre kast sistemi dinî bir inançtır. Bu inanca göre kastlar, Tanrı Brahma'nın insan şeklinde tasavvur edilen vücudunun çeşitli yerlerinden

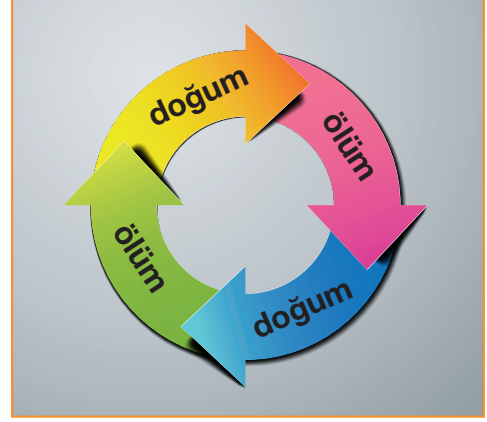
(5) Hüseyin Yurdaydın, Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi*, Gündüz Yay., 1987, s. 114.

yaratılmıştır. Buna göre brahmanlar Brahma'nın ağzından, kşatriyalar kollarından, vaisyalar midesinde, sudralar da ayaklarından yaratılmışlardır. Bundan dolayı insanlar farklı işleri yapar. Bu nedenle herkes öncelikle, kendi kastının gereklerini yerine getirmelidir. Şu andaki hayatında çalışarak kastın değiştirilmesi mümkün değildir. Daha üst kastlardan birine mensup olarak yeniden dünyaya gelmekse ancak şu anda içinde yaşadığı kastın gereklerinin eksiksiz yerine getirilmesine bağlı olarak ölümden sonra gerçekleşebilir.⁽⁶⁾

Hinduizm'de zaman döngüseldir, zamanın bir başlangıcı ve sonu yoktur. Varlık âlemindeki her şey doğum-ölüm-tekrar doğum şeklinde bir döngüye tabidir. Hindular için ruh ölümsüzdür. İnsanların eylemleri sonucu sürekli bu dünyaya gidip gelen ruhun ölümsüz olduğu kabul edilir. Ruhun, bedende yaptığı işlerin sonucuna uygun olarak yeni bir bedende dünyaya gelmesine tenasüh (ruh göçü), reenkarnasyon, bu sonsuz gidiş-geliş döngüsüne de samsara denir (Görsel 5.6). Tenasüh inancı, karma doktrinine bağlı olarak doğmuştur.

Görsel 5.6: Samsara (Ruh göçü döngüsü)

Karma kişinin geleceğini belirleyen ve samsara çarkını döndüren, ruhun yeniden doğuşunu belirleyen sebep-sonuç yasasıdır. Bu inancıya göre, ruh kendi derecesi içinde yüksek veya alçak olarak doğar. İnsan, yaptıklarına göre hayvan, bitki, insan veya tanrı şeklinde doğar. Yani insan, kendi kaderinin mimarıdır. Bu doğuş, bir sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşir. Yapılanların sonucu, ruhun tenasühü ile mümkün olur. Sonraki hayatta mutlu olmak, doğru harekete bağlıdır. Herkes yaptıklarından sorumludur.⁽⁷⁾

İnsanların ölüm-yeniden doğum döngüsünden dolayısıyla bunun neden olduğu her türlü acı ve kederden kurtularak mutlak aydınlanmaya kavuşmalarına mokşa (nirvana) denir.⁽⁸⁾

BİLGİ KUTUSU

İnsanın yaratılışı gereği içinde taşıdığı sonsuzluk arzusuna yönelik çözümlerden biri olan tenasüh/reenkarnasyon inancı, İslam dininin ahiret inancıyla uyuşmamaktadır. İslam dininde, yaratıcı her şeyin merkezindedir. İnsanların kurtuluşu gibi, dinin âdeta varoluş sebebinin oluşturduğu önemli bir konuyu insanın “ölümsüz ruh” ve “evrensel yasa” gibi kendisini geri plana itecek süreçlerle açıklaması söz konusu olamaz. Kur'an tevhide dayanan bir ilah düşüncesi ortaya koymakta, bu bağlamda âlemi “Allah'ın (c.c.) dışındaki her şey” olarak tanımlamakta; onun tamamını Allah (c.c.) ile ilişkilendirmeyi de “şirk” saymaktadır. Kur'an, âlemin yaratıcı olmadığını ortaya koymak için tüm unsurlarıyla evrenin sonradan ve sonlu oluşuna dikkat çekmektedir. Kur'an, evrenin bir parçası olduğu için insanın da bir bütün olarak “sonradan” ve “sonlu” olmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın, insan doğasının da Yaratıcı ile aynı öze sahip, ölümsüz bir ruh bulunduğu fikrini kabul etmesi mümkün değildir.

(Mehmet Bulgen, “İslam Dini Açısından Tenasüh ve Reenkarnasyon,” MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 91.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

(6) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 288.

(7) Abdurrahman Küçük; Günay Tümer, Dinler Tarihi, s. 91.

(8) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 282.

Hinduizm'de Ritüeller

Hinduizm'de ayin ve ritüeller üç temele dayanır. Bunlar güzel davranışlarda bulunmak, bilgi edinmek ve tanrı ile beraber olmaktır. Bu gayelere ulaşmak için şu hususlar yerine getirilmelidir: Güneş'e saygı göstermek, doğum ve ölümle ilgili ritüelleri yapmak, kutsal metinleri devamlı okumak, hakikat bilgisini elde etmeye çalışmak ve her an tanrının varlığını düşünerek ona kulluk etmek.

Hindular için ritüel, temelde bireysel bir faaliyettir. Tapınaklarda görevli brahmanlar liderliğinde okunan ilahiler (bhajan) dışında çoğunlukla bireysel olarak yapılır. Hinduizm'de ritüeller evde günlük yapılanlar, özel durumlarda yapılan törenler ve ay takvimine göre yılın belli günlerinde yapılanlar şeklinde gruplandırılabilir.

Brahman, kşatriya ve vaisya sınıflarına mensup Hindular, sabahleyin güneş doğmadan önce, güneş doğduktan sonra herhangi bir zamanda ve güneş battıktan sonra olmak üzere günde üç defa ritüellerini yerine getirirler. Şafak vaktinde kalkan inançlı bir Hindu, öncelikle kutsal "Om" hecesini okuyarak güne başlar. Tanrının isimlerini zikreder ve sabah duasını okur. Daha sonra sabah banyosunu yaparak saçlarını toplar ve evdeki puja (ayin) odasında veya Ganj Nehri'nin kenarında (Görsel 5.7) sabah ritüellerini tamamlar. Hindularda güneş; sabahleyin Brahma, öğleyin Vişnu, akşamleyin de Şiva şeklinde tasavvur edilir.

Yoga egzersizleri (Görsel 5.8) her türlü şiddet ve öldürme eyleminden, yalancılık, hırsızlık, dünyevi

Görsel 5.8: Yoga yapan bir Hindu

Görsel 5.7: Hinduizm'de kutsal kabul edilen Ganj Nehri/ Hindistan

hazların peşinde koşma ve mal-mülk sevgisinden uzak olma gibi davranışları içerir. Bunların yanı sıra sadece tanrıyı düşünmesi, bireyin ailesi ve dış dünya ile ilişkilerini tamamen kesmesi, kutsal metinleri okuması, önerilen mantraları ve diğer uygulamaları layıkıyla yerine getirmesi gibi düzenli uygulamaları içerir. Bu yolun dindar kişiyi nihai kurtuluşa ulaştıracağı kabul edilir.⁽⁹⁾

Hinduizm'de günlük ritüellerin dışında samskara denen; doğum, evlenme ve ölüm gibi insan hayatının geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen dinsel törenler de vardır. Samskaralar, hayatın her bir dönemini kutsamak, bireyi zararlı etkilerden korumak ve onun bahtını açmak için yapılır. Cenaze törenleri bireyler adına gerçekleştirilen son törenlerdir. Bu törenler, ruhun cesetten ayrılarak bu dünyayı terk etmesi ve yeni bir bedene girmesine yardımcı olunması gibi amaçlar için yapılır. Hinduizm'de kurtuluşu (mokşa) gerçekleştiremeyen ruhlar, karmalarına uygun bir bedenle yeniden dünyaya gelir. Kurtuluşu

(9) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 283.

gerçekleştirmiş olanlar ise bu dünyaya bir daha gelmez. Bunun için kurtuluşa erdiğine inanılan kişilerin cesedi yakılmaz, toprağa gömülür. Hinduizm'de bunların yanı sıra yıllık törenler de vardır. Günümüzde Hindistan hükümetince resmî tatil ilan edilen on altı bayram bulunmaktadır. Bunlar ay takvimine göre kutlandıkları için bayram günleri her yıl farklılık gösterir.⁽¹⁰⁾

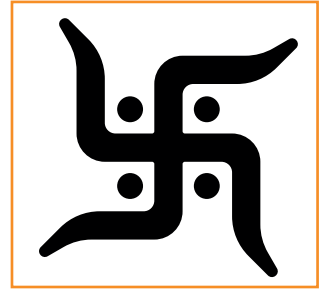
Hinduizm'de Semboller

Görsel 5.9: (Aum) Om

(Aum) Om (*Görsel 5.9*) ilahi kuvvetle dolu, kutsal sırlı bir kelime olarak kabul edilir. Om kelimesi; ayinlerden, yemekten, kutsal metinleri okumadan ve herhangi bir işe başlamadan önce ve yoga ile meditasyon yaparken söylenir. Sanskrit dilinde birlikte O sesini veren A ve U ünlüleriyle M sesinden (AUM) oluşur. A Vişnu'dur, U Brahma ve M de Şiva'dır. Bu hece üç tanrının birliğini sembolize eder. Ayrıca bu üç ses geçmişi, bugünü ve geleceği sembolize eder.

Svastikanın (*Görsel 5.10*), kökeni çok eski tarihlere dayanır. Anlamı "iyi, mutlu ve sağlıklı" olmaktadır. Hinduizm'in mutluluk ve şans getirdiğine inanılan sembolüdür. Vişnu'nun 108 sembolünden biridir. Kolları saat yönünde dönmük olan şekliyle başarı ve uğurun yanı sıra hayatın kaynağı olan güneş ışığını simgeler. Kolları ters yöne dönmük olan Sauvastika ise geceyi ve uğursuzluğu ifade eder. Svastika'nın dört kolu, dört kozmik gücü (ateş, su, hava, toprak) simgeler.

Görsel 5.10: Svastika

Görsel 5.11: Hint kültüründe inek kutsal sayılır.

Hinduizm'de ve Hint kültüründe kutsal sayılan inek (*Görsel 5.11*), doğurganlık ve bereketin sembolüdür. İnek ve öküzler tüm kâinatın anası olan Devi'nin yani tanrıçanın sembolü sayıldığı için her yerde serbestçe dolaşabilir. İneklere saygı diğer tanrılara saygı gibi değerlendirilir. Hindistan'ın birçok eyaletinde inek kesimine izin verilmediği gibi sığır eti hemen hemen hiç yenmez.

Hinduizm'de Kutsal Mekânlar

Hindistan'da kutsal olan yedi yer vardır. Bunların her biri ya tanrılardan ya da Hindu kutsal metinlerindeki kahramanlardan biriyle ilişkilidir. Bunlar içinde en kutsal yer Şivacılığın merkezi olan Benares'tir (*Görsel 5.12*). Ganj Nehri şehrin içinden geçer. Ganj'da yıkanmak günahlardan arınmak anlamına gelir. Hindular için burada ölmek ve yakılmak çok değerlidir. Bu kutsal yerlere yapılan ziyaretler Hindu-ların hayatlarında önemli rol oynamaktadır.⁽¹¹⁾

Görsel 5.12: Benares / Hindistan

(10) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 298-300.

(11) Abdurrahman Küçük; Günay Tümer, Dinler Tarihi, s. 95.

2. Budizm

Budizm Hindistan'da ortaya çıkmasına rağmen neden orada önemini kaybetmiştir? Yorumlayınız.

Budizm'in Tarihçesi

Budizm, dünyada evrensel nitelik kazanan ilk din sayılabilir. MÖ 6. yüzyılda Hindu din adamlarının otoritesine, kast sistemine ve kurban törenlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaklaşık 500 milyon mensubu vardır.⁽¹²⁾ Budizm Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen, bu dinin mensupları daha çok Doğu ve Güney Asya ülkelerinde yaşamaktadır (*Harita 5.2*). Japonya, Çin, Vietnam, Tayland, Myanmar, Güney Kore, Sri Lanka, Kamboçya, Hindistan, Tayvan ve Malezya dünyanın en kalabalık Budist nüfusunu barındıran ülkeleridir.⁽¹³⁾

Kurucusu olarak kabul edilen Sidharta Gautama Sakyamuni Buda'nın (*Görsel 5.13*) öğretileri arasında kişisel bir ilah, tapınma ya da dua gibi konular bulunmamaktadır ancak zamanla Buda'nın kendisi ilahlaştırılmış ve taraftarları başka birçok tanrıya inanmıştır. İnançları arasına dua ve ritüeller de girmiş, ardından dinî bir oluşum meydana gelmiştir.

Sidharta Gautama zengin bir kralın oğlu olarak dünyaya gelmiş, gençliğini neşe ve refah içinde geçirmiştir. Gautama babasının tüm tedbirlerine rağmen birer hasta, ihtiyar ve ölü insana rastladıktan sonra bu dünyanın, ömrün ve gençliğin fâni olduğunun farkına varmış, bunun için saraydan çıkmıştır. Gautama saraydan çıktıktan sonra kurtuluşun yollarını aramıştır. Önce Hinduizm'deki insan ile tanrı arasındaki ilişkiler üzerine düşüncelere dalmış ancak bir sonuç ulaşılamamıştır. Sonra bedenle ilgili zahitliğe başlamıştır. Altı yıl kadar bir zamanda az bir yiyeceklerle yetinerek yaşamış ve ölmeye yakın bir hâle gelmiştir. Bundan da vazgeçen Gautama 35 yaşlarındayken bir gece

Harita 5.2: Budizm'in ortaya çıktığı ve yayıldığı yerler

Görsel 5.13: Buda Heykeli/Tayland

(12) Günay Tümer, "Budizm", TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, C 6, s. 352.

(13) Fügen Berktaş; Emin Atasoy, "Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış", Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, 2007, C 10, S 18, s. 39.

yabani bir incir ağacının (Bodhi ağacı) altında bağdaş kurmuş hâlde iken kötülüklerin nedenleri ve bunlardan kurtulma yollarını ortaya koymuştur. Bu ruhsal tecrübeyi geçirdikten sonra Gautama, Buda adını almıştır. Buda “aydınlanmış” ya da “bilge” anlamlarına gelir. Bundan sonra Buda insanları aydınlatmaya başlamıştır. İlk vaazını Benares’teki Sarnath Geyik Parkı’nda vermiştir. Bu vaaz, “kanunun tekerleğini döndürmek” şeklinde adlandırılmıştır.⁽¹⁴⁾

Buda 80 yıl yaşadığı hayatı boyunca doktrinini (dharma) çok geniş alanlara yayamamıştır. Buda’dan sonraki iki yüzyıl boyunca Hindistan’ın başka bölgelerine yayılmış olsa da Kral Aşoka’nın onu din olarak kabul etmesine kadar (MÖ 3. yüzyılın ortası), Budizm’in gerçek bir yayılım gösterdiği söylenemez. Kral Aşoka Budizm’in ilk koruyucusudur. Budizm’i yaymak için Hindistan’ın her tarafına misyoner göndermiştir. Böylece Budizm güneyde Malezya, Seylan ve Endonezya’ya; kuzeyde de Tibet ve Nepal’i aşarak Çin’e kadar yayılma olanağı bulmuştur.

Budizm’in ikinci büyük koruyucusu Kral Kanişka’dır. Kanişka Dönemi’nde (MS 78-120) Budizm’in altın devrini yaşadığı söylenebilir. Kral Kanişka, Budizm’in yayılması için İç Asya’da birçok keşiş tapınağı yaptırmıştır. Bundan sonra Budizm’de tanrısız, tapınaksız öğreti terk edilmiştir. Budizm tanrılar, yarı tanrılar, koruyucu ruhlar, ayinlerle kalabalıklaşmış ve çok tanrılı bir din hâline gelmiştir.

Budizm, Kral Kanişka’dan sonra ana yurdu olan Hindistan’da önemini giderek yitirmiş ve birkaç yüzyıl süren parlak Budacı hükümdarlar döneminden sonra gösterişe dönük törenler ve uygulamalarla aslını kaybedip MS 2. yüzyıla doğru çökmeye başlamıştır.

Budizm, Hindistan’da önemini kaybedip azınlık durumuna düşmesine karşı komşu ülkelerde yayılmaya devam etmiştir. Hindistan’dan kaçan Budist din adamları İç Asya’daki önemli kentlerde dinlerini sürdürülecek ortamlar bulmuşlardır.⁽¹⁵⁾

Budizm’in Tarihsel Gelişimi

İlk Budizm Dönemi: Buda’nın aydınlanmaya kavuşmasından Maurya Kralı Aşoka’nın MÖ 3. asırda Budizm’i krallığın resmî dini olarak kabul etmesine kadar geçen üç asırlık süre.

Hinayana Budizm’i Dönemi: Aşoka Dönem’inde belirlenen ahlaki ilkelere ve bunların bireysel uygulamalarına aşırı vurgunun yapıldığı dönem.

Mahayana Budizm’i Dönemi: Kral Aşoka’dan Kuşhan Kralı Kanişka’ya kadar geçen dönemde ve bu dönemin sonrasında yerel kültürlerle etkileşim neticesinde gelişen dönem.

(14) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 308-309; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, (ed. Recep Kibar), s. 123-125; Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 130-132.

(15) Walter Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, (çev. Lütfü Bozkurt), Okyanus Yay., 2000, s. 11-13.

Budizm'de İnanç Esasları

Budizm, Veda kutsal literatürünün dinsel otoritesini kabul etmez. Bu nedenle onlardan kaynaklanan birçok dinî uygulama ve kast anlayışına karşı çıkar. Buna rağmen, Hinduizm'in reenkarnasyon, karma ve nihai kurtuluş mokşa/nirvana öğretileri bazen küçük değişikliklerle bazen de olduğu gibi Budizm tarafından kabul edilir. Bunun yanı sıra tanrı anlayışı, dört temel gerçeklik ve sekiz dilimli orta yol öğretileri sadece Budizm'e özgü inançlar olarak sayılabilir.

Budizm'in özellikle ilk dönemlerinde yaratıcı tanrı fikri yoktur. Ayrıca varlığın kendiliğinden veya yokluktan tesadüfen varoluşu da kabul edilmez. Her şey görecelidir, bir şeyin varlık dünyasına çıkışı bazı ön şartlara ve diğer nedenlere bağlıdır. Budizm'de bu durum, on iki halkalı nedensellik veya bağımlı varoluş yasası şeklinde tanımlanır.

Nedensellik ilkesinin ilk ve temel halkası avidyadır. Avidya, eşyanın hakikatine dair yanılgıyı yani cehaleti ifade eder. Bunun yanı sıra eylem, bilinçlilik, zihinsel ve fiziki varlıklar, beş duyu organı ve zihinden oluşan altı yeti; formlarla temas, algılama, yaşam arzusu, kavrama, oluş, doğuş ve ölüm basamaklarını izler. Her durum ve her yeni varoluş kendisinden öncekinin bir sonucu, kendinden sonraki durumun ise sebebidir.⁽¹⁶⁾

Budist kutsal metinleri ilk dönemlerde sözlü olarak nakledilmiştir fakat bu sözlü nakil süreci çok uzun sürmemiş ve Buda'nın ölümünden kısa bir süre sonra keşişler tarafından kutsal metinlerin tespiti ve kayda geçirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Buna rağmen Budizm'in ilk asırlarından günümüze ulaşan, bütün hâlde herhangi bir metni yoktur. Budizm'de ilk yazılı metinlere MÖ 2. asırda Kral Asoka Dönemi'nde rastlanır.

Günümüzde birçok dil ve lehçede Budist kutsal metinleri olmasına rağmen Pali dilindeki metinler en sahih metinler olarak kabul edilir ve bu yazılara Pali Kanon ismi verilir. Pali Kanon için kullanılan diğer bir isim de Tripitaka'dır. Tripitaka "üç sepet" manasına gelir ve sepet, öğretinin nesilden nesile nakli için kullanılan bir araçtır. Bunlar manastır kurallarını ele alan Vinaya Pitaka, Buda'nın vaazlarını içeren Sutta Pitaka ve felsefi açıklamaları ihtiva eden Abhidhamma Pitaka'dır. Birinci Budist konseyinde sadece Vinaya ve Sutta'dan söz edilir, Abhidhamma'dan söz edilmez. Bu nedenle bu üçüncü sepetin yaşı ve güvenilir oluşu hakkında şüpheler vardır. Ama birçok Budist mezhebi bunları güvenle kullanmaktadır.⁽¹⁷⁾

Budizm'in Kutsal Metni Pali Kanon (Tripitaka)

Vinaya Pitaka: Keşişlerin uyması gereken manastır hayatı kurallarını içerir.

Sutta Pitaka: Öğreti (Dhamma) ile insanlar ve onların yaşamları arasındaki bağa işaret eder. Buda'nın vaazlarını içerir.

Abhidhamma Pitaka: Mantıksal ve psikolojik analizler içerir.

(16) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 319.

(17) Korhan Kaya, Buddhistlerin Kutsal Kitapları, İmge Kitabevi, 1999, s. 162; Mehmet Aydın, Dinler Tarihine Giriş, s. 121.

BİLGİ KUTUSU

Budizm'in Kutsal Metinleri Tripitaka'dan Seçmeler (Görsel 5.14)

Vinaya Pitaka

Kutlu Kişi (Buda) yanında onu görünce ağzından şu kutsal sözler çıktı: “Gerçeği öğrenen, gerçeği gören kişinin yalnızlığı ne güzel. Bu dünyada kötülükten kaçınmak ve yaşayan varlıklara zarar vermemek ne güzel. Bu dünyada şehvetten uzak durmak, bütün tutkuların ötesine geçmek ne güzel. ‘Ben’ duygusundan kaynaklanan gururu bırakmak ne güzel. Bu gerçekten en büyük mutluluk!” (Mahavvaggaı, 3:4)

(Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, s. 40.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Görsel 5.14: Eski Tripitaka metni

Sutta Pitaka

3. “O beni incitti, o beni dövdü, o beni yendi, o beni soydu.” gibi düşünceler besleyen kişi asla nefretten kurtulamaz.

4. “O beni incitti, o beni dövdü, o beni yendi, o beni soydu.” gibi düşünceler beslemeyen kişiyi nefret, terk eder.

5. Nefret, hiçbir zaman nefretle yok edilemez; nefret sevgi ile yok edilir. Bu, ölümsüz bir kanundur. [Dhammapata, I. bölüm: Yamakavagga (İkiz Beyitler Bölümü)]

(Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, s. 79.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Buda kötülüklerden korunmanın ve kurtuluşa ermenin yollarını göstermiştir. Budizm'in dört temel gerçeği olarak kabul edilen kurtuluş reçetesi şöyledir: Bütün varlıklar acıya sebep olur. Bütün acılar doymak bilmez arzulara boyun eğmek yüzünden olur. Acıların dinmesi, arzuların dizginlenmesine bağlıdır. Arzu ve isteklerin üstesinden gelmek “sekiz dilimli yolu” izlemekle mümkündür. Budizm'de kişinin istek ve arzularına son vermesine yardımcı olacak sekiz dilimli yol şöyledir: Doğru bilgi, doğru amaç, doğru konuşma, doğru davranış, doğru meslek, doğru çaba, doğru gözetim ve doğru tefekkür.

“Orta yol” olarak da bilinen bu sekiz kural birbirini izleyen basamaklar değildir. Bu nedenle bir basamağı bitirince diğerine geçilecek diye düşünülmemeli; bütün basamaklar aynı anda, bir arada uygulanmalıdır.

Dört Temel Gerçeklik

1. Bütün varlıklar acıya sebep olur.
2. Bütün acılar arzulara boyun eğmek yüzünden olur.
3. Acıların dinmesi, arzuların dizginlenmesine bağlıdır.
4. Arzu ve isteklerin üstesinden gelmek “sekiz dilimli yolu” izlemekle mümkündür.

Sekiz Dilimli Yol	
1. Doğru Bilgi	Burada söz konusu edilen bilgi, dört temel gerçekliğin anlaşılmasıdır. Bu da ancak gerçek bir guru (manevi lider) gözetiminde gerçekleştirilecek eğitim sayesinde başarılabilir.
2. Doğru Amaç	Zihnin kötü düşüncelerden kaynaklanan eylemleri bırakıp iyi ve güzel eylemlere yönelmesidir.
3. Doğru Konuşma	Bireyin konuşması onun karakterini yansıtır. Bu nedenle onun konuşmaları kötü niyet, bencil arzu ve dogmatik iddialardan uzak olmalıdır.
4. Doğru Davranış	Öldürmekten, yalan söylemekten, hırsızlık yapmaktan, zinadan, sarhoş edici şeylerden uzak durmak ilkelerine uygun hareketlerde bulunmaktır.
5. Doğru Meslek	Mesleğin dördüncü maddedeki beş ilkeye uygun olması gerekir.
6. Doğru Çaba	İyi ve güzel alışkanlıkların edinilmesi, kötü ve çirkin olanların terk edilmesi konusunda sürekli ve kararlı çabayı ifade eder.
7. Doğru Gözetim	Bireyin yaptığı her eylemin farkında olması ve kendini sürekli sorgulaması anlamına gelir.
8. Doğru Tefekkür	Bu bir çeşit derin düşünme/tefekkür uygulamasıdır. Zihnin hedefe kilitlendiği ve başka hiçbir şeye ilgi göstermediği bir hâli yaşamaktır. ⁽¹⁸⁾

Karma, bütün Hint kökenli dinlerde kabul edilen ortak inançlardan biridir. İnsanların bu dünyada irade yoluyla yaptıkları her şeyin karşılığını bu dünyaya bir sonraki gelişlerinde görecekleri anlayışıdır. İyi davranışlar iyi karmaların, kötü davranışlar ise kötü karmaların birikmesini sağlamakta ve sonraki hayatta yaşayacaklarını belirlemektedir. Bu nedenle sonraki hayatında daha iyi bir yaşam isteyen ona göre davranmalıdır. Bu süreç nirvanaya ulaşıncaya kadar devam eder. Nirvana “sönmek” demektir. Budizm’de nirvana ile anlatılmak istenen tıpkı bir alevin söndürülmesi gibi insanın acılarının kaynağı olan isteklerin, tutkuların ve doyumсуuzluğun söndürülmesidir.⁽¹⁹⁾ Nirvana terimi, nihai kurtuluşu ifade eder. Nirvana, eşyanın gerçek mahiyetiyle kavrandığı, dünyevi varoluş çarkının sona erdiği “mutlak aydınlanma” ve “mutlak huzur” hâli anlamına gelir. O, gelip geçici olmayan sürekli bir hâldir. Buda’nın bir sözüne göre nirvana, gürültülü bir ummana benzeyen dünyanın gidişinde sakin bir adadır. Ama onun sırrı, kelimelerle ifade edilemez, ona akıl ile erişilemez.⁽²⁰⁾

Budizm’de tenasüh, bir hayattan ötekine geçişi ifade eder. Yalnız, insan şeklinde cereyan etmeyip en küçük sinekten insana kadar bütün canlı varlıklar kategorisini içine alır. Sadece insan olarak hayata gelenler tenasühten kurtulup nirvanaya erişir.

(18) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 320-323.

(19) Walter Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, (çev. Lütfü Bozkurt), s. 139.

(20) Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, (ed. Recep Kibar), s. 129.

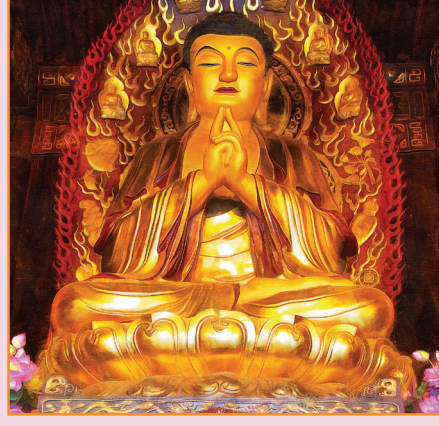
Diğer dinlerde görüldüğü gibi Budizm’de de bir kurtarıcı inancı ve beklentisi vardır. Budist mesihliği veya mehdiliği olarak adlandırılan bu inancın Budizm’de önemli bir yeri vardır. Esasen bizzat Buda kendisinin dini tamamlayamadığını, kendisinden sonra Metteyya adlı kimsenin gelip bu işi tamamlayacağını ifade etmiştir.⁽²¹⁾

ARAŞTIRILIM

Budizm’de lotus çiçeği (Görsel 5.15) ile Buda (Görsel 5.16) arasında yapılan benzetme hakkında araştırma yapınız.

Görsel 5.15: Lotus çiçeği

Görsel 5.16: Lotus çiçeği üzerinde oturan Buda heykeli

Budizm’de Ritüeller

Budizm’de ibadetin objesi Buda’dır. Buda, ilk dönemlerde mutlak aydınlanmaya kavuşmuş bir insan olarak algılanmasına karşılık, zamanla duyular dünyasının ötesinde algılanamaz bir varlık şekline dönüşmüştür. Gözetleyen Rab, sonsuz nur veya aydınlanmış kavramlarından her biri, âlemin ötesinde duyularla algılanıp tanımlanamayan Buda için kullanılan kavramlardan bazılarıdır. Buda’nın kimliği konusundaki bu farklılıklar, doğal olarak Budist ekollerin ritüel anlayışlarını etkilemiştir. Budist ritüeller, dışsal ve içsel; dışsal olanlar da evlerde yapılanlar ve mabette yapılanlar şeklinde ayrılmıştır.

Meditasyon (derin düşünme) Budizm’deki içsel ritüeldir. Zihnin şekli olarak eğitilmesini, konsantrasyonu ve derin anlayışı içerir. Genel olarak kişisel bir rehberliğe ihtiyaç olduğu kabul edilen meditasyonun hedefi, zihni arındırmak ve hakikatin ya da nirvananın gerçekleştirilmesine götüren farkındalığı, enerjiyi ve huzuru geliştirmektir (Görsel 5.17).

Görsel 5.17: Meditasyon yapan bir Budist

(21) Günay Tümer, “Budizm”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 6, s. 357.

Kimileri meditasyonu tek ritüel olarak sayarken kimileri de dindar bireyin günlük hayattaki her türlü eylemini ritüel sayar. Başka bir deyişle ritüeller, sadece belirli bir şekilde bağlantılı değildir. Bununla birlikte müstakil belirlenmiş ritüel zaman ve mekânları da vardır. Bu mekânların başında viharalar gelir. Bir viharada şu bölümler yer alır:

1. Genel ibadet salonu
2. Meditasyon odası
3. Misafirhane
4. Kutsal emanetler binası
5. Özel olarak düzenlenmiş avlu⁽²²⁾

Budizm'in temelleri, Triratna'da (üç kısımlı cevher) toplanmıştır; bunlar Buda, Dharma ve Samgha'dır. Dharma, Buda'nın bulup bildirdiği doktrin ve inançtır. Samgha ise, rahip ve rahibelerin cemaatidir. Triratna ise "Buda'ya sığınıyorum, Dharma'ya sığınıyorum, Samgha'ya sığınıyorum." şeklinde ifade edilen ve bir kimseyi Budist yapan esaslardır. Bu nedenle Budist âmentüsü olarak kabul edilmiştir.

Budist rahiplerin en önemli ayini, 15 günde bir yapılan 'günahların itiraf ayini'dir. Rahipler, itiraf maddelerini okuyan bir pir ile toplantıya katılarak en ufak günahlarını dahi itiraf ederler.

Budizm'de topluca icra edilen zorunlu bir ritüelin olduğu söylenemez. Genelde keşişler tapınaklarda veya manastırlardaki salonlarda dinî ritüelleri icra ederken diğer Budistler dinî sorumluluklarını, müsait oldukları zaman evlerinde veya tapınaklarda yerine getirirler (*Görsel 5.18*).

Budist ibadet takvimi de diğer pek çok dinde olduğu gibi ay takvimine göre belirlenir. Buna göre her ayın birinci (hilal) ve on beşinci (dolunay) günleri uposatha günüdür. Bu günlerde Budistler viharalarda oruç tutan, dua eden, meditasyon yapan keşişlere katılır. Ayrıca hilal ve dolunayı takip eden sekizinci günler de kutsal günler arasında sayılır ve özellikle ruhbanların bu günlerde diğer iki gün gibi oruç tutmaları tavsiye edilir. Dinî bayramlara ait kutlamalar ve bu günlere atfedilen önem, değişik ekollere mensup Budist ülkelerinde farklılıklar gösterir.

Dinî bayramlar, din adamları ile halkın bir araya geldiği özel günlerdir. Halk, bayram vesilesiyle tapınaklara gelirken çeşitli yiyeceklerin yanı sıra, tabak, çanak, çeşitli elbiseler vb. eşyaları da hediye olarak getirir.⁽²³⁾

Görsel 5.18: Ritüellerini yerine getiren Budistler

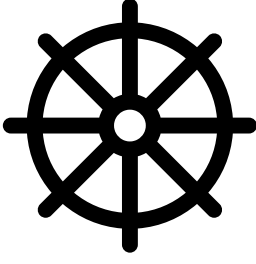
(22) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 328-330.

(23) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 332-333.

Budizm'de Semboller

Sekiz dilimli yol: Budizm'de Buda öğretilerinin, özgürlüğün ve kurtuluşun sembolüdür. Budizm inancına göre acıları sona erdiren yol olarak kabul edilir. Sekiz parmaklı tekerlekle (*Görsel 5.19*) de gösterilen sekiz dilim yol şunlardır: Doğru bilgi, doğru amaç, doğru konuşma, doğru davranış, doğru meslek, doğru çaba, doğru gözetim, doğru tefekkür. Buda, hava elementinin hâkim olduğu orta yolun takip edilmesini önermiştir.

Görsel 5.19: Dharma tekerleği

Budizm'de Kutsal Mekânlar

Tüm dinî geleneklerde olduğu gibi Budizm'de de birtakım kutsal mekânlar vardır. Fakat zorunlu dinî ritüeller arasında kutsal mekânları ziyaret etmek yoktur. Bundan dolayı Budistler için bu kutsal mekânları ziyaret etmek isteğe bağlıdır. Mecburi olmasa da kutsal mekânları ziyaret etmek, buraları mesken edinmiş din görevlilerine yardım etmek, iyi bir davranış olarak kabul edilir. Budizm'deki başlıca ziyaret yerleri Buda'nın hayat hikâyesine göre belirlenmiştir. Buna göre onun doğduğu, aydınlanmaya ulaştığı, ilk vaazını verdiği ve öldüğü yerler olan Lumbini (*Görsel 5.20*), Bodhgaya (*Görsel 5.21*), Sarnath (*Görsel 5.22*) ve Kushinagar (*Görsel 5.23*) başlıca kutsal mekânlar olarak kabul edilir.⁽²⁴⁾

Görsel 5.20: Lumbini/Nepal

Görsel 5.21: Bodhgaya/Hindistan

Görsel 5.22: Sarnath, Varanasi/Hindistan

Görsel 5.23: Kushinagar/Hindistan

(24) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 335-337.

Buda aydınlanmaya erişip de gerçeği görünce ilk vaazını Benares'te vermiştir. Benares vaazında Buda: "Doğmak acıdır, yaşlılık acıdır, hastalık acıdır, ölüm acıdır, seilmeyenle birleşmek acıdır, sevilen-den ayrı kalmak acıdır. İstediyini elde edememek acıdır." diyerek öğretisinin en önemli noktasını ortaya koymuştur.⁽²⁵⁾

EŞLEŞTİRELİM

Aşağıda Budizm'deki kutsal yerler ve bu yerlerin özellikleri verilmiştir. Bunları eşleştiriniz.

1- Lumbini

a- Buda'nın aydınlandığı yer

2- Bodhgaya

b- Buda'nın doğduğu yer

3- Sarnath

c- Buda'nın öldüğü yer

d- Buda'nın ilk vaazını verdiği yer

YAZALIM

Budizm ile Hinduizm'in ortak ve farklı yönlerini belirtiniz.

Ortak Yönleri

- >
- >
- >
- >
- >

Farklı Yönleri

- >
- >
- >
- >
- >

(25) Walter Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm, (çev. Lütfü Bozkurt), s. 9.

3. Konfüçyanizm

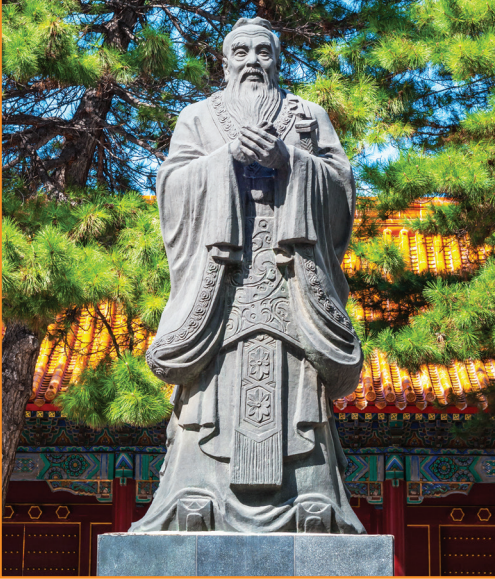
Bir filozof olarak da tanınan Konfüçyüs hakkında neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

Konfüçyanizm'in Tarihçesi

Konfüçyanizm (MÖ 6. yy.); Çin'de, âlimlerin, ediplerin, bürokratların, prenslerin ve imparatorluk ailesinin dini olarak kabul edilmiştir. Çin'de, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hariç olmak üzere, resmî niteliğe sahip üç din vardır. Çinlilerin San Kiao (Üç din) dedikleri bu dinler; Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm'dir. Konfüçyanizm ve Taoizm yerli ve millî, Budizm dışarıdan gelme ve evrensel niteliklidir.⁽²⁶⁾ Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm'le beraber Çin'in üç büyük dininden biridir. Yaklaşık olarak 350 milyon civarında müntesibi vardır. Konfüçyanizm'in günümüzde başta Çin olmak üzere yoğun olarak Vietnam, Kore, Japonya, Tayland ve Tayvan'da müntesipleri bulunmaktadır (Harita 5.3).

Harita 5.3: Konfüçyanizm'in ortaya çıktığı ve yayıldığı yerler

Görsel 5.24: Konfüçyüs heykeli/Çin

Konfüçyanizm, MÖ 551-479 yılları arasında yaşamış olan Konfüçyüs'ün (Kungfutse) (Görsel 5.24) görüşleri etrafında şekillenmiştir. Konfüçyüs, Çin'in büyük bilgin ve filozoflarından biridir. Eski hâkimlerin faziletlerine dayanan bir yolla insanlara barış ve refah getirebileceğini düşündüğü siyasi bir sistem geliştirmiştir. Bu sistemin temelinde, bütün insanların mutluluğu için, insanın fıtraten iyi olduğuna itimat etmenin ve örnek olmanın önemi yatmaktadır. Konfüçyüs, Çin İmparatorluğu sınırları içinde, kendini anlayacak yöneticiler arar ancak bulamaz. Bu nedenle kendi oluşturduğu siyasi sistemine kulak verecek hükümdar bulmak için eyaletini terk eder. İsteğine ulaşamamış olarak eyaletine geri döndüğünde artık ihtiyarlamıştır. Hayatının son beş yılını eser yazmak ve öğrenci yetiştirmekle geçirir.

Konfüçyüs, kendi hayatını şu şekilde özetlemiştir. "15 yaşında kendimi öğrenmeye verdim. 30 yaşında irademe sahip olabildim. 40 yaşında şüphelerimden kurtuldum. 50 yaşında Gök'ün emrini öğrendim. 60 yaşında sezîş yoluyla her şeyi kavradım. 70 yaşında doğru olan şeylere zarar vermeden kalbimin isteklerini yerine getirebildim."⁽²⁷⁾

(26) Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 57.

(27) Konfüçyüs, Konuşmalar, (çev. Muhaddere Nabi Özerdim), II/4, s. 8-9.

Konfüçyüs'ün öğretisi ölümünün ardından öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir. Kısa süren Q'in Hanedanlığı Dönemi'nde geçici olarak unutulduktan sonra, Han Hanedanlığı Dönemi'nde (MÖ 206-MS 225) meşhur olmuş; ahlaki ve politik etkileri giderek artmaya başlamıştır. Bu din, Vu-ti (MÖ 140-87) zamanından başlayarak 1912 yılına kadar devlet dini olarak tanınmıştır. Zamanla Çin yönetimine bağlı bütün bölgelerde Konfüçyüs'e de ibadet edilmesi emredilmiştir. Böylece Konfüçyanizm, Çin'in resmî ve millî dini hâline getirilmiş, yaklaşık 2000 yıl boyunca üstün konumunu sürdürmüştür.

1382'den itibaren Konfüçyüs'ün heykel ve tasvirleri kaldırıldıktan sonra, onların yerini tabletleri almıştır. Konfüçyüs adına yılda iki defa büyük festivaller düzenlenmiş, 1934'te Konfüçyüs'ün doğum günü olan 27 Ağustos ulusal tatil günü ilan edilmiştir.

Çin'de cumhuriyetin kurulmasıyla Gök kültü kaldırılmış, Mao Devri'nde Konfüçyanizm'in kitapları yakılmış ve Konfüçyüs unutturulmak istenmiştir. Buna rağmen Konfüçyüs'e gösterilen saygı devam etmiştir.⁽²⁸⁾

Konfüçyanizm'de İnanç Esasları

Konfüçyanizm'in belirli bir inanç sistemi ve dinî bir teşkilatı yoktur fakat kurucusu, tanrı kavramı ve kutsal metinleri vardır.

Konfüçyanizm, Konfüçyüs'e dayandırılan, Çin'e ait inanış ve ayinler birligidir. Çin'in dinî tarihinde, ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, büyük tanrı olarak Gök Tanrı bulunur ve "Tien" ile ifade edilir. Tien yukarıdaki tanrı yani göğün efendisidir. Çin'in en büyük tanrısı olarak kabul edilen Tien ile kâinattaki düzenin koruyucusu anlamındaki tanrının diğer bir ismi olan Tao, Konfüçyanizm'de de varlığını devam ettirmiştir.

Yüce hükümdar olan tanrı, hürmet ve ibadet edilmesi gereken bir varlıktır. Kâinatın düzenini kuran odur. Konfüçyanizm'de tanrı, düşkün insanları korumak için hükümdarlar, tanrı yolunda yardımcı olmaları ve ülkenin her yanında huzuru sağlamaları için öğretmenler göndermektedir. Tanrı uludur, yücedir, yerdeki insanlara hükmedicidir ve kötü olanlar çoğalınca da hükmü amansızdır. Ölmek ve dirilmek, şeref ve zenginlik, tanrının takdirindedir. Tanrı, her şeyi açıkça görür ve bütün işlerde insanlarla beraberdir.⁽²⁹⁾

Konfüçyanizm, dinden daha çok bir ahlak ve hikmet yolu olarak gösterilir. Konfüçyüs'ün amacı ideal insanlardan meydana gelen ideal bir toplum oluşturmaktır. Ona göre ideal insan akıllı, cesur, kibar, müzik ve törenlere bağlı, hırslı olmayan mütevazı kimsedir.⁽³⁰⁾

Konfüçyüs ahlakının ana temeli; kendini, ev halkını, milletini yönlendirme ve barışı sağlamanın yolunu bulma şeklinde açıklanır.

Konfüçyanizm'de iyilik, doğruluk, edepli olmak, akıllılık ve güvenilirlik beş temel fazilettir. Bu, başarı şartına bağlı değildir. Çünkü Konfüçyüs'e göre "Başarı her zaman faziletin varlığına delil olmaz. Hikmet ve fazilet, başarı elde edilse de edilmese de her şeye rağmen, iyilikte devam ve ısrardır." Konfüçyüs'ün telkini, dört konu etrafında döner:

1. Kültür
2. İş yönetimi
3. Üste karşı dürüst davranma
4. Verilen sözde durma

(28) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 385-386.

(29) Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 62-63.

(30) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 384.

Konfüçyüs, dünyada beş şeyi, her şeye uygulayabilmek yeteneğine “mükemmel erdem” demektedir. Bu erdemler; ağır başlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezakettir. Bunları da şöyle açıklamaktadır: “Ağır başlı isen saygısızlık görmezsin. Cömert isen her şeyi elde edersin. Samimi isen halk sana güvenir. Doğru isen çok şeyi başarırısın. Nazik isen başkalarını hizmetinde kullanabilirsin.”⁽³¹⁾

Konfüçyanizm’de beş temel insani ilişki vardır:

1. Amir ile memur
2. Ebeveyn ile çocuklar
3. Koca ile eş
4. Kardeşler
5. Arkadaş ile dostlar arasındaki ilişki ve saygı

Bu, bütün hayatın en önemli temelidir. İnsanın mutlu bir hayat sürebilmesi için hayatın her safhasında orta yolu tutması, aşırılıktan kaçınması, iyiliğe iyilik, kötülüğe karşı da adalet göstermesi gerekir.

Konfüçyüs’ün ahlak anlayışı devlet yönetiminde de geçerlidir. Ona göre memleketini erdem ile yöneten bir kimse Kutup Yıldızı’na benzer. Memleketi yönetmek, halkı doğru yola götürmek demektir. Eğer halk doğru yola yöneltirse kimse doğru davranmamaya cesaret edemez.

Konfüçyanizm; aileye ait faziletleri, disiplini, sosyal düzeni, kardeşlik sevgisini ve halkın eğitimini içinde bulundurur. Bunun için de Konfüçyüs’ün ahlaki sisteminde şu dört fazilet yer almaktadır: İnsanlık, adalet, davranış ve bilgi.⁽³²⁾

Konfüçyüs, görüş ve önerilerini dinleyecek yöneticiler aramıştır. Çin İmparatorluğu sınırları içinde istediğini bulamayınca kendisini, öğrencileri ile birlikte, daha önceki Çin filozof ve bilginlerinin yazılarını bir araya getirmeye, onları derlemeye ve gözden geçirmeye adanmıştır (*Görselel 5.25*). Daha sonra öğrencileri Konfüçyüs’ün konuşmalarını da bir araya getirmişlerdir. Konfüçyüs ve öğrencilerinin bu çalışmalarının sonucunda, “Beş Klasik” (Wou King) ve “Dört Kitap” (Se Chou) adı verilen ve Konfüçyanizm’in kutsal metinlerini oluşturan iki koleksiyon ortaya çıkmıştır.⁽³³⁾

Görselel 5.25: Günümüzde Konfüçyüs okulu/Güney Kore

(31) Konfüçyüs, Konuşmalar, (çev. Muhaddere Nabi Özerdim), 17/6.

(32) Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 63-67; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, (ed. Recep Kibar), s. 29-30.

(33) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 390.

Lun Yü (Konfüçyüs'ün Konuşmaları), Konfüçyüs'ün öğrencileriyle yaptığı konuşmaları toplayan, Konfüçyüsçülerin kullandığı en önemli el kitabı ve Çin'in en önemli felsefe yapıtlarından biridir. Burada, devlet yönetimi, ahlak ilkeleri, toplumsal düzen, dinsel törenler ve ideal bir insan ve toplumun nasıl olması gerektiği belirli terimlerle anlatılmıştır.⁽³⁴⁾

Konfüçyanizm'in Kutsal Metinleri

5 Klasik

1. Yi King (Değişiklikler Kitabı)
2. Şu King (Tarih Kitabı)
3. Şi King (Şiirler veya Şarkılar Kitabı)
4. Li King (Ayinler Kitabı)
5. Ch'un Ch'iu (İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları)

Dört Kitap

1. Lun Yü (Konuşmalar)
2. Ta Hsüeh (Büyük Bilgi)
3. Chung-yung (Orta Yol Doktrini)
4. Meng-tzu (Mensiyüs'ün Kitabı)

BİLGİ KUTUSU

Konfüçyanizm'in Kutsal Metinleri Lun Yü'den (Konuşmalar) Seçmeler

Üstat dedi ki: "Büyük ve üstün insan, yemekte karnının doyup doymayacağını düşünmez. Evinde rahatını aramaz. Yaptığı işlerde ağırbaşlı, konuşmalarında dikkatli bir kimsedir. O ilkesi olan kimsele-ri araştırır. Bu kimse için 'öğrenmeyi seven bir kimse' denebilir." (1. Bölüm: Öğrenmek, XIV) s. 8.

Üstat dedi ki: "Ülkesini erdemle yöneten kimse, yerini her zaman koruyabilen ve bütün yıldızların kendisine uyduğu kutup yıldızıyla karşılaştırılabilir." (2. Bölüm: Ülkeyi Yönetmek, I) s. 8.

Üstat dedi ki: "Bir kimse erdemli değilse dinsel törenlerle ne ilgisi olabilir? Bir kimsenin erdemi yoksa müzikle nasıl ilgilenebilir?" (3. Bölüm: Sekiz Sıra, III) s. 11.

"Yüksek bir konumda bulunmadığından dolayı telaşlanma. Asıl o konuma uygun olup olmayacağından dolayı endişe et." (4. Bölüm: Komşulara Karşı Erdemli Olmak, XIV) s. 15.

Üstat dedi ki: "Konuşulacak bir insan olduğunda, onunla konuşmamak, onu yitirmek demektir. Konuşulamayacak bir insanla konuşmaksa sözlerin boşa harcanması demektir. Akıllı olan ne o insanı yitirir ne de sözleri boşa harcar." (15. Bölüm: Weil Ling Kung, VII) s. 51.

[Konfüçyüs, Konuşmalar, (çev. Muhaddere Nabi Özerdim)]

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Konfüçyanizm'de Ritüeller

Konfüçyanizm'de ritüellerin önemli bir yeri vardır. Ritüeller, eski Çin geleneğinden aktarılan Gök Tanrı'ya, Yer'e ve atalara tapınma ile daha sonra bunlara eklenen Konfüçyüs adına düzenlenen törenlerin yerine getirilmesinden oluşur.

Konfüçyanizm'de ritüel; tütsü yakmak, hububat, şarap ve kurban sunmak, dinî müzikler çalmak ve çalınan müzik eşliğinde dans etmektir. İbadet esnasında toplu hâlde dualar edilir. Konfüçyanizm'de ferdi ibadet ve dua şartı yoktur.⁽³⁵⁾

(34) Konfüçyüs, Konuşmalar, (çev. Muhaddere Nabi Özerdim), s. 2-3.

(35) Ahmet Güç, "Konfüçyüsçülük", TDV İslam Ansiklopedisi, 2002, C 26, s. 168.

YORUMLAYALIM

Büyük ve üstün insan, erdemi; küçük insan ise rahatını düşünür. Üstün insan kanunlar üzerinde kafasını çalıştırır, küçük insan ise kendi rahatını aramaya bakar. Büyük ve üstün insan yalnız doğruluğu, küçük insansa yalnızca çıkarını düşünür.

(Konfüçyüs, *Konuşmalar* (çev. Muhaddere Nabi Özerdim), 4/XI, XVI, s. 14-16.)

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Konfüçyüs'ün büyük ve küçük olarak nitelendirdiği insanlar arasındaki farklar nelerdir? Yorumlayınız.

Konfüçyanizm'de Semboller

Konfüçyanizm'in simgesidir. Beş temel elementten (odun, ateş, toprak, metal, su) biri olan suyun simgesidir. Hayatın kaynağını gösterir (Görsel 5.26).

Görsel 5.26:

Konfüçyanizm'in sembolü

Konfüçyanizm'de Kutsal Mekânlar

Konfüçyanizm'in kutsal mekânları arasında en çok bilineni Konfüçyüs Tapınağı'dır. Konfüçyüs Tapınağı, Çin'deki 'ilk tapınak' olarak da bilinir. Bu tapınak, Konfüçyüs'ün doğum yeri olan Kufu kentinde bulunmaktadır. Çin'deki en büyük Konfüçyüs'ü anma yeridir (Görsel 5.27).

Geçmişte ülkenin her tarafında yaygın olarak görülen Konfüçyüs mabetlerinin ve dua salonlarının pek çoğu günümüzde ya harap olmuş ya da okul, kışla veya halkevlerine dönüştürülmüştür.⁽³⁶⁾

Görsel 5.27: Konfüçyüs Tapınağı/Çin

(36) Ahmet Güç, "Mâbed", TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, C 27, s. 278.

4. Taoizm

Yin Yang öğretisi hakkında neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Taoizm'in Tarihçesi

Çin millî dinlerinden biri de Taoizm'dir. Taoizm ismini, "yol" anlamına gelen Tao'dan almıştır. Taoizm, Çin'in resmen tanınmış üç dininden biridir. Bilindiği gibi diğer iki din Konfüçyanizm ve Budizm'dir.⁽³⁷⁾ Günümüzde Taoizm'in 95 milyona yakın mensubu vardır. Başta Çin olmak üzere (Harita 5.4) Tayvan, Malezya, Singapur, Kore, Japonya, Vietnam ve Tayland gibi Güney Asya ülkelerinde ayrıca Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da mensupları bulunmaktadır.⁽³⁸⁾

Taoizm, MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan Lao-tzu (Görsel 5.28) tarafından kurulmuştur.⁽³⁹⁾ Taoizm'in kurucusu Lao-tzu'nun hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Asıl adı, Li Tan'dır. Lao-tzu, "ihtiyar bilgin" anlamına gelen bir lakaptır. Çu sarayında arşiv memurluğu yapan Lao-tzu, Konfüçyüs ile aynı yüzyılda yaşamıştır. Çu Hanedanlığının yıkılmak üzere olduğunu gören Lao-tzu, hükûmet merkezini terk ederek batıya doğru gitmiştir. Honan Geçidi'ne geldiğinde buranın muhafızı ve sonrasında öğrencisi olan Tsi, ondan bir kitap yazmasını istemiş; o da "Tao Te King"i yazmıştır. Lao-tzu'nun 80 yaşını geçtiği bilinmekteyse de ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Lao-tzu'dan hemen sonraki Taoizm'in tarihi de karanlıktır.⁽⁴⁰⁾

Harita 5.4: Taoizm'in ortaya çıktığı ve yayıldığı yerler

Görsel 5.28: Lao-tzu heykeli

Taoizm, özellikle güçlü destekçisi ve koruyucusu olduğu T'ang Hanedanlığı Dönemi'nde gelişmiştir. MS yedi yüzlü yıllarda her şehirde bir Taoist kutsal mekânı yapılmıştır. Song Hanedanlığı Dönemi'nde

(37) Hüseyin Yurdaydın; Mehmet Dağ, Dinler Tarihi, s. 153.

(38) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 407, 408; Ali İhsan Yitik, "Taoçuluk", TDV İslam Ansiklopedisi, 2011, C 40, s. 10.

(39) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 401.

(40) Mehmet Aydın, Dinler Tarihine Giriş, s. 66; Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 67-68.

(960-1279) Taocu metinler derlenmiştir ve yeni birtakım mezhepler ortaya çıkmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Taoizm, Budist mezhepleri karşısında gerileyerek bölünmelere uğramıştır.

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve ülkeyi tekrar Konfüçyüsçü çizgiye taşımaya çalışan “yeni hayat” hareketi de Taocu merkezleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1949’da Mao liderliğindeki din karşıtı devrimle birlikte diğer dinî unsurların yanı sıra Taoculuk da tamamen bastırılmıştır fakat 1982’de iktidara gelen yönetimle birlikte Taoculuk Çin’de yeniden itibar görmeye başlamıştır. Taoizm’in tüm tarihinde temsilî bir karaktere sahip olan ilk ulusal Taoist organizasyon 1953 yılında Dinî İşler Dairesi’nin yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Bugün Taoizm, yaklaşık iki bin Taoist mabedin bulunduğu Tayvan’da gelişimini sürdürmektedir.⁽⁴¹⁾

Taoizm’de İnanç Esasları

Taoculuğun en temel kavramı olan Tao, basit anlamıyla “yol” karşılığında kullanılmakla birlikte bu sistem içerisinde evrendeki denge ve düzeni sağlayan yol, ilke veya ideali ifade eder. Tao’nun üç seviyesi vardır. Yüce Tao her şeyin kaynağı olan mutlak ilk, bütün yaratılmışların ardındaki görülmeyen, yalnızca mistik yolla kavranabilen güçtür. Tao Te King’de yer alan ifadeyle onun tek ismi vardır: “Her şeyin anası.” O boş bir kap gibidir. İçini hiçbir şey dolduramaz. Dibi yoktur ve her şey varlığını ona borçludur. Her şey ondan doğar. Tao’dan bir (Tai-çi), birden iki yani Yin ve Yang; ikiden üç yani su, toprak ve hava; üçten âlemdeki varlıklar doğar. İkinci seviyede yer alan tabiatın Tao’su tabiatın özünü oluşturan ve onu kontrol eden ritmi, üçüncü seviyedeki kişisel Tao ise her kişinin hayatında etkili olan Tao’yu ifade eder. Taoculuğun amacı yüce Tao ile bir olmaktır.⁽⁴²⁾

Lao-tzu’ya göre Tao, yaratıcı prensiptir ancak yaratıcı değildir. O, her şeyi yapar, fakat bunun karşılığında hiçbir şey istemez. Erdemli insan, davranışlarında Tao’nun bu özelliklerini kendisine örnek alan kimsedir. Ayrıca Lao-tzu’ya göre erdemli insan; Tao’yu araştıran, Tao ile kendi tabiatı ve evrenin uyumunu gerçekleştiren kimsedir. Lao-tzu’nun davranış hakkındaki görüşlerinin temeli olan bu ilke, insan hayatı hakkındaki şu üç öğretilerini kendini göstermiştir:

1. Tabiatla Hareketsizlik: Lao-tzu’ya göre yaratıcı kuvvet, yumuşak olmakla beraber her kuvveti yenen suya benzemektedir. İnsan ise Tao’ya benzemeye çalışmalı, çalışması çalışmaması gibi olmalıdır. Wu-wei prensibi, (edimsizlik) Taoizm’in bir amacıdır. İnsan, dünyanın düzenine uyarak yaşamalı ve Tao’nun kanunlarına uymalıdır. Böyle bir sükûnet içinde yaşarken dünyanın düzenini koruyarak mutlu bir hayat sürebilir.

2. Boşlukta Rekabet Etmemek: “Boşlukta rekabet etmemek”, “tabiatla hareketsizlik” prensibinin diğer yanıdır. “Hareketsizlik” bir kimsenin görünürdeki eylemlerine işaret eder. “Boşluk” ise içsel durumun karşılığıdır. Bu, arzunun yokluğu anlamına gelir. Bir kimse sessiz olursa başkaları ile rekabet etmek zorunda kalmaksızın her şeyin üstesinden gelme gücünü kazanır.

3. Mevcut Olanla Yetinmek: Bu, tabiatla sessizliğin ve boşlukta rekabet etmemenin diğer bir ifadesidir. Kişi arzudan uzak ve ruh boşluğuna sahip olduğu ve basitçe tabiatın yolunu takip ettiği zaman, memnuniyeti bilebilir ve ona ulaşır. Taoist’in mutluluğu, hiçbir şey beklemeyen kimsenin mutluluğudur. Memnuniyetin olmadığı yerde mutluluk da yoktur. Lao-tzu, mutluluk yolunu işte bu şekilde öğretmiştir.⁽⁴³⁾

(41) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 407-408; Ali İhsan Yitik, “Taoculuk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 40, s. 10.

(42) Ali İhsan Yitik, “Taoculuk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 40, s. 11.

(43) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 404-406; Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 68-69; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihi, (ed. Recep Kibar), s. 26-27.

BİLGİ KUTUSU

Tao, hem Lao-tzu'nun hem de Konfüçyüs'ün fikir sistemlerinin temeli olmuştur.

Lao-tzu şiddet ve savaşa karşıdır. O, kötülüğün adaletle, iyiliğin de iyilikle karşılanması gerektiğine inanmaktadır. Lao-tzu, ahlaki prensiplere ve fazilete de büyük önem vermiştir. Taoizm'de beş ahlaki prensip ve on faziletten söz edilmektedir.

Ahlaki prensipler:

1. İnsan öldürmemek
2. Alkol almamak
3. Yalan söylememek
4. Hırsızlık yapmamak
5. Zina yapmamaktır

On fazilet:

1. Ataya, evlada yaraşır şekilde saygı göstermek
2. İmparatora ve öğretmenlere saygı göstermek
3. Bütün yaratıklara şefkat göstermek
4. Sabırlı olmak ve yanlış tasvip etmemek
5. Kendini fakirlere yardıma adanmak
6. Köleleri serbest bırakmak ve ağaç dikmek
7. Kuyular kazıp yollar yapmak
8. Cahilleri eğitmek ve refahı artırmak
9. Kutsal kitapları incelemek
10. Tanrılara uygun takdimler sunmaktır

Bu ahlak kanunları sadece fertler için değil, milletlerarası ilişkiler için de geçerlidir.⁽⁴⁴⁾

Taoizm'de ilahî kaynaklı dinlerdekine benzer iyilik ve kötülük, yardımseverlik ve kanaatkâr olma gibi ahlaki prensipler bulunmaktadır ancak ölüm ve ölüm sonrasında bahsedilmesine rağmen, cennet ve cehennem kavramı konusunda pek açıklık yoktur.⁽⁴⁵⁾ Ruhun ölümsüzlüğü inancına sahip olan Taoizm'de ölen kişinin bedeniyle birlikte kötü ruhunun da toprağa gömüldüğüne, saf ruhun ise yaşama-ya devam ettiğine inanılır.⁽⁴⁶⁾

Taoizm'in başta gelen kutsal metni Tao Te King'dir. Tao Te King, "Tao'nun ve O'nun Erdeminin Kitabı" anlamına gelmektedir. Tao Te King, kral ve idarecilere yol gösteren bir el kitabı olarak derlenmiştir. O, en az yöneten hükûmetin en iyi yöneteceğini söyler. Bu wu-wei prensibinin politik anlamıdır. Tao Te King, politik bir eser olarak başarısız olmuştur çünkü onun, "Kral edimsiz idare etmelidir." şeklindeki görüşü, Çin tarihinde hiçbir idareci tarafından karşılık bulmamıştır. Bununla birlikte felsefi bir eser olarak son derece etkili olmuştur.

(44) Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 403.

(45) Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s. 71-72

(46) Ali İhsan Yitik, "Taoçuluk", TDV İslam Ansiklopedisi, C 40, s. 12.

Tao Te King'in dışındaki Taoizm'in kutsal metinleri: "Yüce Birisi Tarafından Hazırlanan Bilimsel İnceleme" veya "Cevap ve Karşılıklı Bulunma" olarak tercüme edilen Taishang Kan-Ying Pien ile "Sessiz Yol Risalesi" diye tercüme edilen ve anonim olan Yin-chih Wen'dir. Bir diğer metin olan Tao Tsang, on beş asırdan fazla bir sürede derlenmiştir. Bu kitapların tarihleri ve kaynakları bilinmemektedir."⁽⁴⁷⁾

Taoizm'in Kutsal Metinleri

1. Tao Te King
2. Taishang Kan-Ying Pien
3. Yin-chih Wen
4. Tao Tsang

BİLGİ KUTUSU

Taoizm'in Kutsal Metinleri Tao Te King'den Seçmeler

47. Kapından çıkmadan da tanırsın dünyayı. Pencereden bakmadan da. Görürsün göğün Yol'unu. Ne kadar açılırsan o kadar azalır bilgin. Bu yüzden kutlu kişi bir yere gitmez. Ve bilir her şeyi, bir şeye bakmaz. Ve görür apaçık, bir şeyler yapmaz. Ve yetkinleştirir. 48. Öğrenen her gün artar. Yol'da olan her gün azalır. Azala azala varır edimsizliğe ki edimsizlikte düzelmemiş bir şey kalmaz. Dünyayı kazanır ancak sabırsızlık bilmeyen. Çok işi olan hiçbir zaman kazanamaz dünyayı. 49. Kutlu kişinin kendi kalbi yoktur. Yetmiş iki milletin kalbidir onun kalbi. İyilere iyiyim, kötülere de iyiyim. Çünkü iyiliktir erdem. Dost olana dostum, dost olmayana da dostum. Çünkü dostluktur erdem. Kutlu kişi sükûnet içinde yaşar. Geniş kalbi dünyaya açık. Yetmiş iki milletin gözü kulağı onda. O kendi çocukları gibi bakar hepsine.

[Lao Tse, *Tao Te Cihin Yol ve Erdem Söz ve Can Kitabı*, (çev. Ömer Tulgan), s. 45.]

(Düzenlenerek alınmıştır.)

Taoizm'de Ritüeller

Taoizm'de ritüel, Çin tarihinde ortaya çıkmış olan dinlere ait çeşitli unsurların karışımından oluşmuştur. Taoizm, ilk dönemlerinde gerçek mutluluğu ve hayatın ebedî olarak sürdürülmesini amaçlamıştır. Bu amaçlara Tao ile birlikte olarak, wu-wei ilkesini tatbik ederek, hiçbir şeye karışmayarak, tevazu ve sükûnetle, şiddet ve kibirden kaçınarak ulaşılabilir.

Taoizm, Han Hanedanlığı Dönemi'nde Çin'de bir halk dini şeklinde yayılmıştır. Taoizm, bu esnada, Budizm ile etkileşimde bulunmuştur. İlahların sayılarının çoğalması bu etkileşimin sonucudur. Rahip ve rahibeler için (Görsel 5.29) Budistlerde olduğu gibi manastırlar inşa edilmiş ve Budizm'in pek çok düşünce ve ritüeli benimsenmiştir.⁽⁴⁸⁾

Görsel 5.29: Malezya'daki Guan Di Tapınağı'nda Taoistler

(47) Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 408-409.

(48) Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 407.

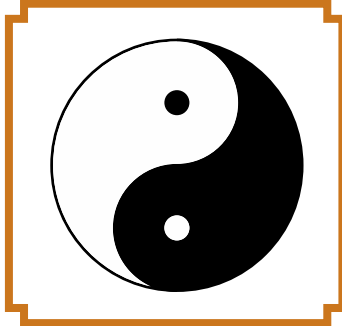

Taoizm'de ritüel, Tao'ya ve çeşitli tanrılara yapılmaktadır. Taoistlerin evlerinde çok sayıda, eve ait ilah vardır. Bunların resimleri kapı önlerinde yer alan açık bir dolap içine konur. Ritüeller daha çok kutsal mekânlarda, rahipler eşliğinde veya evlerde ibadete ayrılmış mekânlarda yapılır. İlahî türüne benzeyen şarkılar söylenir, çeşitli dualar okunur, Tao üzerine meditasyon yapılır, özel nefes alma teknikleri ve hareketler uygulanır, Tao Te King üzerine konuşulur, tütsü yakılır, çeşitli tanrı ve tanrıçalara dua edilir.

Taoizm'deki ritüeller içerisinde ilkbaharda yapılan ibadetlerin ve kutlamaların ayrı bir önemi vardır. Taoist din adamları, bu kutlamalarda ateş yakarlar ve yarı çıplak vaziyette ateşe atılan pirinç ve tuzun üzerinden yalınayak koşarak geçerler.⁽⁴⁹⁾

Taoizm'de Semboller

Görsel 5.30: Yin ve Yang (Ta Ki)

Yin ve Yang (Ta Ki): Yin ve Yang (*Görsel 5.30*) iki zıt ilkeyi temsil eder. Buna göre iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin, karanlık-aydınlık gibi birbirine zıt görünen şeyler, gerçekte birbirinin tamamlayıcısıdır.

Taoizm'de Kutsal Mekânlar

Çin'deki birçok kutsal mekân, komünist devrimi sırasında yıkılmıştır. Bununla birlikte biri merkezde, diğerleri dört ayrı yönde yer alan beş kutsal dağ başta olmak üzere özel kutsallık atfedilen yerler bulunmaktadır⁽⁵⁰⁾ (*Görsel 5.31*). Bu dağların içinde en kutsal kabul edileni Taishan Dağı'dır (*Görsel 5.32*).

Görsel 5.31: Songshan Tapınağı/Çin

Görsel 5.32: Taishan Dağı/Çin

(49) M. Şemseddin Günaltay, *Dinler Tarihi Yeryüzündeki İkel Dinler*, (sad. Sevdije Yıldız), s. 302; Ali İhsan Yitik, "Taoçuluk", TDV İslam Ansiklopedisi, C 40, s. 12.

(50) Ali İhsan Yitik, "Taoçuluk", TDV İslam Ansiklopedisi, C 40, s.12.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM
A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Hinduizm'deki ritüeller hakkında bilgi veriniz.
2. Hinduizm'deki tanrı inancı hakkında bilgi veriniz.
3. Budizm neye karşı ortaya çıkmıştır, açıklayınız?
4. Konfüçyanizm'deki ahlaki öğretisi hakkında bilgi veriniz.
5. Taoizm ile Konfüçyanizm'in farklı yönlerini belirtiniz.

B. Aşağıda verilen bilgilerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız.

1. (...) Yin-Yang Taoizm'in sembolüdür.
2. (...) Paryalar kast sisteminin en tepesinde bulunur.
3. (...) Konfüçyanizm'in kutsal mekânları arasında en çok bilineni Konfüçyüs Tapınağı'dır.
4. (...) Budizm ilk olarak Çin'de ortaya çıkmıştır.
5. (...) Budizm kutsal kitaplarına Pali Kanon (Tripitaka) denir.

C. Aşağıdaki boşlukları verilen sözcüklerden uygun olanlarıyla doldurunuz.

Lun Yü

nirvana

Şiva

Smiriti

Om

Vişnu

Yin-Yang

Svastika

1. Hinduizm'de yok edici tanrıdır.
2. Hindu kutsal kitapları Şruti ve olmak üzere iki gruba ayrılır.
3. İnsanların öldükten sonra, ölüm-yeniden doğum döngüsünden kurtularak mutlak aydınlanmaya kavuşmalarına denir.
4. ayinlerden, yemekten, kutsal metinleri okumadan herhangi bir işe başlamadan önce ve yoga ile meditasyon yaparken söylenen Hinduizm'in sembolüdür.
5. Konfüçyüs'ün öğrencileriyle yaptığı konuşmalardan oluşan Konfüçyanizm'in kutsal metnidir.

Ç. Aşağıdaki soruların doğru cevapları işaretleyiniz.

1. Budizm inancına göre bütün varlıklar acıya sebep olur. Bütün acılar doymak bilmez arzulara boyun eğmek yüzündendir. Acıların dinmesi arzuların dizginlenmesine bağlıdır. Arzu ve isteklerin üstesinden gelmek "sekiz dilimli yolu" izlemekle mümkündür.

Aşağıdakilerden hangisi bu parçada sözü edilen sekiz dilimli yoldan biri değildir?

A) Doğru kanun

B) Doğru meslek

C) Doğru davranış

D) Doğru amaç

E) Doğru bilgi

2. Aşağıdaki sembollerden hangisi Budizm'e aittir?

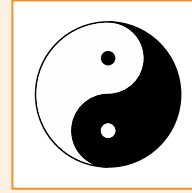
A)

B)

C)

D)

E)

3.

I

II

III

IV

V

Yukarıdaki kutsal mekânlardan hangisi Konfüçyanizm'e aittir?

A) I

B) II

C) III

D) IV

E) V

4. "...Varlıkla yokluk birbirini doğurur. Zorla kolay birbirini tamamlar. Uzunla kısa birlikte biçim olur. Yüksek alçak birlikte eğim olur. Sesle tını birlikte uyum olur. Ön ile art birlikte dizi olur..." Tao Te Ching, 2.

Taoizm'in kutsal kitabından alınan yukarıdaki parçada hangi kavramdan bahsedilmektedir?

A) Wu-wei

B) Tao

C) Nirvana

D) Yin ve Yang

E) Om

5. "... İşte böylece ermiş kişi, söz söylemeden öğretir. Binbir türlü şeyi çekip çevirir ama hiçbirini başlatmaz. İşleri tamamlar ama üzerlerinde durmaz. Ve üzerlerinde durmadığı için de hiçbir iş, yolundan çıkmaz." Tao Te Ching, II.

Taoizm'in kutsal kitabından alınan parçada Lao-tzu'nun

I. Tabiatta hareketsizlik

II. Boşlukta rekabet etmemek

III. Mevcut olanla yetinmek

prensiplerinden hangilerine yer verilmiştir?

A) Yalnız I

B) Yalnız II

C) Yalnız III

D) I ve II

E) I, II ve III

Daha fazla soru için yandaki karekodu okutunuz.

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE : İSLAM VE BİLİM

A. Öğrenci yorumuna bırakılmıştır.

- B. 1. D 2. Y 3. D 4. Y 5. D
C. 1. din 2. Mescid-i Nebi 3. medrese 4. Beytü'l-hikme 5. Bilim
Ç. 1. D 2. D 3. C 4. A 5. B

2. ÜNİTE: ANADOLU'DA İSLAM

A. Öğrenci yorumuna bırakılmıştır.

- B. 1. Y 2. D 3. D 4. Y 5. D
C. 1. Abbasiler 2. Talas 3. Cafer es-Sadık 4. Fıkhul-Ekber 5. Er-Risâle
Ç. 1. D 2. D 3. C 4. B 5. D

3. ÜNİTE: İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

A. Öğrenci yorumuna bırakılmıştır.

- B. 1. Y 2. Y 3. D 4. D 5. Y
C. 1. Yesevilik 2. Nakşibendilik 3. ocak 4. cem 5. peyik
Ç. 1. B 2. C 3. B 4. E

4. ÜNİTE: GÜNCEL DİNİ MESELELER

A. Öğrenci yorumuna bırakılmıştır.

- B. 1. Y 2. Y 3. D 4. D 5. D
C. 1. İcma 2. Mübah 3. Kanaatkârlık 4. Helal 5. zarûrât-ı diniye
Ç. 1. C 2. B 3. C 4. E 5. D 6. A

5. ÜNİTE: HİNT VE ÇİN DİNLERİ

A. Öğrenci yorumuna bırakılmıştır.

- B. 1. D 2. Y 3. D 4. Y 5. D
C. 1. Şiva 2. Smiriti 3. nirvana 4. Om 5. Lun Yü
Ç. 1. A 2. D 3. C 4. D 5. E

SÖZLÜK

A

- adap** : Edep kelimesinin çoğulu olan bu kelime, izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları gibi manaları ihtiva eder.
- Ahilik** : 1. Cömertlik. 2. Kökleri eski Türk törelerine dayanan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren esnaf, zanaatçı, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan ocak.
- akait** : 1. İnanılan şeyler, akideler, dinî inançlar, gönülden bağlanılan, düğüm atmışçasına kesinlikle inanılan şeyler, itikatlar. 2. İslam dininin temel inanç esasları ve hükümleri. 3. Kur'an-ı Kerim ve hadisler çerçevesinde İslam dininin iman esaslarını konu edinen ilim alanı.
- akıl** : Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akıllı.
- âlem** : 1. Yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelere oluşturduğu bütün evren; gökyüzünde görünen veya görünmeyen gök cisimleri, yıldızlar, kâinat, dünya, cihan, yer yuvarlağı. 2. Halk, topluluk, insanlar. 3. Akıl ve duyu organlarıyla bilinebilen veya varlığı düşünülebilen Allah'ın (c.c.) dışındaki bütün varlıklar. 4. Allah'ın (c.c.) varlığına işaret eden ve onun varlığının bilinmesini sağlayan şey.
- alerjen** : Alerjiye sebep olan herhangi bir madde.
- alerjik** : Alerji ile ilgili olan.
- âlim** : 1. Bilgin, iyi bilen, hakkıyla bilen, bilgili. 2. Allah'ın (c.c.) kitabı Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini ve sünnetini bilen, diğer İslami ilimlerden gerektiği şekilde haberdar olup ileri seviyede bir bilgi birikimine ulaşan kimse.
- alkali** : Alkali metallerin hidroksitleriyle amonyum hidroksitin genel adı.
- analitik geometri** : Geometride temel nesnelere olan noktaları, doğruları, düzlemleri, ikinci basamaktan eğrileri ve yüzeyleri koordinatlama yöntemine dayanarak cebirsel işlemlerle inceleyen geometri dalı.
- aritmetik** : Matematiğin konusu sayılar, bunların özellikleri ve işlemler olan kolu, hesap.
- ashab** : bk. sahabe.
- Asr-ı Saadet** : 1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik görevini yaptığı ve varlığıyla şereflendirdiği devir. Kur'an-ı Kerim'in indiği, bütün insanlığa rahmet ve örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı, sahabilerini eğitip yetiştirdiği, insanları İslam dinine davet ettiği ve İslam'ın en güzel biçimde yaşandığı zaman.
- astroloji** : Yıldızların etkilerinin incelenmesi yoluyla insanların yazgısını önceden görme ve karakterlerini belirleme uğraşısı, yıldız falcılığı.
- astronom** : Gök bilimiyle uğraşan bilgin, gök bilimci.
- astronomik** : Gök bilimiyle ilgili, gök bilimsel.
- âşık** : Bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse.
- avare** : İşsiz, işsiz güçsüz, başıboş, aylak.
- ayin** : 1. Tören, merasim, ibadet tarzı, usul. 2. Müslüman olmayanların, özellikle de Yahudi ve Hıristiyanların ibadet biçimleri. 3. Çeşitli tekke ve tarikatların hareket ve musiki unsurlarını taşıyan dinî merasimler.
- azamet** : Büyüklük, büyük olma durumu, ululuk.

B

- biçare** : Çaresi bulunmayan, çaresiz.
- bilgin** : Bilimsel bir konuda çok bilgisi olan kimse, bilimci, âlim.
- binıt** : Binilecek taşıt veya hayvan.

C-Ç

- caiz** : 1. Serbest ve geçerli olma. 2. Din, yasa, örf, âdet ve törelere göre yapılmasında sakınca olmayan; işlenmesine izin verilen şey. 3. İslam'da, yapılması veya yapılmaması konusunda emir bulunmayıp kişinin isteğine bırakılan, işlenmesinden dolayı bir mükâfat veya işlenmemesinden dolayı da bir cezayı gerektirmeyen davranışlar, mübah.

cebir	: Artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu.
cengâver	: 1. Savaşta kahramanlık gösteren. 2. Savaşçı.
cürüm	: 1. Günah, kabahat, suç, isyan, hata. 2. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yapılması yasaklanan her türlü söz ve davranış. 3. Hukuken yasaklanan ve yapılması durumunda yapan kişiye yaptırım uygulanması gereken eylem.
cüzzam	: Hansen basilinin sebep olduğu, sinir sistemi ve deri başta olmak üzere birçok sistem ve organı etkileyebilen bulaşıcı bir hastalık, miskin hastalığı, lepra.
çalıştay	: Bilim adamlarının ve uzmanların bir konuda ön hazırlık yapmak üzere katıldığı inceleme ve değerlendirme toplantısı.

D

daru'l-huffaz	: Kur'an-ı Kerim ezberletilen, Kur'an ilimleri okutulan ve hafız yetiştirilen okul.
dergâh	: 1. Kapı, eşik, sığınılacak yer, makam, tekke, zaviye, hankâh. 2. Bir tarikat şeyhi ile o tarikata mensup dervişlerin toplanıp ibadet yaptıkları ve kendilerini ilmen ve manen geliştirerek eğitim gördükleri yer.
derviş	: 1. Dünyanın geçici nimetlerine tutku ile bağlanmayan, kendini Allah'a (c.c.) veren kişi. 2. Tarihte bir şeyhin gözetiminde bir tarikata girip tekkede hizmet ederek ibadetlerle meşgul olan, kendini bireysel ve ahlaki özellikleriyle geliştirmeye gayret eden ve böylelikle nefsini arındırmaya ve gönlünü zenginleştirmeye çalışan kimse.
deyiş	: Alevi-Bektaşî edebiyatında, çoğunlukla hece vezninde söylenmiş şiirler. Bektaşiler bu tür şiirlerle genellikle nefes derken Aleviler ise deyiş adını verir.

E-F

ehl-i irfan	: Bilme, marifet, keşif, ilham, sezgi, anlayış ve kavrayış sahibi.
eren	: bk. velî.
erkân	: Bir amaca ulaşmak için izlenen yol, yöntem.
eyyâmu'l-Arap	: Cahiliye devrinde ve İslamiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabir.
fakih	: 1. Din bilgini, fıkıh âlimi, müçtehit. 2. İslam fıkını iyi bilen ve kendisine sorulan konular hakkında fetva verme ve çözüm önerme yetkisine sahip olan kimse. 3. Dinî hükümler konusunda derin anlayış ve kavrayışı olan, insanın lehindeki veya aleyhindeki hükümleri delilleriyle ortaya koyabilecek ölçüde fıkıh ilminde uzmanlaşan kimse.
fasık	: Allah'ın (c.c.) emirlerine aykırı davranan, kötü huylu, kötülük yapmayı alışkanlık hâline getiren kimse, günahkâr.
fetva	: 1. Fıkıh ile ilgili bir meselenin dinî hükmünü açıklayan cevap. 2. Hayatın akışı içerisinde Müslümanların karşısına çıkan problemlere ilişkin, sahasında uzman olan İslam fıkıh âlimlerince gösterilen çözüm yolu.
fıkıh	: 1. İbadet, cezalar ve muamelatla ilgili dinî hükümleri Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinden çıkarılan ayrıntılı delillerle bilme. 2. İslam'ın ibadet ve hukuk ilmi. 3. Fakihin, bireyin yükümlülükleri hakkında ana kaynaklar olan Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayanarak zihni çaba yoluyla elde ettiği bilgi.
fütuhât	: Zaferler, fetihler.
fütüvvet	: 1. Mertlik, yiğitlik, kahramanlık. 2. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine uyma, bağlanma. 3. Eskiden esnaf teşkilatlarına verilen isim.

G-Ğ

gaflet	: 1. Ne yaptığını bilmeme, ihmallik, dalgınlık. 2. Günah sevap hususunda duyarsız ve dikkatsiz davranma, Allah'tan (c.c.) habersiz olma.
---------------	--

gâh : Ara sıra.
geometri : Nokta, çizgi, açı, yüzey ve cisimlerin birbirleriyle ilişkilerini, ölçümlerini, özelliklerini inceleyen matematik dalı, hendese.

H

hadis : Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve takrirleri; sahabilerin dine aykırı olmayan söz ve davranışlarını onaması.
hazire : Cami, türbe, tekke vb. yerlerde çevresi parmaklıklarla çevrili mezar yeri.
hıfz : 1. Ezberleme, hatırdı tutma, unutmama. 2. Kur'an-ı Kerim'in belirli bir bölümünü ya da tamamını ezberleme ve ezberde tutma.
hidrostatik : Sıvıların dengesini ve kaplar üzerine yaptıkları basıncı inceleyen fizik dalı.
hilafet : 1. Birinin yerine geçme, bir kimseden sonra gelip onun yerini alma, vekâlet, başkasının yerine onun adına görev yapma. 2. İslam tarihindeki devlet başkanlığı, yöneticilik kurumu.
himmet : 1. Gayret, emek, çabalama, manevi yardım. 2. Manevi olgunluğa ermek ve başkasını da erdirtmek için kalbin gaye olarak Allah'ı (c.c.) bilip sadece onun rızasına yönelme çabası. 3. Ermişlerin ve velilerin, manevi ilgi, yardım ve desteği; velilerde var olduğu kabul edilen çok güçlü irade.
Hu : 1. Arapçada, Allah'ın (c.c.) zatına işaret eden hu (hüve) kelimesi. 2. Dervişlerin kendisiyle zikir yaptığı, Allah'ın (c.c.) güzel isimlerinden biri.
hububat : Buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç vb. hasat edilen ürünler ile tohumlarının genel adı, tahıl.

İ-İ

icazet : 1. İzin verme, onay, onaylama, müsaade etme, ruhsat verme. 2. Eskiden medreselerde, eğitim ve öğretim kurumlarında hocanın okuttuğu talebeye verdiği diploma benzeri yeterlilik belgesi. 3. Hadis ilimleri konusunda uzmanlaşan İslam bilgininin sahip bulunduğu hadisleri sözlü veya yazılı olarak rivayet etmesi için öğrencisine izin vermesi, rivayet hakkını devretmesi.
icma : Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonraki dönemlerde fıkıh âlimlerinin Kur'an-ı Kerim ve sünnetten hareketle bir konuda görüş birliğine varmaları.
içtihat : Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil ve hüküm çıkarabilecek seviyedeki İslam fıkıh bilginlerinin, hakkında bir emir veya yasak olmayan konularda Kur'an-ı Kerim ve sünnetten yeni hükümler çıkarmaları.
ihtiras : Aşırı, güçlü istek.
ihtiyat : Herhangi bir konuda ileriye düşünerek ölçülü davranma, sakınma.
ilim : 1. Bilgi, bilim, marifet, haber. 2. Bir şeyi olduğu gibi ve gerçeğe uygun şekilde bilme.
illa : 1. Ne olursa olsun, hangi şartta olursa olsun, her hâlde, ille, illaki. 2. Hele, özellikle.
imam : 1. Önder, lider, rehber, devlet başkanı. 2. Büyük İslam bilgini ve mezhep kurucusu. 3. Camilerde cemaate namaz kıldırın ve başta Kur'an-ı Kerim bilgisi olmak üzere diğer İslami ilimlere sahip kişi.
imbik : Damıtmaya yarayan, damıtma işinde kullanılan araç, damıtıcı.
imamiye : İmamet konusunu İslam dininin esaslarından kabul eden ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Hz. Ali (r.a.) ve onun iki oğlu Hz. Hasan (r.a.) ile Hz. Hüseyin'i (r.a.) ve bunların torunlarını Allah'ın (c.c.) emri, Peygamber'in (s.a.v.) de tayiniyle imam kabul edenlerin mezhebi. Günümüzde, Şia denince genellikle İmamiye mezhebi anlaşılır. İsnâaşeriye adı da verilen İmamiye, inanç, ibadet ve toplumsal ilişkilerde İmam Cafer es-Sadık'ın görüşlerine dayandığından dolayı da Caferiye olarak da bilinir. İmamiye mezhebi İslam âleminde Sünnilikten sonra en yaygın mezheptir.
inayet : Yardım, koruma, lütuf, kerem.
integral : Türevi bilinen fonksiyon.
irfan : 1. Bilme, marifet, keşif, ilham, sezgi, anlayış, kavrayış. 2. Allah'a (c.c.) içtenlikle ibadet eden insanların ilahî hakikatleri sezmesi, ilahî sırlara ve gerçeklere ulaşması ve bu yolla elde edilen bilgi.

istişare	: Görüş alışverişinde bulunma, fikir alma, danışma.
izafe etmek	: Bağlamak, yüklemek, mal etmek.
izafiyet	: Var olabilmek veya belirlenebilmek için bağıntı yolu ile başka bir şeye bağlı bulunma durumu, görelilik.
izan	: Anlayış, anlama yeteneği.

J-K

kadim	: Başlangıcı olmayan, eski, ezeli.
kaide	: Kural.
kıraat	: 1. Okuma, telaffuz etme, tilavet. 2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma biçimini örnek alarak Kur'an-ı Kerim'i harflerin çıkış yerlerine ve tecvit kurallarına uygun olarak okuma.
kiyas	: 1. Eşitleme, ölçme, mukayese etme, karşılaştırma. 2. Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özellik ve benzerliğe dayanarak Kur'an-ı Kerim veya sünnette hükmü belirtilen bir meseleye göre belirleme.
kongre	: 1. Çeşitli ülkelerden yöneticilerin, elçilerin, delegelerin katılmasıyla yapılan toplantı. 2. Kurultay.
külliyat	: Bir yazarın bütün eserlerini içeren dizi.
kült	: 1. Din. 2. Yerel özellikler taşıyan dinî törenler.

L-M

makbul	: 1. Kabul edilen. 2. Beğenilen, hoş karşılanan. 3. Geçer, geçerli.
manastır	: Bazı dinlerde din adamlarının dünyadan el etek çekerek topluca yaşadıkları yer.
mantra	: Meditasyon amacıyla sürekli tekrarlanan dinsel nitelikli herhangi bir cümle, söz ya da formül.
marifet	: Derin düşünme yoluyla bir şeyin anlaşılması veya ilhama dayanan aracısız bilgi, irfan.
medeniyet	: Uygur olma durumu, uygarlık.
mekanik	: Kuvvetlerin maddeler ve hareketler üzerine etkisini inceleyen fizik dalı.
mekruh	: Yapılmaması kesin olmayan delillerle yasaklanmış (söz ve davranışlar).
melul	: Üzülmüş, üzüntü duymuş, mahsun, üzgün.
menkıbe	: 1. Ahlaken olgun ve büyük bir insanın davranışlarını yahut hayat tarzını anlatan yazı türü. 2. Peygamberlerin, sahabilerin, âlimlerin, evliyanın örnek davranışlarını ve yaşayışlarını anlatan yazılı ve sözlü haberler. Türk kültüründe Hz. Ali (r.a.), Battal Gazi, Hacı Bayram Veli, Hacı Bektaşî Veli gibi örnek insanların menkıbeleri çok yaygındır. Bunları okuyup güzel davranışlarından ibret almak yaygın bir âdettir.
merhale	: Derece, basamak, aşama, evre.
mesabesinde	: Yerinde, değerinde, hükmünde.
mesel	: Örnek alınacak söz.
metafizik	: Doğaötesi.
miskin	: Âciz, zavallı.
misyoner	: Bir fikrin yayılmasına kendini adanmış kimse. Bütün dinler için geçerli olan bu kavram daha çok Hıristiyan yayılcılığını ifade eder. Hıristiyanların dışında bugün; Yahova Şahitleri, Bahailer, Hindular ve Budistler de organize bir şekilde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktadır.
muamelat	: 1. Muameleler, işler, ameller. 2. İslam fıkhnının; alım satım, kiralama, şirketler, anlaşmalar, yitlik mallar, emanetler, kefalet, gasp, bağış, vasiyet, miras, davalasma, suçlar ve cezalar gibi insanlar arası ilişkileri düzenleyen bölümü.
muhaddis	: Hadislerin sahih olanlarını sahih olmayanlarından ayırt edebilme donanımına sahip, hadis ilminin terimlerini ayrıntılarıyla bilen, kendinden önceki hadis âlimlerinin naklettikleri hadislerle vâkıf olan hadis âlimi.
muhakeme	: 1. Yargılama. 2. Usa vurma. 3. Bir sorunu çözmek için çıkar yol arama.
murakabe	: 1. Kişinin kendi iç âlemine bakması, yaratılış amacı üzerinde düşünmesi. 2. Tasavvuf yoluna giren kişinin ahlaken gelişip ruhen olgunlaşması için iç âlemini kontrol altında bulundurmaya,

mushaf	: Allah (c.c.) ile birlikte olma bilincini diri tutmaya ve Allah'ın (c.c.) kendisini gördüğünün farkında- lığını güçlendirmeye çaba harcaması.
mutasavvıf	: 1. Kur'an-ı Kerim'in adlarından biri. 2. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmiş olan vahiylerin tümünün iki kapak arasında toplanmış olan biçimi. 3. Fâtiha suresinden Nas suresine kadar tüm Kur'an sureslerinin iki kapak arasına girmiş biçimi.
mutasavvıf	: 1. Tasavvufçu, tasavvufu yaymaya ve tanıtmaya çalışan, tasavvuf yoluna giren kimse. 2. İslam'ın ahlaki değerlerini hayata katmayı ön plana çıkaran; insanın benliğini karartan, inançsızlık, cimri- lik, korkaklık, kin, haset ve dedikodu gibi manevi hastalıkları tedavi etmeyi amaçlayan ve bütün bunları ilmi bir anlayış içerisinde yapan kimse. 3. Nefsin bütün mertebelerini geçmeye çalışarak nihai hakikati elde etmeye ve Hakk'a ulaşmaya çalışan, insani davranışlarda İslam'ın ahlaki prensiplerini huy ve karakter hâline dönüştürmeyi amaçlayan ve bütün bunları gerçekleştirmek için tasavvuf yoluna giren kimse.
muvaıffak	: Başarmış, başarılı (kimse).
mübah	: Haram veya mekruh olmayan, yapılması dinen yasaklanmamış, Allah (c.c.) katında yapılıp ya- pılmaması eşit olan davranışlar.
müçtehit	: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde açıkça karşılığı bulunamayan yeni konulara Kur'an-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde yeni çözümler bulabilmek için çalışan ve çözüm üreten İslam hukuk bilgi- ni, fıkıh âlimi.
müntesip	: Bir yere, birine bağlanmış, kapılanmış, intisap etmiş olan.
mürit	: Bir tarikat şeyhine bağlanarak ondan Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmanın yollarını öğrenen, bu uğurda yetişmek için mürşidin verdiği ahlaki öğütleri uygulayan ve kendisine öğrettiği dua ve zikirleri belli vakitlerde okuyarak tasavvuf yolunda ilerlemeye çalışan kimse.
mürşit	: Kendisine bağlananlara tasavvufu ve İslam ahlakını öğreten, dinî gerçekleri gösteren tarikat önderi.
müstakil	: 1. Kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız. 2. Kullanış yönünden belli kişi veya kişiler için ayrılmış olan.
müzakere	: Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, olaşma.

N

nebati	: Bitki ile ilgili, bitkisel.
nicelik	: Bir şeyin sayılabilen, ölçülebilen veya azalıp çoğalabilen durumu, kemiyet, miktar, kantite.
nitrik asit	: Organik maddeler üzerinde yakıcı ve sarartıcı bir etki gösteren, birleşiminde bir azot, üç oksijen ve bir hidrojen bulunan, yoğunluğu 1,52 olan, 86 °C'de kaynayan, sanayide kullanılan asit, kez- zap (HNO3).
norm	: Yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural, düzgü.

O-Ö

olgu	: Birtakım olayların dayandığı sebep veya bu sebeplerin yol açtığı sonuç, vakıa.
otomat	: Canlı bir varlığın yapabileceği bazı işleri yapan mekanik veya elektrikli araç.
otopsi	: Ölüm sebebini belirlemek amacıyla bir cesedi inceleme işi, ölü açımı.
özgül ağırlık	: Bir cismin 1 santimetreküp hacmindeki parçasının ağırlığı, dansite.

P-R

panel	: Açık oturma.
parabol	: Bir düzlemin odak deneni sabit bir noktadan ve doğrultman deneni sabit bir doğrudan eşit uzak- lıktaki noktalarının geometrik yeri, yarı kübik.
parabolik	: Parabol biçiminde olan, parabolle ilgili.
pare	: Parça, kısım.

polinom	: Çok terimli.
propaganda	: Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca.
rasathane	: Gözlemevi.
ravi	: 1. Hadis nakleden kimse. 2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini, senetleriyle beraber kitaplaşma dönemine kadar rivayet eden kimse.
reaksiyon	: 1. Tepki. 2. Tepkime.
reddiye	: Bir düşünceyi, bir öğretiyi çürütmek için yazılan yazı.
ritüel	: 1. Ayin. 2. Âdet hâline gelmiş.

S-Ş

sahabi	: Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşamış, Müslüman olarak Peygamber'i (s.a.v.) çok kısa bir süre olsa da görmüş, onun sohbetinde bulunmuş ve yine Müslüman olarak ölmüş kimse.
salih	: 1. İyi, hayırlı, faydalı, güzel. 2. Dinin emir ve yasaklarına uygun hareket eden, sorumluluk bilinci taşıyan, inancı ile amelleri arasında uygunluk bulunan samimi mümin.
salt	: Yalnızca.
seccade-nişin	: Farsça iki kelime olup, seccadede oturan demektir. Şeyhler hakkında kullanılan bir tabir. Bu manada olmak üzere, şeyhe post-nişin (postta oturan) de denir. Şeyhler, tekkelerde seccade veya post üzerinde oturdukları için bu adla anılmışlardır.
semavi din	: Allah (c.c.) tarafından gönderilen, vahye dayanan, Allah'tan (c.c.) geldiği şekliyle korunan ve insanlara, yalnızca Allah'a (c.c.) imanı ve ibadet etmeyi emreden din.
seyr-i sülûk	: Arapça, gitmek ve girmek demektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a (c.c.) vuslat için çıkılan manevi yolculuk.
sıbyan	: (sübyan) Çocuklar.
siyer	: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını, onun yaşayış biçimini, niteliklerini, ahlakını, savaşlarını anlatan ve İslam tarihi içinde yer alan özel bir ilim dalı.
sufi	: 1. Yünden dokunmuş elbise giyen. 2. Dünyaya olduğundan fazla değer vermeyen, derviş.
sufilik	: Sufi olma durumu.
sülfürük asit	: Suda çözünerek büyük bir ısı açığa çıkaran, şurup kıvamında, renksiz, kokusuz, 10 °C'de katılaştıran bir sıvı, kara boya, zaç yağı.
sünni	: 1. Sünnete bağlı, sünnetle ilgili. 2. İnanç ve uygulama ile ilgili konularda ehli-sünnet denilen Selefilik, Eşarilik ve Maturidilik gibi inanç ekollerine veya Hanefilik, Malikiilik, Şafiiilik ve Hanbelilik gibi İslam fıkıh ekollerine göre hayatını düzenleyen kimse.
şehadet etmek	: Herhangi bir konuda bildiği, gördüğü şeyleri söylemek.
şem	: Mum, balmumu.
şer	: 1. Kötü, fena, kötü iş, bela, musibet. 2. Günah. 3. Bu dünyada hukuki yaptırımları ve kınamayı, ahirette de cehennem azabını ve Allah'ın (c.c.) gazabını gerektiren kötü sözler, inançlar, davranışlar.
şeriat	: 1. Allah'ın (c.c.) peygamberler aracılığıyla insanlara gönderdiği dinî kurallar bütünü. 2. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden, peygamberin sözlerinden çıkarılan dinî kurallar. 3. İslam dininin namaz, oruç, hac, zekât, cihat, nikâh vb. amel ve uygulamaya yönelik hükümleri. 4. Allah'ın (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığı ile insanlara gönderdiği İslam dini.
şeyh	: Doğru yolu göstermeye yardımcı olmak, tasavvuf bilgisi vermek, ahlaken eğitmek ve çeşitli dini konularda bilgilendirmek üzere bir tekke ve zaviyede ibadetle meşgul olan dervişlere başkanlık eden kimse, tarikat piri, mürşit.
Şia	: 1. Dördüncü halife Hz. Ali'nin (r.a.) tarafını tutanlar ve onun bütün sahabilerden üstün olduğunu kabul edenler. 2. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra, Hz. Ali'nin (r.a.) imam ve halife olması gerektiğini, imamet ve hilafetin onun soyundan gelenlere ait olduğunu iddia eden farklı mezhep ve görüşlerin ortak adı, Şiiilik.

Şii	: Şia'nın temel görüşlerini benimseyen kimse.
Şiilik	: bk. Şia.
şuur	: Bilinç.

T

tasavvuf	: 1. İslam'ın ruhi ve manevi yönünü öne çıkararak, insana Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına bir ibadet ve davranış bilinci kazandırmayı hedefleyen düşünce biçimi, hayat tarzı. 2. Kötü huyları terk edip güzel huylar edinme; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) edep ve ahlakını davranış hâline getirme yolu.
tazim	: 1. Yüceltme, ululama, saygı gösterme, kıymet ve önem verme, hürmet etme. 2. Allah'a (c.c.) itaat edip emir ve yasaklarını yerine getirmek suretiyle ona saygı gösterme, her türlü eksiklikten Allah'ı (c.c.) uzak bilme ve tespih etme.
tefekür	: 1. Düşünme, derin düşünme, fikir yürütme, kavramaya çalışma, kafa yorma. 2. Var olan bir şeyin manasını anlamaya çalışma ve eşyanın bilgisini zihinde toplayabilmek için aklın hareket hâlinde olması, derin derin düşünmesi. 3. Allah'ın (c.c.) ayetleri, yarattığı tüm varlıklar ve onun tarafından meydana getirilen olaylar üzerinde kafa yorup düşünme; ibret alma, yaratan ile yaratılanlar arasında ilgi kurma, Allah'ın (c.c.) Rablığını kavramaya gayret etme.
terminoloji	: 1. Terimler dizgesi. 2. Terim bilimi.
tezkiye	: 1. Temizleme, paklama, arıtma. 2. Geliştirme, büyütmeye, artırma. 3. Yüce Allah'ın şirk, küfür, günah, ikiye bölünme, cehalet gibi çirkin düşünce ve davranışlardan insanı temizleyip arındırması.
tığlamak	: Bektaşî tabiridir. Kurban kesilmesini ifade eder. Kurban kesildi yerine "kurban tığlandı" ifadesi kullanılır.
toksin	: Canlı organizmalarda görülen zehir.
trigonometri	: Üçgenleri hesaplamayı konu edinen matematik kolu, müsellesat.

U-Ü

uhrevi	: 1. Ahirete ait, öbür dünya ile ilgili, manevi, ruhani. 2. Hesap, berzah, sırat, mizan, cennet, cehennem gibi ahiret ile ilgili şeyler.
usul	: 1. Bilimde belli bir sonuca erişmek için, belli ilke ve kurallara göre izlenen yol, metot. 2. Bir yasa veya idare işleminin hazırlanması, yapılması veya yürürlüğe konması sırasında uyulması gereken hükümler ve izlenecek yollar.

V

vaaz	: 1. Öğüt verme, nasihat etme, iyiliğe yöneltme, hayırlı şeyleri hatırlatma, bir kimsenin kalbini yumuşatacak şekilde söz söyleme, tavsiyede bulunma. 2. Din görevlilerinin cami ve mescitlerde Müslümanları eğitmek ve güzel olan şeylere yöneltmek amacıyla, cuma ve bayram günlerinde, ramazan ayında ve mübarek gecelerde Kur'an-ı Kerim ve hadislerle dayanarak yaptıkları dinî konuşmalar.
veli	: Allah'a (c.c.) iman ve içtenlikle yapılan kulluğun sonucunda onun sevgisini ve dostluğunu kazanan ermiş kişi, evliya, eren.

Y

yâr	: 1. Sevgili. 2. Dost, tanıdık. 3. Yardımcı.
------------	--

Z

zat	: 1. Kişi. 2. Kendi, öz.
zaviye	: 1. Şehir ve kazaların kenarlarında veya uzak yerlerinde kurulan küçük tekke. 2. Bir dervişin ibadetle meşgul olmak için çekildiği tenha yer.

KAYNAKÇA

- Algar, H.(1991). Bahâeddin Nakşibend. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, s. 458-460). TDV Yayınları.
- Alper, Ö. M. (2001). İtaat. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, s. 444-445). TDV Yayınları.
- Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf tarihi. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Anay, H. (1995). Felsefe. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, s. 319-330). TDV Yayınları.
- Apaydın H. Y, Bardakoğlu A., Dönmez İ.K., Erkal M., Harman F., Kılavuz S., Uludağ S., Yücel İ. (2007). *İlmihal İman ve ibadetler* (Cilt 1). TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2010) Şâfiî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 30, s. 223-233). TDV Yayınları.
- Aydın, M. A., Bardakçioğlu, A., Çağırıcı, M. & Apaydın, H. Y. (2007). *İlmihal İslam ve toplum* (Cilt 2). TDV Yayınları.
- Aydın, M. (2008). *Dinler tarihine giriş*. Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, M. S. (2000). İnsan-ı Kâmil. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, s. 330-331). TDV Yayınları.
- Aykut, A. (1991). Ansiklopedi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 217-227). TDV Yayınları.
- Azamat, N. (1996). Hacı Bayrâm-ı Velî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, s. 442-447). TDV Yayınları.
- Azamat, N. (2001). Kâdiriyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, s. 131-136). TDV Yayınları.
- Baltacı, C. (2010). *İslam medeniyeti tarihi* (3. Baskı). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Barthold W. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. (Köprülü, M. F., Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bayraktar, M.(2020). *İslam'da bilim ve teknoloji tarihi*. (13. Baskı). TDV Yayınları.
- Berktaş, F., & Atasoy, E. (2007). Dinler coğrafyasına küresel bir bakış. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (18), 18-44.
- Bostan, İ. (2007). Piri Reis. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 34, s. 283-285). TDV Yayınları.
- Bouamrane, C. (1989). İslam'da müspet ilimler ve gelişmeleri. (Yazıcı, N. Çev.). *Diyanet Dergisi*. 25(3), 19-36.
- Bouamrane, C. (1995). İslâm tarihinde eğitim öğretim kurumları. *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 265-277.
- Bozkurt, N. (1993a). Dârülhadis. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 527-529). TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (1993b). Dârülkurrâ. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 543-545). TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, s. 323-327). TDV Yayınları.
- Bozkurt, T.. (2011). *Hünkâr Hacı Bektaşî Veli*. Yılmaz Basım Yayım ve Dağıtım Ticaret Ltd. şti.
- Buhârî. (1989). *Edebu'l-Müfred*. Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.
- Buhârî. (2000). *Sahih-i Buhârî*. Dâru's-Selâm.
- Bulğen, M. (2011). İslâm dini açısından tenâsüh ve reenkarnasyon. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 63-92.
- Cebecioğlu, E. (1994). *Hacı bayram veli ve tasavvuf anlayışı*. Muradiye Kültür Vakfı.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, K. (2014). Türk-İslam medeniyetinin öncülerinden ahî evran velî ve medeniyetimize etkileri. E. Okumuş (Ed.), (s. 131-144). *Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönüller Sultanı Buluşması* içinde. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Dârimî. (2000). *Sünen-i dârimî*. Dâru's-Selâm.
- Dedekargınoğlu, H. (2010). *Dede garkın süreğinde cem*. Yurt Kitap Yayın.
- Dedekargınoğlu, H. (2014). Muharrem ve Aşure. *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 31-46.
- Demir, F. (2012). *İslam hukukunda mülkiyet hakkı ve servet dağılımı*. DİB Yayınları.

- Demirci, K. (1991). *Hinduizmin kutsal metinleri vedalar*. İşaret Yayınları.
- Demirci, M. (2003). *Tefsir tarihi*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- MEB (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Ebû D. (2000). *Sünen-i Ebû Dâvud*. Dâru's-Selâm.
- Ebu Z. M. (2002). *Ebu Hanife*. (O. Keskiöğlü, Çev.). DİB Yayınları.
- Eliade, M., & Couliano. I. P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. (A. Erbaş, Çev.). İnsan Yayınları.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve tarikatlar*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ergül, N.. (2015). İnsan-ı kâmil - güzel ahlak ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. (35), . 259-270.
- Erünsal, İ. E. (2002). Köprülü Kütüphanesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, s. 257-248). TDV Yayınları.
- Erünsal, İ. E. (2002). Kütüphane. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, s. 11-32). TDV Yayınları.
- Eş-Şafii, M. B. İ. (1997). *Er-Risâle*. (A. Şener ve İ. Çalışkan, Çev.). TDV Yayınları.
- Fehd, T. (2000). İlm-i felek. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, s. 126-129). TDV Yayınları.
- Fettâh, A. İ.(1995). Eş'arî Ebû'l-Hasan. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, s. 444-447). TDV Yayınları.
- Fığlalı, E. R. (2001). İsnâaşeriyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, s. 149-153). TDV Yayınları.
- Gökdoğan, M. D. (2002). Kerecî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, s. 277-278). TDV Yayınları.
- Güç, A. (2002). Konfüçyüschülük. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, s. 167-170). TDV Yayınları.
- Güç, A. (2003). Mâbed. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, s. 276-280). TDV Yayınları.
- Günaltay, M. Ş. (2006). *Dinler Tarihi Yeryüzündeki İlk Dinler*. Kesit Yayınları.
- Günay, H. M.(2010). *Günümüz fıkıh problemleri*. (1. Baskı). AÜAÖF Yayınları.
- Günay, H. M., & Özdemir, M. (2016). İslami açıdan genetiği değiştirilmiş ürünler. *Journal of International Social Research*, 9(45), 1004-1022.
- Gündoğdu, C. (2010). Hacı Bektaş-ı Veli. H. İ. Bulut (Ed). *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü* içinde. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve inanç sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2007). *Yaşayan dünya dinleri*. DİB Yayınları.
- Hatun, H. M. (2012). *Dünyaya yön veren müslüman bilim adamları*. Yeşil Elma Yayıncılık.
- Hoca A. Y. (2016). *Divan-ı Hikmet*. (M. Tatcı, Ed.). Merkez Repro Basım Yayın.
- Hökekleli, H. (2000). İntihar. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, s. 351-353). TDV Yayınları.
- Irving, T. B. (2002). Kurtuba. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, s. 451-453). TDV Yayınları.
- İbn-i H. (2005). *Müsned*. Beytu'l-Efkârid-Düveliyeye.
- İbn-i M. (2000). *Sünen-i İbn-i Mâce*. Dâru's-Selâm.
- İbn-i S. (Tarihsiz). *Tabakatu'l-Kübra*. Dâru Sâdır.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, s. 529-533). TDV Yayınları.
- İmam Ş. (2002). *Divan*. (Çev. A. Ali Ural). Şule Yayınları.
- İvgin, H. (2016). *Ankara'nın manevi mimarı: hacı bayram velî*. Kültür Evreni. 8(30), 74-90.
- İzgi, C. (1995). Hiyel. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, s. 178-180). TDV Yayınları.
- İzgi, C. (1998). Fezârî, Muhammed b. İbrâhim. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, s. 540-541). TDV Yayınları.

- Kaçar, M., & Bir, A. (2012). Usturlap. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 42, s. 195-198). TDV Yayınları.
- Karaman, H. (1996). Fıkıh. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 1-14). TDV Yayınları.
- Karpat, K. (1992). Balkanlar. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, s. 25-32). TDV Yayınları.
- Kaya, H. (1993). *Alevi-Bektaşî Erkanı, Evradı ve Edebiyatı*. Engin Yayınları.
- Kaya, K. (1999). *Buddhistlerin kutsal kitapları*. İmge Kitabevi.
- Kaya, M. (1992). Beytülhikme. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 88-90). TDV Yayınları.
- Keleş, B. (2016). Talas savaşı'nın türklerin islamiyet'i kabul etmelerindeki yeri ve önemi. *Türk Dünyası*, 225, 83-96.
- Kiel, M. (2009). Sarı Saltuk. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, s. 147-150). TDV Yayınları.
- Kızılar, H. (2012). Osmanlılarda ilk yerel manevi olusum: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye ekolunun Anadolu'ya etkisi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 32(32), 67-80.
- Knott, K. (2000). *Hinduizmin ABC'si* (1. Baskı). (M. Yolal, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Kocabaş, Ş. (1996). *İslam ve bilim*. Divan.
- Konfüçyüs. (2000). *Konuşmalar*. (M. N. Özerdim, Çev.). Çağdaş Yayıncılık.
- Kozan, A. (2016). Musahiplik. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2). TDV Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. DİB Yayınları.
- Kutlu, S. (2007). *İslam bilimlerinde yöntem* (3. Baskı). (H. Albayrak, Ed.). Ankuzem Yayınları.
- Küçük, A., & Tümer, G. (1993). *Dinler tarihi* (2. Baskı). Ocak Yayınları.
- Lao, Tse. (1994). *Tao Te Ching Yol ve Erem Söz ve Can Kitabı*. (Ö. Tulgan, Çev.). Yol Yayınları.
- Mevlana. (1997). *Konularına göre açıklamalı mesnevi tercümesi*. (Ş. Can, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Mevlana ve melevilik*. (2007). Konya Valiliği İK Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Müftüoğlu, F. (2004). Bettânî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 9-10). TDV Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacı Bektâş-ı Velî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, s. 455-458). TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2004). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 29, s. 441-448). TDV Yayınları.
- Öz, M. (1993). Ca'fer es-Sâdık. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, s. 1-3). TDV Yayınları.
- Özafşar, M. E., Ünal, İ. H., Ünal, Y., Erul, B., Martı, H., & Demir, M. (2013). *Hadislerle İslam* (Cilt 5, 2. Baskı). DİB Yayınları.
- Özaydın, A. (2002). Türklerin İslamiyet'i kabulü. *Türkler Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 4). Yeni Türkiye Yayınları.
- Özaydın, A. (2012). Türk. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 41, s. 474-480). TDV Yayınları.
- Özbek, A. (2003). Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında Yunus Emre'nin Rolü. A. Karaismailoğlu (Ed.) *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 253-278). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Özcan, N. (1992). Bektaşî Müsikisi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, s. 371-372). TDV Yayınları.
- Özemre, A. Y. (1995). İlim ve din. *Felsefe Dünyası*. (17), 13-18.
- Özen, Ş. (2003). Mâtürîdî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, s. 146-151). TDV Yayınları.
- Özmen, İ. (1998). *Alevi bektâşî şiirleri antolojisi* (Cilt 2). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Razi, F. (1990). *Tefsir-i Kebir* (Cilt 8). Akçağ Yayınları.
- Ruben, W. (2000). *Eski metinlere göre budizm*. (L. Bozkurt, Çev.). (3. Baskı) Okyanus Yayınları.
- Saltık, V. (2005). Sarı saltuk ve saltuklular. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (34).
- Schimmel, A. (1999). *Dinler tarihine giriş*. (R. Kibar, Ed.). Kırkambar Yayınları.
- Serinsu, A. N. Sürmeli M., Alkan A., Akyürek Ö., Deliser B. Baştürk A., Çınar A. Çınar A. Mavili Y. (2009). *Dinî terimler sözlüğü*. MEB Yayınlar.

- Sezgin, F.. (2004, Nisan). *İslam kültür dünyasının bilimler tarihindeki yeri*. Türkiye Bilimler Akademisi Forumu'nda sunulan bildiri, İstanbul.
- Sezgin, F.. (2015). *İslam'da bilim ve teknik* (Cilt 1-5). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Sistem Ofset.
- Tahrallı, M. (1989). Ahmed er-Rifâî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s. 127-130). TDV Yayınları.
- Tahrallı, M. (2008). Rifâiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 35, s. 99-103). TDV Yayınları.
- Tatçı, M. (2013). Yunus Emre. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, s. 600-606). TDV Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1992). Bîmârîstan. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 163-178). TDV Yayınları.
- Tirmizî. (2000). *Sünen-i Tirmizî*. Dâru's-Selâm.
- Toprak, B. (2006). *Yunus emre divanı*. (3. Baskı). Odunpazarı Belediyesi Yayınları.
- Tümer, G. (1992). Budizm. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 352-360). TDV Yayınları.
- Türkçe sözlük*. (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkdoğan, D. (2004). Alevi İslam inancı içerisinde Hz. Hızır. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (29), 19-26.
- Uludağ, S. (1994). Edep. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, s. 414-415). TDV Yayınları.
- Uzun, M. (1996). Gülbân. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, s. 232-235). TDV Yayınları.
- Üçer, C. (2018). Cemevi: âdâb ve erkânın icrâ edildiği mekân. *Turkish Culture & Hacı Bektaş Veli Research Quarterly*, (88), 59-84.
- Yaman, A. (2011). Alevilikte ocak kavramı: anlam ve tarihsel arka plan. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (60), 43-64.
- Yazıcı, N. (2002). *İlk türk-islâm devletleri tarihi*. TDV Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. S. (1998). *Kelam ders notları*.
- Yazım kılavuzu* (2012). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (Tarihsiz). *Hak dini Kur'an dili*. Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, R. (2009). Tasavvufi bir yorum olarak alevilik ve bektâşilik. *Ekev Akademi Dergisi*, 13(41), 103-114.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 31-48). TDV Yayınları.
- Yılmaz, A. (2007). *Makâlât hünkâr hacı bektâş-ı velî*. TDV Yayınları.
- Yılmaz, B. (2015, Ekim). Türk dünyası'nın ortak atası ve ortak mayası: Hoca Ahmet Yesevi. *13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri*. Bakü, Azerbaycan.
- Yılmaz, H. K. (2004). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. (10. Baskı). Ensar Neşriyat.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 29, s. 90-97). TDV Yayınları.
- Yitik, A. İ. (2011). Taoculuk. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 40, s. 10-12). TDV Yayınları.
- Yurdaydın, H., & Dağ, M. (1978). *Dinler tarihi*. Gündüz Yayıncılık.
- Yüksel, M. B. (2017). Temel dinamikleri açısından fütüvvet ve ahiliğin kur'ânî referansları. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 270-310.

Görsel kaynakça için yandaki karekodu okutunuz.

